

VERHALEN VAN MEEDOEN IN BEELD

Het fenomeen betekenisgeving aan beelden,
in relatie tot sociale inclusie

Paola de Bruijn

1990496

Masterthesis MEdA Kunsteducatie

Masteropleiding Kunsteducatie, ArtEZ Expertisecentrum Kunsteducatie

ArtEZ hogeschool voor de kunsten

2 juni 2014

COLOFON

Verhalen van meedoen in beeld Deventer, juni 2014

Paola de Bruijn | 1990496

Masterthesis MEdA Kunsteducatie

Masteropleiding Kunsteducatie, ArtEZ Expertisecentrum Kunsteducatie,
ArtEZ hogeschool voor de kunsten

Tekst en beeld Paola de Bruijn | www.paoladebruijn.nl

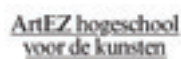
Begeleider Maeve O'Brien Braun

Ontwerp, opmaak en uitvoering Sigrid Spier | www.gestikt.nl

Derde versie, september 2014

Copyright © 2014 Paola de Bruijn

Dit onderzoek is dankzij het beschikbaar stellen van een lerarenbeurs voor scholing mede mogelijk gemaakt door het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, evenals door de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen voor het faciliteren van studieverlof en voor het beschikbaar stellen van middelen uit haar Masterfonds.

Niets uit deze uitgave mag worden vereenvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband, elektronisch of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de makers.

“De waarheid is niet geboren en evenmin te vinden in het hoofd van een individu.
De waarheid wordt geboren tussen mensen die er gezamenlijk naar zoeken,
in het proces van hun dialogische interactie.”

Michail M. Bachtin (1895-1975)

SAMENVATTING

Doel van het onderzoek is om te belichten dat er een causaal verband gelegd kan worden tussen het inzetten van het betekenis geven aan beeldende narratieven, als kunsteducatief middel, en de bevordering van bewustwording van

deelname aan de samenleving. *Verhalen van meedoen in beeld* is een exploratief onderzoek waarbij het fenomeen betekenisgeving aan beelden in relatie tot inclusie centraal staat.

Naast een inleidend en ondersteunend literatuuronderzoek is er, aan de hand van drie modellen, een methodisch en narratief onderzoek uitgevoerd.

Het onderzoek heeft plaatsgevonden in een speciaal daarvoor samengestelde groep van negentien personen, onder wie enkele mensen met een psychiatrische achtergrond en hun professionele begeleiders, mensen die geconfronteerd worden met financiële en/of sociale armoede, een beeldend kunstenaar en een beleidsmaker, allen woonachtig in de gemeente Peel en Maas. De gegevens uit de gehouden interviews en de gemaakte foto's zijn onderworpen aan drie vragen. Wat vertellen de deelnemers over de manier waarop zij hun samenleving waarnemen? Over welk idee van meedoen verhalen zij? Hoe maken zij zichtbaar dat ze ervaren mee te doen aan de samenleving? De antwoorden op deze vragen hebben tijdens het onderzoek belicht dat de deelnemers het belangrijk vinden gelijkwaardig aan de ander(en) te zijn, dat wie meedoet van nut en betekenis is en dat wezenlijk contact leidt tot groei van het persoonlijk welbevinden.

De uitkomsten vormen de basis voor een vervolg op het onderzoek: een te ontwikkelen didactisch model ten behoeve van een inclusief programma voor professionals in de kunsteducatie en in het sociaal pedagogisch domein, waarin beeldend narratief werken voor en door mensen in kwetsbare situaties centraal staat. Dit is gedacht vanuit het principe dat alle lerende mensen in staat zijn gehoor te geven aan de behoefte om zich te uiten en te duiden, betekenis te geven aan de wereld om zich heen en dat kunstzinnig engagement bijdraagt aan de kwaliteit van het leven.

VOORWOORD

Mijn interesse voor mensen in kwetsbare situaties en fascinatie voor de taal van het beeld leidde naar het onderwerp van dit onderzoek. In deze masterthesis belicht ik dat verhalen, vragen en mogelijkheden van mensen in kwetsbare situaties via beeldtaal 'verstaanbaar' gemaakt kunnen worden. Hiervoor onderzocht ik op welke wijze betekenisgeving aan een in beeld gebracht verhaal, als kunsteducatief middel, bijdraagt aan meedoen aan de samenleving.

Naast literatuurstudie en de bestudering van ter zake doende methodieken is werken met narratieven ingezet, om antwoor-

den te krijgen op de vraag op welke wijze betekenisgeving aan beeldende narratieven, als kunsteducatief middel, een bijdrage levert aan bevordering van bewustwording in relatie tot sociale inclusie.

Het onderzoek heeft plaatsgevonden in een daartoe ingerichte community, bestaande uit negentien personen, waaronder enkele met een psychiatrische achtergrond, hun professionele begeleiders, mensen die geconfronteerd worden met financiële en/of sociale armoede, een beeldend kunstenaar en een beleidsmaker, allen woonachtig in de Gemeente Peel en Maas.

PROFESSIONALS IN DE KUNSTEDUCATIE

De thesis is geschreven voor professionals in de kunsteducatie en in het sociaal pedagogisch domein. Voor hen zijn in beeld gebrachte verhalen als tools om mee te werken, meen ik, van belang. Betekenis geven aan het tastbaar gemaakte beeld kan immers aanvullend inzicht geven in het denken, doen en laten van de makers. Dit leidt, met behulp van mensenkennis, verbeeldingskracht en inlevingsvermogen, tot begrip voor elkaar, acceptatie en tot participatie.

Uit vooronderzoek blijkt dat juist mensen in kwetsbare situaties ondersteuning nodig hebben bij het kunnen openstaan voor en bereid zijn tot het in contact komen met de ander(en), die op zijn of haar beurt ook behoefte heeft om hiertoe mogelijkheden aangereikt te krijgen. Mensen in kwetsbare situaties lopen het risico buitengesloten te worden, waardoor zij minder mogelijkheden hebben om te ervaren dat ze meedoen aan

de samenleving. Beeldtaal biedt mogelijk een alternatief om jezelf uit te drukken en het ongrijpbare betekenis te geven.

DANKBETUIGING

Vooreerst gaat mijn dank uit naar de deelnemers van de workshops, zij hebben een onmiskenbaar waardevolle bijdrage geleverd aan het onderzoek: dank je wel Natasja, Angie, Shelby, Piet, Theo, Ity, Riny, Job, Bart, Samantha, Dennie, Tom, Rosa, Kim, Carla, Nicole, Sofie, Loes, Kevin en Pien. Natasja Vaasen wil ik in het bijzonder bedanken voor haar rotsvaste inzet namens het project *Kunst Verbind(e)t* én het beschikbaar stellen van het jongerencentrum het *MAFcentrum* in Maasbree.

Evenzo wil ik mijn begeleider Maeve O'Brien Braun hartelijk dank schrijven voor het delen van haar grote bron van kennis en haar betrouwbare wijze van ondersteunen, voorafgaand aan en tijdens het onderzoek en gedurende het schrijven van de masterthesis. Mariëtte van Hees wil ik prijzen voor haar sterke redactionele bijdrage. Sigrid Spier, dank je wel voor je prachtige vormgeving.

Tenslotte wil ik mijn man Renze Koenes liefdevol bedanken voor zijn geduld, vertrouwen en zijn onvoorwaardelijke aandacht voor het onderzoek.

Deze mensen stelden mij in staat om mee te doen en daarvoor ben ik hen meer dan dankbaar.

“Een ieder heeft het recht om vrijelijk deel te nemen aan het culturele leven van de
gemeenschap, om te genieten van kunst en om deel te hebben aan
wetenschappelijke vooruitgang en de vruchten daarvan.”

Artikel 27.1 Universele Verklaring van de Rechten van de Mens

INHOUDSOPGAVE

COLOFON	2
SAMENVATTING	5
VOORWOORD	7
1 INTRODUCTIE	19
1.1 Iedereen maakt deel uit van de samenleving	19
1.2 Probleemstelling	20
1.3 Doelstelling	21
1.4 Doelgroep	21
1.5 Onderzoeksvraag	21
1.6 Afbakening	22
2 CONTEXT	23
2.1 De maatschappelijke werkelijkheid in een participatiesamenleving	23
2.2 Kunsteducatie in relatie tot sociale inclusie in de praktijk	25
2.3 Beeldend narratief werken in termen van vorming	27
3 ONDERZOEKSMETHODE	31
3.1 Methodologie en procedures	31

4	DEEL I – THEORETISCHE ANALYSE	33
4.1	Sociale inclusie voor professionals	33
4.2	De kunst van het leren interpreteren	35
4.3	Dialectisch communiceren met verhalen in beeld	40
4.4	Deelconclusie I	42

5	DEEL II – METHODISCHE ANALYSE	45
5.1	How Art Works	45
5.2	Photo-Projective Method	48
5.3	Het Ui-model	51
5.4	Deelconclusie II	53

6	DEEL III – NARRATIEVE ANALYSE	57
6.1	Jouw verhaal in beeld	58
6.2	Doorvragen en verder kijken	62
6.3	Betekenis geven	65
6.4	Deelconclusie III	68

7	CONCLUSIE EN DISCUSSIE	71
----------	-------------------------------	-----------

8	BRONNEN	73
----------	----------------	-----------

BIJLAGEN

- I Begripsomschrijvingen
- II Werkbladen workshops 'Jouw verhaal in beeld'
- III Interviewgide
- IV Analyse-sets
- V Categoriesysteem
- VI Vraagpatronen
- VII Verhalen van meedoen in beeld

Etui Ingeprent en ingelijst

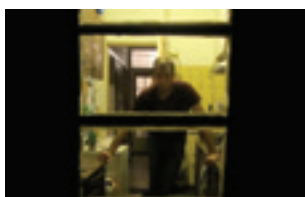
AFBEELDINGEN

Selectie opdracht 1 'Jouw verhaal in beeld'

Fotografeer een zelfportret in een interieur, in het bijzijn van een raam

PIET

BART

KEVIN

ROSA

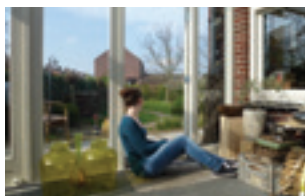
NATASJA

THEO

NICOLE

PIEN

RINY

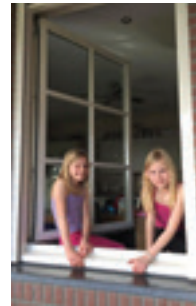
TOM

LOES

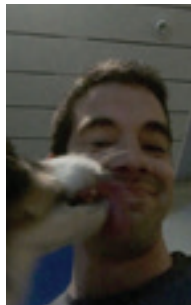
SAMANTHA

ANGIE

SHELBY

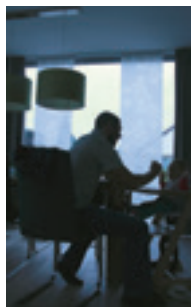
DENNIE

SOFIE

ITY

JOB

KIM

Selectie opdracht 2 'Jouw verhaal in beeld'

Arrangeer een ontmoeting met jezelf en de ander(en) en leg deze vast

ITY

JOB

KEVIN

NATASJA

NICOLE

PIET

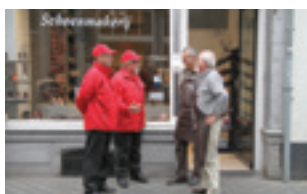
RINY

ROSA

SOFIE

THEO

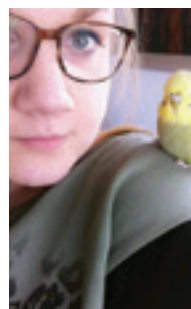
TOM

ANGIE

KIM

LOES

PIEN

SHELBY

Impressie workshops 'Jouw verhaal in beeld'

Afb. 1 - 5 Uitsluiting objectief bekeken

Afb. 6 - 7 Aansluiting met de ontspanknop

Afb. 8 - 14 Ontsluiting in de zoeker

Afb. 15 - 17 Insluiting positief ontwikkeld

Afb. 18 - 29 Subjectief bekeken

1

2

3

4

5

6

7

8

9

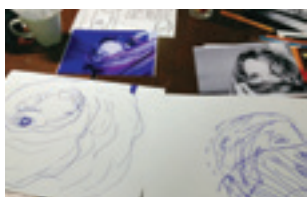
10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

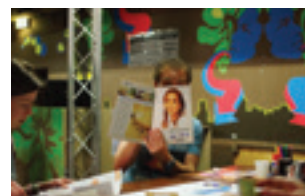
21

22

23

24

25

26

27

28

29

1. INTRODUCTIE

1.1 IEDEREEN MAAKT DEEL UIT VAN DE SAMENLEVING

Als kunstvakdocent aan de opleiding *Sociaal Pedagogische Hulpverlening* raakte ik, tijdens deelname aan het project *Kunst Inclusief*¹, gefascineerd door het gegeven dat zowel beeldend vormen als het vertellen van verhalen bijdragen aan een inclusieve samenleving. Een samenleving waar iedereen naar vermogen kan meedoen aan het maatschappelijk leven.

Het belang van *inclusie*² in de uitwerking van mijn vak houdt in dat het werken met hoofd en handen en hart van grote waarde is. Daarnaast zijn het verstand, de intuïtie en hier naar handelen onmisbare componenten in de kunstvakken. Zoals Nussbaum (2012), hoogleraar recht en ethiek aan de universiteit van Chicago, het stelt wanneer zij over de vrije kunsten spreekt: “Met cognitieve emoties leer je je te verplaatsen in een ander, het bereidt je voor op het burgerschap en op het leven zelf. Kunst kan mensen samenbrengen en is heel belangrijk in het onderwijssysteem.”

Met deze overtuiging raakte ik betrokken bij het project ‘Kunst Verbind(e)t’³, een Europees project dat gericht is op het activeren van mensen met een beperking om via kunst en vormgeving hun leven invulling te geven en hen hiertoe een aanbod (dienst/product) te doen, gericht op een toename van hun persoonlijke kwaliteiten en vaardigheden. Ook omdat ik niet zo goed begrijp waarom mensen elkaar uitsluiten, gaat inclusie mij aan het hart. Waarom worden mensen überhaupt uitgesloten? Wat kan ik inzetten om ervoor te zorgen dat studenten zich ervan bewust worden dat we allemaal, niemand uitgesloten, deel uitmaken van de samenleving? De verbinding met onszelf, met elkaar en met onze omgeving, leert ons de veranderende wereld om ons heen te begrijpen en na te denken over hoe wij ons ertoe verhouden. Dit discours speelt in mijn onderzoek een grote rol van betekenis.

¹ RAAK Project 2008-2010, <http://www.kunstinclusief.nl/nl-NL>

² De insluiting in de samenleving van maatschappelijk kwetsbare groepen op basis van gelijkwaardige rechten en plichten

³ Europees Project 2013-2015, <http://www.kunst-verbindt.eu>

Nu de Nederlandse verzorgingsstaat op het punt staat ingrijpend te worden veranderd ontvangen burgers niet meer vanzelfsprekend ondersteuning vanuit de overheid. Er wordt voortaan bij iedereen een appèl gedaan op het vermogen om bij te dragen aan een beter functioneren van individuen en groepen. Deze kanteling vraagt ook van professionals in de kunsteducatie en in het sociaal pedagogisch domein dat zij mensen in kwetsbare situaties⁴ zo nodig faciliteren en aanvullen, zonder het initiatief van hen over te nemen.

Mede door de inzet van beeldende narratieven als middel en dialoog als doel kan de samenleving, denk ik, versterkt worden. Juist mensen in kwetsbare situaties, die in moeilijkheden zitten en vastlopen in hun gewoontes en patronen, kunnen gebruik leren maken van de creatieve mogelijkheden die ze bezitten. Dan kan een actief en procesmatig leerproces, met extra aandacht voor de verhalen die zij in beeld brengen, nodig zijn om zich te kunnen ontplooien (Smeijsters, 2008).

Kunsteducatie heeft zagezegd de potentie om mensen te verbinden en kan daarmee een betekenisvolle bijdrage leveren aan een samenleving waaraan iedereen mee kan doen. De beeldende kwaliteiten *verbeelden*, *beschouwen* en *vormgeven* bieden zowel een methode als de technieken om, in een sociaal maatschappelijk geëngageerde context, een bijdrage te leveren aan het bevorderen van bewustwording van inclusie.

Binnen mijn vak ben ik met name geïnteresseerd in de taal van het beeld. Het is, omdat de gesproken taal niet altijd even toereikend is, dezelfde taal waarin ik mij als beeldend kunstenaar uitdruk. Voor een deel van de mensen in kwetsbare situaties geldt eveneens het gegeven dat andere vormen van taal hen een mogelijkheid bieden om zichzelf uit te drukken. Dit brengt mij tot de vraag of we, door een andere manier van communiceren, op een andere wijze met elkaar in contact kunnen komen. Wat leren we nog meer of anders van elkaar wanneer we in een andere taal contact maken?

1.2 PROBLEEMSTELLING

Mensen in kwetsbare situaties lopen het risico te worden buitengesloten, waardoor ze minder mogelijkheden hebben om te ervaren dat ze meedoen aan de samenleving. Uit het vooronderzoek *Meedoen Werkt* van 'Kunst Verbind(e)t' uit 2013 blijkt dat zij vooral om ondersteuning vragen bij het openstaan voor en bereid zijn tot het in contact komen met de ander(en), en dat beiden behoefte hebben om hiertoe mogelijkheden aangereikt te krijgen.

Is de gesproken taal wel altijd even toereikend? Naast de spreektaal is er ook sprake van de taal van het beeld, dezelfde taal waarin beeldend kunstenaars *spreken*. Voor mensen in kwetsbare situaties is beeldtaal mogelijk een alternatief om zichzelf uit te drukken en te duiden.

Aan de hand van de beeldtaal, wordt ten opzichte van de spreektaal, op een andere wijze zichtbaar gemaakt wat de verhalen, vragen en mogelijkheden van de vertellers zijn. Betekenis geven aan verhalen in beeldtaal levert mogelijk een bijdrage aan contact maken tussen mensen in kwetsbare situaties en de samenleving.

⁴ Alle mensen die zich, om redenen van financiële, fysieke of sociale aard, in een kwetsbare positie bevinden

Betekenisgeving aan beeldende narratieven wordt, om een bijdrage te leveren aan bevordering van bewustwording van deelname aan de samenleving, naar mijn idee, ontoereikend (h)erkend als kunsteducatief middel.

1.3 DOELSTELLING

Doel van het onderzoek is om te belichten dat er een causaal verband gelegd kan worden tussen het inzetten van het betekenis geven aan beeldende narratieven, als kunsteducatief middel, en de bevordering van bewustwording van deelname aan de samenleving. *Verhalen van meedoen in beeld* is een exploratief onderzoek waarbij het fenomeen betekenisgeving aan beelden in relatie tot inclusie centraal staat. Door de werking van betekenisgeving aan beeldende narratieven te onderzoeken verwacht ik inzicht te krijgen in de wijze waarop mensen zich bewust worden van wat er nodig is om mee te doen.

1.4 DOELGROEP

Binnen het Euregionaal project 'Kunst Verbind(e)t', dat zich gedurende twee jaar, in de grensstreek Rijn-Maas-Noord, richt op de sociale en economische inclusie van mensen in kwetsbare situaties die via kunst en vormgeving invulling willen geven aan hun leven, wordt met negentien personen onderzoek gedaan. Onder hen zijn enkelen met een psychiatrische achtergrond, hun professionele begeleiders, mensen die geconfronteerd worden met financiële en/of sociale armoede, een beeldend kunstenaar en een beleidsmaker. Zij zijn allen inwoners van de Gemeente Peel en Maas.

1.5 ONDERZOEKSVRAAG

Naast de behoefte om te spelen, te decoreren, te ordenen en om te imiteren, hebben mensen de behoefte om zich uit te drukken om in contact te komen met de ander(en) en dat wat anders is, en de behoefte om het ongrijpbare te duiden, betekenis te geven (Prinzhorn, 1972). Daarnaast blijken mensen verhalende en dialogische wezens. In dialoog kunnen mensen door middel van verhalen zichzelf uitdrukken, elkaar ontmoeten en ondersteunen (Dries & Hoffman, 2008). Professionals in de kunsteducatie en in het sociaal pedagogisch domein voorzien, door mensen creatief te leren werken met verhalen, in deze fundamentele behoeften.

Voor deze professionals zijn in beeld gebrachte verhalen als tools om mee te werken van belang. Betekenis geven aan het tastbaar gemaakte beeld geeft inzicht in het denken, doen en laten van actors. Dit leidt, via mensenkennis, verbeeldingskracht en inlevingsvermogen, tot begrip voor elkaar, acceptatie en tot meedoen aan de samenleving. Zaken die je aldus Nussbaum (2012) onder meer leert met de vrije kunsten.

Samengevat leiden het mens zijn en beeldcommunicatie, als dragers van inclusie, tot de volgende onderzoeksvraag:

Op welke wijze levert betekenisgeving aan beeldende narratieven, als kunsteducatief middel, een bijdrage aan bevordering van bewustwording van deelname aan de samenleving?

1.6 AFBAKENING

Op internationaal beleidsniveau wordt, inzake de rechten van mensen met een handicap, van alle mensen verwacht zich bewust te zijn van het bevorderen van inclusie, zoals vastgesteld in artikel 8 van het VN verdrag⁵. Als ambassadeur voor de *Coalitie voor Inclusie*⁶ voel ik mij verantwoordelijk voor het bijdragen aan het waarmaken van dit VN verdrag. Hiervoor is een commitment opgesteld over het principe dat alle mensen deel uit maken van dezelfde maatschappij. Insluiting van mensen in kwetsbare situaties gebeurt op basis van gelijkwaardige rechten en plichten. De verantwoordelijkheid tot deze aanpassing ligt niet bij een sociaal achtergestelde groep, zoals bij integratie. Het is de maatschappij die zich aanpast. Hindernissen voor sociale participatie worden (letterlijk en figuurlijk) verwijderd, zodat iedereen naar beste vermogen kan deelnemen aan het maatschappelijk leven (Wilken & Dankers, 2012). Op nationaal niveau wordt bovendien, in overeenstemming met de doelstelling van de *Wet Maatschappelijke Ondersteuning* (Wmo), van mensen onder andere verwacht om meer te participeren in de maatschappij en te putten uit eigen kracht en netwerk. Deze verandering wordt *Welzijn Nieuwe Stijl* (WNS) genoemd. Voor mensen in kwetsbare situaties verwacht de Wmo onder andere meer autonomie, waarbij de mensen zelf verantwoordelijk zijn voor de vorming van de eigen identiteit. Dat betekent dat de maatschappij geacht wordt om hen de mogelijkheden te bieden om grip te krijgen op deze verwachtingen (Wilken & Dankers, 2012). Inclusie kan hen daarbij mogelijk ondersteunen.

Wellicht kunnen professionals in de kunsteducatie en in het sociale domein hiertoe tools aandragen. Het inzetten van beeldend narratief werken behoort dan tot één van de mogelijkheden. Mogelijk kan door betekenis te geven aan in beeld gebrachte verhalen van mensen, door de betekenis met elkaar te delen, bewustwording over de eigen plek in de maatschappij tot stand gebracht worden.

Waar het onderzoek zich begrenst is de scheidslijn tussen het hulpverlenen aan mensen door het sociaal pedagogisch begeleiden en ondersteunen met beeldend vormen aan de ene kant⁷, en het beeldend therapeutisch behandelen van cliënten aan de andere kant⁸. Beide hebben betrekking op het professioneel leren verbeteren van de kwaliteit van leven van mensen om weer goed te kunnen functioneren in woon- en leefsituaties, en zijn gericht op het stimuleren van de ontwikkeling.

Een therapeutische benaderingswijze zal echter, vanwege de onervarenheid met het beeldend werken in een therapeutische setting, geen deel uitmaken van dit onderzoek. Dit onderzoek kan evenwel ook voor professionals in het vakgebied beeldende therapie van belang zijn.

⁵ Voor het volledige VN-verdrag en in het bijzonder artikel 8: <http://www.vnverdragwaarmaken.nl/vn-verdrag>

⁶ Voor meer informatie over de Coalitie voor Inclusie raadpleeg: <http://www.coalitievoorinclusie.nl>

⁷ Zoals beschreven in het opleidingsprofiel: <http://www.han.nl/opleidingen/bachelor/sociaal-pedagogische-hulpverlening/vt/>

⁸ Zoals beschreven in het opleidingsprofiel: <http://www.han.nl/opleidingen/bachelor/creatieve-therapie/vt/>

2. CONTEXT

De omgeving waarbinnen dit exploratief onderzoek betekenis kan krijgen bevindt zich op het snijvlak van kunst en welzijn en is opgedeeld in drie gebieden, te weten:

- De maatschappelijke werkelijkheid in een participatiesamenleving
- Kunsteducatie in relatie tot sociale inclusie in de praktijk
- Beeldend narratief werken in termen van vorming

Om het *maatschappelijk* probleem beter te kunnen belichten zijn de uitgangspunten en veronderstellingen, op basis waarvan dit onderzoek is uitgevoerd, per gebied geschetst.

2.1 DE MAATSCHAPPELIJKE WERKELIJKHEID IN EEN PARTICIPATIE-SAMENLEVING

Inherent aan het leven is verandering en zo ook aan het leven in onze huidige maatschappij. Tijdens zijn eerste troonrede⁹ sprak onze koning Willem-Alexander over de omslag van de klassieke verzorgingsstaat naar een *participatiesamenleving*, die bovenal in de sociale zekerheid en in de langdurige zorg merkbaar is: “Van iedereen die dat kan, wordt gevraagd verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar eigen leven en omgeving. Wanneer mensen zelf vorm geven aan hun toekomst, voegen zij niet alleen waarde toe aan hun eigen leven, maar ook aan de samenleving als geheel.” Zonder hulp van de (landelijke) overheid wordt van alle burgers gevraagd om mee te doen aan maatschappelijke processen door actief bij te dragen.

Burgerparticipatie kent veel verschillende varianten en definities. In het rapport *De Burger aan Zet* beschrijft hoogleraar Vergelijkende Politicologie Leyenaar alleen al tweeëntwintig mogelijkheden (2009). Een van de trefwoorden, ontleend aan de participatieladder van Arnstein (1969), is het begrip zelfsturing, waarbij burgers eigenaar zijn van hun eigen initiatieven. Gekoppeld aan de redeneerketen van de Wmo – zelfredzaamheid, participatie en sociale samenhang – (Wilken & Dankers, 2012) kent het begrip participeren een meer eenvoudige definitie: *Meedoen!* (Wiebusch & Moulijn, 2013). Meedoen aan de samenleving door

⁹ <http://www.koninklijkhuis.nl/nieuws/toespraken/2013/september/troonrede-2013/>

zoveel mogelijk mensen en in het bijzonder mensen in kwetsbare situaties. Meedoen door actief burgerschap¹⁰. Alleen, hoe kun je meedoen wanneer je ondersteuning nodig hebt en vraagt om hiervoor mogelijkheden aangereikt te krijgen? Dit botst met het beleid van de overheid, dat er vanuit gaat dat individuen zichzelf hierin actief opstellen. Deze paradox vraagt om het in balans brengen van wat Van Biene, lector Kenniscentrum HAN SOCIAAL, in *Sturen met betekenis*¹¹ vraag- en behoeftegerichte sturing en aanbodgerichte werkwijzen noemt. In deze gegeven ruimte beweegt het onderzoek 'Verhalen van meedoen in beeld'.

Om de kanteling uitvoerbaar te maken startte Het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport met acht bakens het stimuleringsprogramma *Welzijn Nieuwe Stijl*¹². De bakens geven richting aan de doelen van de Wmo, die de kerncompetenties van welzijn vormen voor iedereen werkzaam in het sociale domein. 'Verhalen van meedoen in beeld' geeft hier in indirecte zin rekenschap van, door deze bakens impliciet te volgen.

Vanuit kunsteducatief perspectief gaat meedoen in essentie over de kans krijgen om erbij te horen en bij te dragen: leren includeren door te participeren. De invloed van de Wmo, van de nieuwe aanpak van ondersteuning, is ook in de kunsteducatie onvermijdelijk. De vraag is hoe er goed mee om te gaan en welke plek de *kanteling* in de praktijk van het onderwijs krijgt.

Dit onderzoek gaat er vanuit dat er een rol weggelegd is voor *betekenisgeving aan beeldende narratieven*. Een benadering waarbij mensen in kwetsbare situaties in een kunsteducatieve setting worden uitgenodigd hun verhalen te vertellen door ze in beeld te brengen, regie over hun eigen leven te nemen en samen op zoek te gaan naar *community building*¹³, vanuit een lerend perspectief. De rol van cultuurparticipatie binnen de context van 'Verhalen van meedoen in beeld' staat in 2.2 nader beschreven.

Het binnen deze context overstijgende begrip *sociale cohesie* valt omwille van de complexiteit buiten beschouwing. Sociale cohesie, opgevat als 'de boel bij elkaar houden', wordt in dit onderzoek gezien als de paraplu waaronder de eigenschappen participatie en inclusie schuilen, naast het verlangen om bij een groep te horen, erkenning en herkenning¹⁴.

Erbij horen door aansluiting te vinden bij de maatschappelijke werkelijkheid in een participatiesamenleving kan voor mensen in kwetsbare situaties complex zijn. Bijzonder lector Kwartiermaken Kal benoemt het als volgt: "Hoewel velen uit de kwetsbare groepen graag lid van de wereld zouden willen worden, *blijven ze binnen omdat buiten zeer doet*. Kwetsbare groepen lijden... maar ook – en soms vooral – aan de maatschappelijke reactie daarop."¹⁵ Dit onderzoek richt de focus op mensen in kwetsbare situaties en professionals in het sociale domein.

¹⁰ Bijdragen aan de samenleving en deelnemen aan activiteiten op het terrein van sociale samenhang met als doel om participatie te vergroten (voorafgaand aan het versterken van sociale samenhang als maatschappelijk doel)

¹¹ Hoofdstuk 10 in Sturing in de Wmo-praktijk, een uitgave van Wmo-werkplaatsen, 2013 (zie literatuurlijst)

¹² http://www.invoeringwmo.nl/sites/default/documenten/Brochure_WNS.pdf

¹³ Community building is gericht op het interactief aangaan of verbeteren van verhoudingen tussen individuen binnen een regionaal gebied met een gemeenschappelijk belang

¹⁴ Jensen, J. (1998). *Mapping Social cohesion: The state of Canadian research*. CPRN Study No. F-03 p.15

¹⁵ D. Kal aan het woord in GGD-nieuws, 9 maart 2010: <http://www.kwartiermaken.nl/zoek?q=ggd+nieuws>

2.2 KUNSTEDUCATIE IN RELATIE TOT SOCIALE INCLUSIE IN DE PRAKTIJK

Met kunst als kompas in de ene hand en 'Meedoen!' in de andere, lijkt aansluiten bij de kanteling een kansrijke mogelijkheid voor de kunsteducatie om burgerparticipatie te ondersteunen. Om deze mogelijkheid te beschrijven is het van belang om de wel of niet inwisselbare begrippen kunst en cultuur te begrijpen, evenals de begrippen cultuurparticipatie, de mogelijke invloedsferen en kunsteducatie.

Cultuur staat voor de som der delen en kent vele definities die, kort samengevat, staan voor een geheel dat door toedoen van de mens is ontstaan. In dit onderzoek worden voor het begrip cultuur twee betekenissen onderscheiden. Cultuur als proces, waarbij vormen van gedrag, van vaardigheden en van kunst en vormgeving centraal staan én cultuur als constellatie, het geheel van onderscheidende normen, waarden en gedragingen van een groep mensen. Kunst is aldus een onderdeel van cultuur en binnen deze context is kunst bedoeld als de uitingsvorm van een cultuur.

Uiteraard betekenen cultuur en kunst meer dan deze korte omschrijvingen alleen. Voor de kaders van dit onderzoek volstaan ze vooralsnog afdoende.

Om te begrijpen hoe kunsteducatie¹⁶ zich tot het begrip sociale inclusie kan verhouden is het belangrijk om het begrip cultuurparticipatie toe te lichten. Om te leren includeren is het een eerste stap voor burgers om actief deel te nemen aan zijn of haar cultuur in de breedste zin van het woord. Cultuurparticipatie heeft immers in positieve zin invloed op o.a. persoonlijke ontwikkeling, sociale cohesie, gemeenschapsvorming en zelfbeschikking, verbeelding en visie, gezondheid en welzijn¹⁷. Meedoen met kunst is een manier van meedoen aan de cultuur. Matarasso (1997) toont in zijn onderzoek naar de sociale waarde van kunst, *Use or ornament? The social impact of participation in the arts*, in een lijst van vijftig invloeden, de sociale effecten van participatie in de kunsten aan.¹⁸ Samengevat stelt hij dat meedoen met kunst:

- een effectieve route is naar persoonlijke groei, leidend naar groeiend zelfvertrouwen, uitbreiding van vaardigheden en educatieve ontwikkeling, die de sociale contacten en inzetbaarheid van mensen kan vergroten;
- kan bijdragen aan sociale cohesie door het ontwikkelen van netwerken en begrip, en het opbouwen van lokale capaciteit voor organisatie en zelfbeschikking;
- voordelen brengt op andere terreinen, zoals ecologische vernieuwing en aandacht voor gezondheid, en creativiteit toevoegt aan de structuur van organisaties;
- zorgt voor sociale veranderingen die opgemerkt, geëvalueerd en op brede schaal ingezet kunnen worden;
- een flexibel, reagerend en kostenbesparend element voor een ontwikkelingsstrategie van een gemeenschap vertegenwoordigt;
- het culturele leven meer versterkt dan dat het verzwakt en eerder werkt als een vitale succesfactor, dan als een softe optie voor sociaal beleid.

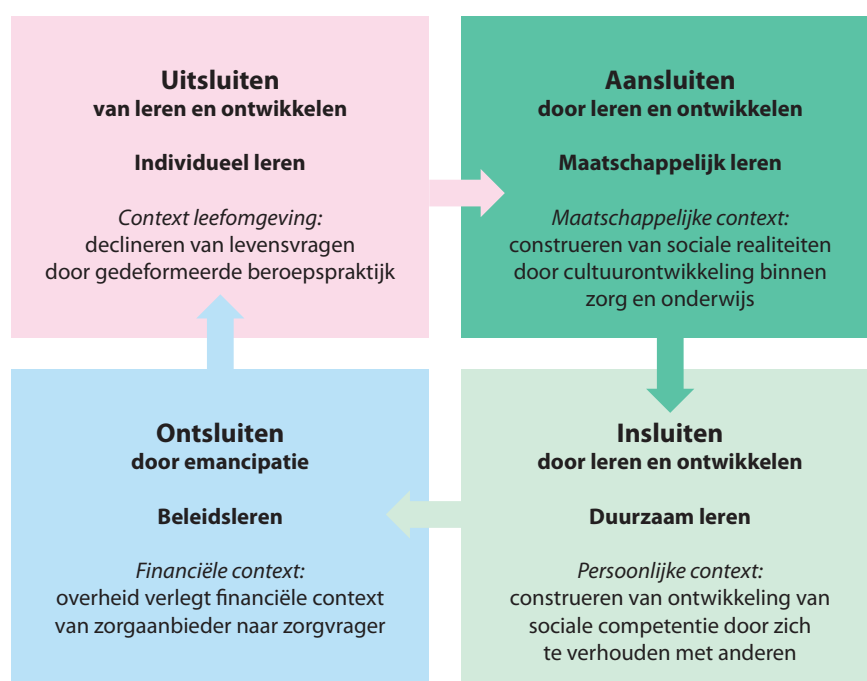
¹⁶ Volgens de begrippenlijst van de Federatie Sociaal-Cultureel werk: Alle vormen van educatie (leren) waarbij kunst en/of kunstzinnige middelen als doel of als middel worden ingezet. Kunsteducatie kan zowel kunstgericht, persoonsgericht als maatschappijgericht zijn. De leerstrategie kan actief, receptief, reflectief of (re)productief zijn

¹⁷ Matarasso, p.23

¹⁸ Ibidem, p. 6-11

Binnen de context van 'Verhalen van meedoen in beeld' bezien, concludeert Matarasso (1997) in *Use or Ornament? The Social Impact of Participation in the Arts*, dat waar het bij actief meedoen met kunst om gaat, het niet alleen is dat het iedere betrokken burger de persoonlijke en praktische vaardigheden geeft om zichzelf te helpen en betrokken te raken in de samenleving, maar dat het routes naar het algemene proces van democratisering opent en mensen aanmoedigt om deel te willen nemen.¹⁹

Cultureel actief zijn staat onder invloed van sferen, die bepalend zijn voor het competent zijn en om hierin te leren ontwikkelen. Als directe invloedsferen maken uitsluiting, aansluiting, insluiting en ontsluiting deel uit van een geïntegreerde visie op maatschappijontwikkeling, aldus Martha van Biene (2005) in *Wederkerig leren*. "Daarbij worden zorg/dienstverlening en onderwijs gezien als dragers van menselijke cultuurontwikkeling. Vanuit die ervaringsgebieden kan voor een belangrijk deel aansluiting binnen de samenleving plaatsvinden."²⁰ Deze denkrichting maakt Van Biene als volgt inzichtelijk:

Figuur 1: Uitsluiten, aansluiten, insluiten (inclusie) en ontsluiten van leren en ontwikkelen van burgers als geïntegreerde visie op maatschappijontwikkeling (Biene, 2005)

Dit onderzoek relateert met name aan de invloedsferen 'aansluiten' en 'insluiten'. In deel II onder 5.1 wordt een koppeling met een tweede denkrichting over de verbindende werking van kunst beschreven.

De transitie van uitsluiting, via aansluiting naar insluiting, door ontsluiting, betreft in de context van 'Verhalen van meedoen in beeld' specifiek de 'sociale inclusie'. Paradoxaal genoeg, omdat het onderzoek enkel het terrein van de sociale inclusie betreft, worden de economische en politieke insluiting buitengesloten!

¹⁹ Matarasso, p.91

²⁰ Van Biene, p.376

Om redenen van het kunnen leveren van een inhoudelijke en betekenisvolle bijdrage aan bevordering van bewustwording van sociale inclusie, vormen kunst als uitingsvorm en educatie als leervorm verbindende factoren. Binnen de context van het onderzoek is gekozen voor een samenstelling van begrippen uit de verschillende gevonden verklaringen voor dat begrip²¹. Kunsteducatie is een dynamisch leerproces, waarbij kunst als doel en kunst als middel, op alle niveaus in het werkveld van binnen- en buitenschools onderwijs, formeel en informeel worden ingezet. Kunsteducatie kan zowel kunstgericht, persoonsgericht als maatschappijgericht zijn. De leerstrategie kan actief, receptief, reflectief of (re) productief zijn (Oostwoud Wijdenes & Haanstra, 1997).

Een van de kernpunten uit het rapport *Betekenis van kunst en cultuur in het dagelijks leven*²², waarin de rol en betekenis van kunst en cultuur in het dagelijks leven van de hedendaagse Nederlandse bevolking is onderzocht, geeft inzicht in de grootte van het draagvlak voor kunst en cultuur. Volgens het rapport zou kunst, als leidraad voor maatschappelijke identiteit, een vast onderdeel van lesprogramma's over burgerschap moeten zijn, door de maatschappelijke waarde te benutten en docenten en kunstenaars in het onderwijs in te zetten. Hierin ligt voor kunsteducatie de mogelijkheid om aansluiting te vinden bij de kanteling om burgerparticipatie te ondersteunen.

Het leren je te uiten met kunst en cultureel actief te zijn, kan in de praktijk mensen zelfinzicht geven over de eigen plek in de wereld in relatie tot zichzelf, de ander(en) en het andere. Omdat kunst door het *gebaar van de verwondering*²³ het algemene, het alledaagse verbijzondert, leert kunst je anders kijken en je om te kunnen gaan met veranderingen. Kunst biedt mensen openingen om zichzelf te leren begrijpen, waardoor ook de wereld begrepen kan worden. Kunst verbreedt in die zin de algemene werkelijkheid en kan een meerwaarde geven aan de persoonlijke ontwikkeling.

2.3 BEELDEND NARRATIEF WERKEN IN TERMEN VAN VORMING

Het leren uiten met kunst, door vertellingen te doen over het verleden, heden en het handelen in het hier en nu met visuele weergaven, geeft inzicht in het hoe, wat en waartoe van het leven. Zoals Randall²⁴ het zegt is dit "... het verklarend vermogen van de *narrative root metaphor* (Sarbin, 1986), ofwel het narratief als fundamentele analogie om de wereld te begrijpen."

Het is de context, het systeem, het (zinne)beeld van het leven leren beschouwen, vanuit het perspectief van de in beeld gebrachte verhalen die worden gedeeld en ondersteunend kunnen werken in het zoeken naar en vinden van aansluiting en insluiting, door leren en ontwikkelen. Randall (2007) zegt hierover:

²¹ Het zoeken naar een eensluidende definitie van het begrip kunsteducatie leverde geen bevredigende vondsten op. Deze beschrijving is voornamelijk gebaseerd op UNESCO's toelichting op <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/creativity/arts-education/>

²² Tepaske, et al., p. 3 en 4

²³ Begrip gesteld door Luce Irigaray in *Ik, jij, wij. Voor een cultuur van het onderscheid*, 1992

²⁴ Randall in *De betekenis van levensverhalen*, hoofdstuk 3 *De wereld als verhaal*, p. 61

“... zulke verhalen bieden een kijkje in onze innerlijke wereld en bevatten een enorme hoeveelheid informatie over een heleboel dingen tegelijk: onze normen en waarden, ons idee over onszelf, onze emotionele natuur, onze gebruikelijke ‘vertelwijze’ (Randall, 1995), onze voorkeuren voor genres om gebeurtenissen mee te interpreteren (Hillmann, 1975), ons algehele ‘levensgenre’ of ‘levenswijze’ (Ruth & Oberg, 1996), onze levensthema’s en persoonlijke mythen, onze onopgeloste kwesties en onbeantwoorde vragen, plus de belangrijkste mensen en de meest aangrijpende periodes uit ons leven...”²⁵

Het delen van verhalen via beelden, door binnen een kunsteducatieve setting de dialoog te leren aangaan tussen onszelf, de ander(en) en dat wat anders is, kent binnen de context van dit onderzoek ook een hermeneutische waarde. Om de geschetste leeromgeving te begrijpen kan de hermeneutiek een zinvol instrument zijn. Door de in beeld gebrachte verhalen te delen, leren we ons zelf te zien in relatie tot de ander omdat we onszelf herkennen in de ander(en) en andersom. Deze wederkerigheid, de ander als ander zien en jezelf als jezelf kunnen beschouwen, stelt ons, vanuit het narratief perspectief, in staat inzicht te krijgen in het onderwerp van de dialoog. Mede door verhalen visueel te leren vertalen en om te zetten in beelden, herhalen we ons leven, veranderen onze verhalen, veranderen wijzelf en de ander(en) en verandert ons begrip over de wereld om ons heen.

Naast het vertellen over de wereld om je heen, het narratief perspectief, is het weergeven van de wereld om ons heen met visuele weergaven een vormende factor van belang. Een nieuwe werkelijkheid waarin nieuwe verbanden zich met deze beelden openbaren, erkent binnen de context van dit onderzoek nog een specifieke waarde: de dialectische waarde. Zoals er voor een verhaal iemand nodig is die toehoort, zo kan een visual niet zonder een beschouwer. Deze zienswijze is, naast de theorie van William L. Randall²⁶, mede beïnvloed door de beeldende onderwijstheorie van Wout van Ringelstein, waarin de waarneming van de feitelijke wereld centraal staat²⁷. Zijn beeldende onderwijstheorie handelt over het existentiële belang van het maken van beelden in relatie tot het leren kennen van de zichtbare wereld. Deze wisselwerking wordt in deel I onder 4.3 verder uitgewerkt.

Het beeldend narratief kan een instrument zijn om de wereld om ons te begrijpen, om te leren hoe we er ons ertoe kunnen verhouden en open te staan, om er aan mee te kunnen doen. Niet alleen het luisteren naar wat mensen vertellen, maar ook hoe ze het vertellen en dat laten zien spelen in dit onderzoek een belangrijke rol.

Naast de taal van het woord brengt aldus ook de taal van het beeld ons tot de essentie van ons bestaan, tot de kern van onszelf, de ander(en) en dat wat anders is. De dialectische didactiek kan bijdragen aan de vorming van de persoonlijke ontwikkeling van de lerende die sociaal wenst te includeren.

²⁵ Ibidem, p. 76

²⁶ Ibidem, p. 72-73

²⁷ Beschreven in *Beeld en werkelijkheid*, herziene druk, 1e oplage 1978

De opbouw van dit hoofdstuk geeft tot dusver de theoretische beschouwingen en persoonlijke opvattingen weer, van achtereenvolgens de actualiteit van meedoen, de mogelijke rol van kunsteducatie en het belang van beeldend narratief werken. Rest nog de vraag welke betekenisgeving²⁸ hieraan toegekend kan worden, alvorens te kunnen onderzoeken wat de bijdrage hiervan zou kunnen zijn. Het beeldend narratief als kunsteducatief middel heeft zowel een inhoudelijke betekenis, die de kunst van het interpreteren wordt, als een significante betekenis, die de dialectische communicatie wordt. Beide duidingen ontstaan door interactie in dialoog. Ze vormen de uitgangspunten voor een nadere theoretische analyse in deel I, vinden vervolgens aansluiting bij de methodische analyse in deel II en zijn tenslotte als bouwstenen voor de narratieve analyse ingezet. De werkwijze staat beschreven in deel 3 *Onderzoeksmethode*.

²⁸ Het woord betekenisgeving komt in woordenboeken niet voor en wordt om die reden hier nader toegelicht

3. ONDERZOEKSMETHODE

‘Verhalen van meedoen in beeld’ is een toegepast praktijkgericht onderzoek dat zowel theoretisch als kunstzinnig is gestuurd. Naast het bestuderen van relevante literatuur is, op basis van art-

based-research, de praktijk onderzocht. Dit is gedaan door middel van workshops en interviews. Het onderzoek is inductief van aard en explorerend van karakter, waarbij de nadruk ligt op het narratief.

3.1 METHODOLOGIE EN PROCEDURES

Om de betrouwbaarheid en validiteit van de uitkomsten van het onderzoek te waarborgen is gekozen voor data-triangulatie. De sterkte van de samenhang en de juistheid van de metingen is bepaald door de aanvullende werking van de verschillende kwalitatieve onderzoeksmethoden onderling: documenten analyse, art-based-research²⁹ en semi-gestructureerde interviews. De narratieve perspectieven van de verschillende betrokken actors, te weten personen met een psychiatrische achtergrond, hun professionele begeleiders, mensen die geconfronteerd worden met financiële en/of sociale armoede, een beeldend kunstenaar en een beleidsmaker, komen samen in één sociaal-artistieke praktijksituatie, op te vatten als een afspiegeling van een community.

Het onderzoek kan in grote lijnen in drie fasen worden opgedeeld:

DEEL I THEORETISCHE ANALYSE

Vanuit de cultuur- en geesteswetenschappen richt de literatuurstudie zich op het uiteenzetten van feiten versus meningen. Met de focus op Hans-Georg Gadamer (1900-2002) en zijn theorie over de kunst van het interpreteren, de hermeneutiek, wordt beschreven wat er gebeurt als mensen betekenis geven. Vanuit kunsteducatief perspectief komt de opvatting centraal te staan dat mensen, door de eigen werkelijkheid visueel zichtbaar te maken aan de hand van thema's, een beeld krijgen van de eigen werkelijkheid.

²⁹ Art-based-research is voor ‘Verhalen van meedoen in beeld’ een methode om met kunst data te creëren: kunst brengt de data als middel voort

Aan de hand van de dialectische didactiek wordt de dialectische relatie onderzocht tussen subject, de dialoog tussen mensen, en object, de zichtbare wereld. Hierbij wordt de nadruk gelegd op de communicatieve aspecten van datgene wat in een samenhangend geheel wordt waargenomen, de zogenaamde fenomenen.

DEEL II METHODISCHE ANALYSE

Voor het praktijkgerichte deel van het onderzoek zijn een reeks bijeenkomsten ingericht. In het MAFcentrum Maasbree hebben negentien van de eerder beschreven actoren, in de leeftijd van 9 tot 73 jaar, in workshop-vorm gewerkt aan opdrachten. Elf van hen hebben vrijwillig deelgenomen aan de semi-gestructureerde interviews. De methodische onderbouwing van de bijeenkomsten is gebaseerd op drie modellen. Op het vlak van oriëntatie is gebruik gemaakt van de vier categorieën van het kunstwaarderingsmodel *How Art Works* (2012), te weten input, kunst, kwaliteit van leven en het breder maatschappelijk belang. Voor de uitvoering is de *PhotoTherapy* techniek ingezet (Weiser, 1999). Perceptie en interpretatie aan de hand van geselecteerde foto's dienen, op basis van op deze techniek gefundeerde Photo-Projective Method van Noda (1988), bij de uitvoering als indicatoren voor het gedrag van mensen om sociale identiteit, sociale representatie en andere gebieden van sociale cognitie te analyseren. Voor de reflectie is de uitwerking van het *Ui-model*, door Evelein & Korthagen (2011), gebruikt. Hierbij gaat het om de zes perspectieven van waaruit je jezelf in een gegeven situatie kunt bekijken.

DEEL III NARRATIEVE ANALYSE

Elf gesprekken leveren leveren data over het waarnemen van het verhaal dat in de foto verteld is, welke gedachten over wel of niet meedoen aan de samenleving in de foto's te zien zijn en hoe datgene waar men voor staat, zichtbaar is gemaakt. Aan de hand van de gesprekken is, met behulp van een narratief instrument³⁰, een systematische en genuanceerde vraaganalyse gemaakt. De uitgeschreven gesprekken zijn aan de hand van drie categorieën, het *WAT*, *WIE* en *HOE*, gecodeerd met behulp van de daaraan toegeschreven labels, waardoor in een overkoepelend beeld de meest betekenisvolle uitspraken naar voren komen. Deze uitspraken leiden tot overstijgende vraagpatronen. Speciaal voor dit onderzoek is een vierde categorie ontwikkeld om het 'HOE' met betrekking tot de in beeld gebrachte aspecten te kunnen analyseren. Met gebruik van een beeldanalyse worden de middelen, die zijn ingezet om de overtuigingskunsten, de argumenten waarmee de respondent de inhoud van zijn of haar narratief vorm geeft, geduid aan de hand van twaalf labels. Voor deze analyse is het van belang op welke wijze iemand een uitspraak doet met behulp van de taal van het beeld: hoe wordt de inhoud letterlijk door de maker in beeld gebracht?

De richtlijnen en benaderingswijzen in deel I vormen inhoudelijk de theoretische normering voor de narratieve analyse in deel III.

De modellen in deel II leveren de methodische middelen om, samen met de toetsstenen uit deel I, de praktische duiding van het onderzoek te formuleren.

³⁰ De standaardvraag voorbij is, onder leiding van lector M.A.W. van Biene, ontwikkeld door Kenniscentrum HAN SOCIAAL, lectoraat Lokale Dienstverlening vanuit Klantperspectief

4. DEEL I THEORETISCHE ANALYSE

Deel I beschrijft een aantal theoretische concepten dat in ‘Verhalen van meedoen in beeld’ leidt tot inzichten die de basis vormen voor deel II *Methodische analyse* en de opzet bepalen voor deel III *Narratieve analyse*. De ordening van de gegevens is met behulp van een zoekstrategie en een selectie van documenten als volgt ingedeeld:

- A. Vaststellen van de sleutelbegrippen die bepalend zijn voor de analyse
- B. Bevindingen van de, aan de context gerelateerde, verschillende invalshoeken
 - sociale inclusie voor professionals
 - de kunst van het leren interpreteren
 - dialectisch communiceren met verhalen in beeld

Door systematisch zoeken met behulp van de zogeheten sneeuwbalmethode is, gebruikmakend van zoektermen, synoniemen en antoniemen, literatuur op het gebied van onderzoek op het snijvlak van kunst en welzijn geraadpleegd.

4.1 SOCIALE INCLUSIE VOOR PROFESSIONALS

Omwille van het belang voor de analyse wordt allereerst het begrip *inclusie* nader geduid. Zoals Phill Madden, EASPD voorzitter commissie onderwijs³¹, het benadert, wordt inclusie vooral in de politiek gebruikt om te verwijzen naar een aantal overeenkomstige denkbeelden over armoede, achterstand en ongelijkheid, afhankelijk van de context. Deze diverse aspecten van beproevingen, met bijbehorende complicerende werking, geven in gesprekken over uitsluiten en insluiten de complexe relaties tussen individuen, groepen en de participatiesamenleving weer.³² Inclusie is dat deel van het proces, waarin mensen, op weg naar volwaardig burgerschap, ervaren mee te doen en erbij te horen door actief deel te nemen aan de samenleving. Het begrip betreft per definitie mensen in kwetsbare situaties die maatschappelijke belemme-

³¹ EASPD is de European Association of Service Providers for persons with Disabilities, in Brussel, België

³² Vrij vertaald naar de presentatie van Phil Madden, bijgewoond op 26 mei 2011 in het Ljubljana City Museum van Slovenië, tijdens de 3e conferentiedag van het EU Lifelong Learning project FOCAL (Fostering Creativity in Adult Learners with Disabilities through Art)

ringen ondervinden om zichzelf te kunnen ontwikkelen. Het verwante begrip *integratie* verwijst overigens naar het proces waarbij het 'naar binnenhalen' van mensen die anders zijn centraal staat (Pee, 2003, p. 107).

Het discours van inclusie kan voorts opgedeeld worden in een ecologisch en een constructivistisch perspectief. Het ecologisch perspectief heeft bij het inclusief denken vooral betrekking op het contextuele vlak van de participerende burger (samenhang, de rollen en het belang van een netwerk). Het constructivistisch perspectief gaat de betekenisgeving en werkelijkheid aan, als resultante van een individuele zienswijze, die a priori partijdig en voorwaardelijk is (Vosters, Petrina & Heemskerk, 2013, p. 172 -174). Een derde perspectief, het relativiteitsperspectief, betreft een kritische blik op wat inclusie nu werkelijk behelst. Als er, in conceptuele zin, sprake is van een plek in de samenleving, dan is er ook een plaats buiten de samenleving (Vosters et al., 2013, p. 180). Dit maakt dat inclusie een uitsluitende werking in zich draagt.

Vanuit psychologisch perspectief gezien zijn mensen sociale wezens, steunend op geselecteerde anderen. Deel uitmaken van een groep is een sleutelement voor interactieve processen, waarbij het lastiger is om contacten te leggen tussen groepen onderling, dan contacten te leggen binnen de eigen groep. Essentieel is de erkenning van de leden van een groep om lid van die groep te mogen zijn. Het zijn de leden van de groep die bepalen of iemand mee mag doen of niet. Dit onderscheid tussen sociaal insluiten en sociaal uitsluiten heeft een grote invloed op het maatschappijbeeld en beïnvloedt de cognitieve- en gedragsaspecten. Wanneer mensen eenmaal zijn onderverdeeld in groepen, worden fundamentele verschillen tussen leden van dezelfde groep geminimaliseerd.³³ Burgerschap, bijdragen aan de samenleving en deelnemen aan activiteiten op het terrein van sociale samenhang, met als doel om participatie te vergroten (voorafgaand aan het versterken van sociale samenhang als maatschappelijk doel), start aldus vanuit de samenleving. Hierbij heeft iedere burger, ook mensen in kwetsbare situatie, een volledig en gelijk recht op het kunnen genieten van alle mensenrechten.³⁴

Om dit streven te kunnen realiseren is een bepaalde mate van kwaliteit van leven van fundamenteel belang. Het burgerschapsmodel (Gennep, 2001), een inclusief sociaal model, benadrukt ten aanzien van dit belang, de mogelijkheden, de individuele vaardigheden, de persoonlijke autonomie en de sociale solidariteit als inhoudelijk voorwaardelijke sleutelementen. De emeritus hoogleraar van Gennep verwijst bij de kwaliteit van leven naar ieders mogelijkheid om zelf sturing en invulling te geven aan zijn of haar leven, binnen alle levensgebieden. Ondersteuning is gericht op het bevorderen van de ontwikkeling, het stimuleren van het welzijn en de belangen, plus het versterken van het functioneren van een ieder die mee wil doen. De behoeften en wensen van iedereen zijn hierbij richtinggevend om daar vorm en inhoud aan te geven (Gennep, 2001).

De bestaande sociale netwerken bieden zo mogelijk 'gewone' ondersteuning waar het kan. Intussen kan daar waar nodig 'professionele' ondersteuning, als onderdeel van het

³³ Dovidio, J.F., Gaertner, S.L., Hodson, G., Houlette, A.M. & Johnson, K.M. (2005), *Intergroup Inclusion and Exclusion* In Abrams, D., Hogg, M.A. & Marques, J.M. (Red.), *The Social Psychology of Inclusion and Exclusion* (p. 246-247)

³⁴ Geheel volgens het principe van de VN-Conventie inzake de rechten van personen met een handicap

sociale vangnet, aangeboden worden. De evident versterkende werking van inclusie vraagt van een professional om contextueel gebonden te kunnen werken. Voor een sociaal inclusieve professional is het bovendien van belang om een netwerker te zijn die bescheiden kan zijn, durft te twijfelen, reflexief en onderzoekend ten aanzien van zichzelf, de ander en de omgeving is, en die bovendien kan faciliteren, inspireren, ondersteunen en initiatieven durft te nemen (Vosters et al., 2013, p. 172-174). Kenmerkend zijn, naast kennis en praktisch vakmanschap, de meest betekenisvolle attitudes van een professional: empathie, behulpzaamheid, morele moed, voorbeeldigheid en goede macht. Je inleven in en bekommeren om een ander, opkomen voor een ander, de ander inspireren en je invloed aanwenden dragen volgens Prof. Dr. Harry Kunneman, hoogleraar Sociale filosofie, bij aan een beroepshouding die bovenal de morele kant van de professie belicht.³⁵

Een inspirerend voorbeeld biedt de *presentiebenadering* van andragoog Andries Baart. Zijn bijdrage aan de ontwikkeling van het kwaliteitsdenken voor de bevordering van goede zorg kan voor een professional belangrijk zijn. "Presentiebenadering is een professionele benadering [...] waarin het draait om de relationele afstemming van hulp en steun op wat goed kan zijn voor de unieke behoeftige ander. Daarbij gaat het om nabijheid en aandacht, het serieus nemen van de ander ook in zijn onbegrijpelijke gedrag, om radicale aansluiting en leefwereldgerichtheid, om zorgzaamheid in de volle zin van het woord en om het verlangen of appèl dat uitgaat van de ander" (2010, p.3)³⁶. Onder meer aandacht, relaties en nabijheid zijn indicatoren en criteria die mogelijk bijdragen aan een professionele beroepshouding, teneinde een participatiesamenleving vorm te kunnen geven. Baart (2010, p. 5) prefereert, om de verschillen te overbruggen en succesvol bij elkaar aan te kunnen sluiten, de dialoog en het verhaal als vorm, door relationeel af te stemmen op de innerlijke logica en taal van de ander, door anders naar de ander te kijken. Naast 'harde' objectieve gegevens (leef- en woonsituaties) vormen, naar zijn mening, ook 'zachte' subjectieve gegevens, waaronder verhalen over de betekenis ervan, waardevolle informatie voor de professional.

"We don't see things as they are,
we see them as we are."

Anaïs Nin (1903-1977)

4.2 DE KUNST VAN HET LEREN INTERPRETEREN

Het dagelijks leven is voortdurend in beweging, mede door de gelijktijdigheid van bewustzijn over het verleden en de toekomst. Door over het leven te verhalen zijn wij in staat samenhang te ontdekken, teneinde deze beweging naar eigen behoefte en vermogen te ordenen. In een dialogisch proces kunnen professionals met behulp van verhalen ondersteuning bieden bij het zoeken naar wat drs. Mooren (2011) *betekenisvolle verbanden* noemt en het verhelderen van inzichten. Een verhaal op beeldende wijze vormgeven kan op een betekenisvolle manier richting geven aan het bewustzijn over de

³⁵ Kunneman, H. (2012). *Het belang van moreel kapitaal in zorg en welzijn*. Stichting Paul Cremers Lezing, Rotterdam

³⁶ Baart in *Wat nog niet telt als goede zorg*, p. 3

positie die men inneemt in de samenleving. Het mens- en wereldbeeld wordt bepaald door de veranderingen die we ondergaan. Verhalen en beelden stellen ons in staat het leven vorm te geven. Door zich uit te drukken, geven mensen betekenis aan hun bestaan.³⁷

Ons cultureel bewustzijn is gebaseerd op eeuwenoude beeldverhalen die, via de christelijke kunst en de humanistische herleving, tradities verkondigden aan ongeletterden. Vanuit filosofisch oogpunt bekeken ontwikkelt en openbaart zich de gemeenschappelijke inhoud van het zelfbegrip, door de gemeenschappelijke vormtaal (Gadamer, 2010, p. 8). Kunst, als een wijze waarop de werkelijkheid in een vormtaal wordt uitgedrukt, waarbij het is dat wat het verbeeldt, is aanvankelijk een duidelijk schrift van beeldtekens als vorm van educatie, met geestelijke verheffing als doel.

Met de ontdekking van het centraal perspectief werd het beeld een doorkijk naar een nieuwe wereld, opgebouwd met een duidelijk voor-, midden- en achtergrondplan. Dit geeft aan de moderne creativiteit ruimte voor het verder ontwikkelen van de vormtraditie naar nieuwe mogelijkheden, voor zowel de vorm als de inhoud van het beeld, als afbeelding of voorstelling. Door de aanblik van het beeld – aan de hand van de vormtaal – op eigen kracht te reconstrueren, kan de werkelijkheid (voor het moment) anders ervaren worden (Gadamer, 2010).

Allereerst vraagt deze wijze van denken om een breed besef van kunst als begrip:

- *“Mnemosyne, de muze van het geestelijk geheugen, de muze die over de herinnerde toe-eigening heerst, is tegelijk de muze van de geestelijke vrijheid”* (Gadamer, 2010, p.17). Het geheugen laat ons aan het voorbij herinneren en de originaliteit van het nieuwe, experimenteren met het ongehoorde. Het zijn dezelfde geestelijke activiteiten en aldus een eenheid. Het is een eenheid van inhoud en vormgeving die we niet als vanzelfsprekend ervaren. Ons inzicht (historisch bewustzijn), als geestelijk instrument van onze zintuigen, bepaalt ons zien en ervaren van kunst. Vanwege de mogelijkheid om over een beeldtaal te kunnen spreken (reflexiviteit) zijn we in staat om te reflecteren en daardoor de kunst eigen te maken. Door het inzicht en de reflexiviteit te verbinden aan datgene wat we zien en er dus ook daadwerkelijk is, is het van belang te leren samen zien naar het ene en het gemeenschappelijke ook in het verschillende te vinden. Hierbij werkt kunst als brug tussen het ideale en het werkelijke. Gadamer (2010) zet hiervoor drie toonaangevende begrippen in: *“de terugkeer van het spel, de uitwerking van het begrip symbool (de mogelijkheid van herkenning van onszelf, en het feest als prototype van herwonnen communicatie van iedereen met iedereen”* (p.19).
- Een tweede begrip van kunst is die van *het schone*. Schone kunsten wil zeggen dat kunst het waard is om gezien te worden en de waarde door dit aanzien wordt bepaald. Kunst presenteert het gemeenschappelijk leven, het ordent dit leven en laat onszelf tegenkomen in de eigen wereld. Dit vormgegeven besef heeft een zuiverende werking, die overigens ons zonder enig belang en zonder doel zal behagen. Pas dan, wanneer de aanblik van het schone en de ware orde van de wereld ervaren wordt, wordt het ideale zichtbaar. Schoonheid is een waarborg dat het ware met ons in contact komt, door het dichten van de kloof tussen het ideale en het werkelijke (Gadamer, 2010).

³⁷ Deze beschouwing is vrij naar de grondslagen van het eigentijds humanisme

- Een derde begrip van kunst behelst *de esthetica*. Het esthetisch denken richt zich op het voorstellingsvermogen, het vermogen van de mensen zich een beeld voor te stellen. Om met Baumgarten³⁸ te spreken *cognitio sensitiva*, de zintuiglijke kennis, met een wetmatigheid die het individuele niveau overstijgt. Van belang is om te bedenken dat binnen dit a priori paradoxale begrip, het kunstwerk slechts ervaren kan worden in andere samenhangen.

Wanneer een maker iets origineels creëert, vrij van voorstellingsvermogen en verstand, waarin de nadruk ligt op een betekenisvolle inhoud die uitnodigt tot begrip, spreekt men van kunst. De functie van het begrip ligt in het gegeven besloten dat dit het spel van het weergeven van het voorstellingsvermogen resoneert (Gadamer, 2010). Het is voor de professional de kunst van het interpreteren om deze uitingen van het innerlijk te leren verstaan.

De leer van het interpreteren is de zogeheten hermeneutiek. Deze leer om te verklaren is een stroming binnen de geesteswetenschappen, die ervan uitgaat dat de sociale werkelijkheid door mensen wordt geconstrueerd³⁹, waarbij het interpreteren en begrijpen centraal staan. Waar in de oudheid hermeneutiek voor Socrates de methode was om, door middel van dagelijkse zaken en specifieke redeneringen, grip te krijgen op de vormen van de ideeënwereld, verandert Wilhelm Dilthey⁴⁰ (1833-1911) het karakter van de hermeneutiek van een kunst van het lezen van een tekst in relatie tot de auteur (context), naar de leer van het leven zelf. Het verstaan – het begrijpen van ervaringen in de sociale werkelijkheid – komt tot stand door vanuit de eigen ervaringen de ervaringen van een ander te interpreteren om vervolgens terug naar het begrijpen van de eigen ervaringen te gaan, als basis voor een aangepaste interpretatie en is bepalend voor het menselijk bestaan. Martin Heidegger (1889-1976) verschuift deze denkwijze naar het *zijn*, naar bestaan in zijn geheel, door de eigen ervaring te verruilen voor het begrip *voorkennis*. Hans-Georg Gadamer (1900-2002) neemt deze variant op de hermeneutische cirkel over, waarbij het stelt dat het *zijn* alleen begrepen kan worden in de vorm van taal en dialoog (Bosch & Boeije, 2005, p. 5-6).

De hermeneutische cirkel heeft een methodologische strekking en leidt, zoals gezegd, van een algemene betekenis naar een specifieke en weer terug. Om (beeld)taal te kunnen ontcijferen teneinde haar betekenis te leren interpreteren als een natuurlijke manier van denken, kan Gadamer's stijl van interpreteren via vraag en antwoord, these en antithese, gezien worden als een dialectisch proces van verstaan. Wanneer deze interpretatieve wijze wordt toegepast om ook betekenissen aan een beeld toe te kunnen kennen, dienen allereerst de betekenissen van de afzonderlijke beeldelementen te verstaan te zijn. Vervolgens kan pas met een bepaalde mate van zekerheid gezegd worden wat de beeldelementen an sich betekenen, wanneer de betekenis van het beeld zelf bekend is. Door de samenhang kan de betekenis van een beeldelement ontstaan. Dit dialectisch proces, de herhalende wisselwerking tussen deel en geheel in de interpretatie, gebeurt volgens de denktrant van de hermeneutische cirkel.

³⁸ Alexander Baumgarten is de grondlegger van de filosofische esthetica (Gadamer, 2010, p.25)

³⁹ Tevens het uitgangspunt voor constructivisme

⁴⁰ Bijlage bij: Boeije, H. (2005). Analyseren in kwalitatief onderzoek. Amsterdam: Boom Onderwijs.

De interpretatie van een deel draagt bij tot de verklaring van het geheel en de interpretatie van het geheel geeft inzicht in de betekenis van de delen.⁴¹

Voor een goede notie van het verhaal, om elkaar goed te kunnen verstaan, is het van belang om bewust te zijn van elkaars denkkader. Gadamer noemt dit het versmelten van de *verstaanshorizon* door vooroordelen te vermijden en met een open houding in dialoog te gaan. Op basis van voorkennis oordeelt men, tot zover de kennis reikt. We denken binnen de zone daar waarin we ingebed zijn. Begrip ontstaat wanneer men tussen beide horizonen uitreikt vanuit de eigen horizon, om elkaar te kunnen verstaan en de nieuw opgenomen kennis versmelt met de eigen ervaringshorizon (horizonversmelting). Met andere woorden: door samen beelden te bekijken en te bespreken (uitwisselen van contexten), als middel tot contact en door het over en weer stellen van vragen en het geven van antwoorden, worden verhalen (kennis en ervaring) gedeeld. Zo ontstaan nieuwe inzichten. Deze inzichten kunnen leiden tot de ervaring om mee te doen in de samenleving en er deel van uit te maken. Mensen gedragen zich voorts op basis van de constructies die zij normaliter gebruiken om het leven te begrijpen, tot zich een volgende horizonversmelting voordoet.

Hermeneutiek, in die zin, is uitleggen wat er gebeurt als mensen betekenis geven te verstaan. Naast het registreren van een gebeurtenis, bijvoorbeeld *feitelijk* kunnen constateren dat het sneeuwt, zijn wij in staat de ervaren betekenis te *duiden*, door te verklaren dat een witte wereld er mooi uitziet.⁴²

Voor professionals in de kunsteducatie en het sociaal pedagogisch domein gaat het, bij het op deze wijze betekenis toekennen aan de beeldende narratieven, niet om de feitelijke waarheden, maar om, op een zo objectief mogelijk wijze, de oorspronkelijke betekenis, via deconstructie, te reconstrueren. Het is een op methodologische wijze interpreteren van in beeld gebrachte verhalen, met behulp van de hermeneutische cirkel, met als doel om, op een zo objectief mogelijke wijze, de zinnebeeldige taal van de beelden te duiden in plaats van feitelijk te verklaren.⁴³

Door de eigen werkelijkheid te visualiseren, kan men een beeld van de eigen werkelijkheid krijgen. Het gegeven dat mensen zich een wereld scheppen in taal, door de betekenis te leren communiceren met tekens, geldt, voor de kunsteducatie, bij uitstek als uitgangspunt. Een kunstwerk als communicatiemiddel brengt, via de taal van het beeld, iets over wat men wel of niet begrijpen kan. De professional ondersteunt het *lezen* van de taal van het beeld om de ervaren boodschap te verstaan, te begrijpen. Het kunstwerk zelf is de boodschapper en creëert speelruimte, ruimte voor interpretatie, voor de communicatie tussen de maker en de beschouwer. "Het beeld is geen afbeelding, maar uitbeelding [...] het beeld is derhalve een gebeuren" (Gadamer, 2010, p. 83). De verwijzingen naar zo'n

⁴¹ Vrij naar de bijgewoonde lezing met Paul van Tongeren, Maarten van Buuren en Mark Wildschut op 11 maart 2014, in het kader van het Soeterbeeck Programma in het collegezalencentrum Radboud Universiteit in Nijmegen, ter gelegenheid van het verschijnen van de Nederlandstalige uitgave van Gadamer's *Waarheid en methode*

⁴² Ibidem

⁴³ Vrij vertaald naar Higgs, J., Paterson, M. & Kinsella, E.A. (z.d.). Interpretation and understanding in research practice

gebeuren, door middel van tekens, refereren aan afbeeldingen die we reeds kennen. Om de structuur van de taal van het beeld te overzien, bepalen oer-schema's (archetypen), in relatie tot de context, de betekenis die we er aan toekennen. Door de constructie van het beeld aan de hand van beeldaspecten – bijvoorbeeld kleur, ruimte en licht – te deconstrueren kunnen wij met de taal van het beeld de betekenis reconstrueren en de samenhang duiden. Iets krijgt betekenis doordat het een element in een taalstructuur is, dat de maker gedeeltelijk overziet, zodat men er iets mee uit kan drukken, gegenereerd door het systeem van de taal van het beeld. Bij het interpreteren krijgt de beeldtaal betekenis in relatie met de ander(en).

Kunsteducatie speelt, door kunst in te zetten als middel voor sociale ontwikkeling, een belangrijke rol, zowel in het onderwijs als in de maatschappij als geheel. Kunst kan, in menig curriculum, een bijdrage leveren aan het leren en begrip krijgen voor zichzelf, de ander en de omgeving. De tussenkomst van kunst maakt het voor de professional in de kunsteducatie en het sociaal pedagogisch domein mogelijk om de lerende te ondersteunen bij het inzetten van beeld als communicatiemiddel, om aan te kunnen sluiten op weg naar sociale insluiting.

Om uitsluiting te voorkomen kan de focus van het kunsteducatief perspectief bepalend zijn voor zowel het werkveld van de professional in de kunsteducatie, te weten kunstenaars, kunstvakdocenten en sociaal pedagogen, als de gemeenschap waarvan de lerende zelf deel uitmaakt.

Het op kunst gebaseerde preventie programma van Karkou en Glasman (2004) bijvoorbeeld, heeft voor de professional de volgende uitgangspunten opgesteld:

- behoud van een breed besef van kunst als begrip;
- waardering van het proces van het maken van kunst gaat boven het artistieke product;
- het opvatten van de betrokkenheid met kunst als een uniek instrument, als alternatieve taal voor het verbale voor zelfexpressie, waardoor het welzijn wordt bevorderd;
- erkenning dat elke kunstvorm de persoon als geheel betreft, met inbegrip van sensorische, perceptuele, cognitieve, emotionele, sociale en spirituele aspecten;
- het vermogen om iets nieuws te creëren is een teken van gezondheid en het voorbereiden van de basis om creatief te zijn is van levensbelang;
- bewustwording van het feit dat beelden, symbolen en metaforen relevant kunnen zijn bij het maken van kunst en voor jongeren moeilijke kwesties kunnen blootleggen (Karkou & Glasman, 2004, p. 60-62).

Wanneer kunst daadwerkelijk ingezet wordt, kan zij een emotionele en sociale bijdrage aan het persoonlijk welbevinden en sociale integratie leveren. Kunst faciliteert als het ware de hoofddoelstellingen van het educatieve proces: zelfexpressie, emotionele ontwikkeling en zelfactualisering, om te analyseren, te evalueren en ervaringen te bespreken (Karkou & Glasman, 2004).

4.3 DIALECTISCH COMMUNICEREN MET VERHALEN IN BEELD

De zogeheten Vrije expressie, Geleide expressie en als reactie daarop, de Dialectische didactiek, zijn binnen de kunsteducatie stromingen in de geschiedenis van het beeldend vormgeven met een maatschappelijke geëngageerde visie. Binnen deze beeldende onderwijstheorie zijn kunstgeschiedenis, de fenomenologische filosofie en natuurkundige fenomenen zoals waarneming fundamentele uitgangspunten.

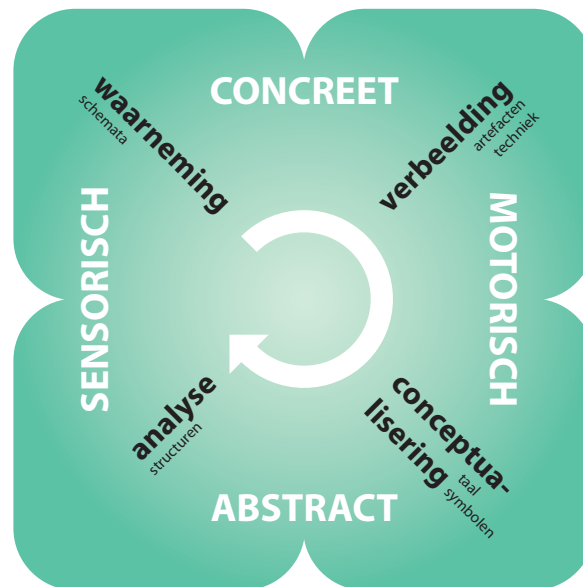
De tekendocent Van Ringelstein (1974) stelt, als eerste in zijn vakgebied, de mens en zijn plek in de wereld centraal. Hij stelt het kritische waarnemen van de wereld, uitstel van oordeel en de visuele aspecten licht, kleur en ruimte als bepalend voor de vorm. Essentieel voor de inhoud ziet hij het in beeld brengen van de dialoog tussen de mens als subject en de zichtbare wereld als object. Hierbij wordt bij de nadruk gelegd op de communicatieve aspecten van datgene wat in een samenhangend geheel wordt waargenomen, de zogenaamde fenomenen (1974, p.2-4). Zijn zienswijze op het maken van beelden in relatie tot het leren kennen van de zichtbare werkelijkheid kan gekoppeld worden aan de idee dat de lerende mens in staat is gehoor te geven aan de behoefte om zich te uiten. Beide visies kunnen tegelijkertijd leiden tot het leggen van de relatie tussen zichzelf, het *zijn*, en de ander(en), de wereld.

De professional kan aan de hand van beeldende narratieven dialectisch communiceren, door aandacht te hebben voor de dialoog tussen het individu en de omgeving. Dit vormt een inhoudelijke en betekenisvolle bijdrage aan de vorming van de identiteit van de lerende die zich meer bewust wil worden van de eigen plek in de wereld, in relatie tot zichzelf. Door zelf kunst te maken en samen met de ander(en) naar kunst te kijken kan men de werkelijkheid leren kennen. Men kan leren dat beelden een eigen taal *spreken* door middel van het bespreken, door te reflecteren. De rol van de professional in deze is om het didactisch proces vorm te geven, van beschouwing en uitvoering naar reflectie. Of, zoals Van Ringelstein het zegt: "Het leiding geven bij het beeldend bezig zijn moet er op gericht zijn het zien van de leerlingen zodanig te activeren, dat hun beelden een werkelijkheid openbaren" (1974, p.102).

Dat wat we waarnemen, gaat altijd, direct of indirect, over de mens. Het waarnemen van de eigen werkelijkheid en het zichtbaar maken van de eigen visuele werkelijkheid is een dialectische opvatting binnen de kunsteducatie, die de lerende vanuit verschillende ordeningsprincipes beeldend invulling leert geven aan dat wat werkelijk is. Volgens hoogleraar Cultuur en Cognitie Van Heusden (2010) gaat het "over hoe wij de wereld en elkaar ervaren en waarnemen, over wat we doen, hoe we aan de wereld betekenis geven en waarde aan dingen hechten, hoe we onszelf beschouwen" (2010, p5). In zijn zoektocht naar de existentiële waarde van cultuur, gevoed door ons verlangen om de steeds veranderende werkelijkheid te (her)kennen om er vorm en betekenis aan te geven, stelt hij in zijn betoog⁴⁴ dat ons brein ons hierin aantoonbaar parten speelt. Ons culturele zelfbewustzijn blijkt de basis voor ons bewuste handelen. De inhoud en het belang van een doorlopende leerlijn, als kern van cultuuronderwijs, dient hiertoe aan te sluiten bij de ontwikkeling van de lerende. Het hieraan gelieerde project 'Cultuur in de Spiegel' voorziet, door onderzoek, in een fundamentele onderbouwing met een theoretisch kader en een hierop gebaseerd cumulatief raamleerplan, dat systematisch inzicht biedt in de samenhang tussen de te

⁴⁴ Heusden, B. van (2010). *Cultuur in de Spiegel. Naar een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs* (betoog)
Rijksuniversiteit Groningen, Groningen

integreren aspecten van cultuuronderwijs. De presentatie van de richting waarin het denken en werken binnen dit onderzoek plaatsvindt, krijgt mede vorm door de beschrijving van vier culturele basisvaardigheden waarmee we ons geheugen gebruiken en welke media we daar voor inzetten. Een belangrijke rol lijkt weggelegd voor zowel ons persoonlijk als collectief reflectief vermogen (Heusden, 2010).

Figuur 2: De vier culturele basisvaardigheden.⁴⁵

Omgaan met veranderingen in het leven is een van de facetten die professionals en lerenden met elkaar verbinden. Als we willen overleven moeten we op ons *geheugen* kunnen blijven vertrouwen, aldus Van Heusden, en “zullen we bij ieder verschil moeten bepalen of we het ‘meenemen’ of niet – of we onze herinneringen zullen gaan aanpassen, en hoe. Ook dat is cultuur.” De kern van de menselijke cultuur beschrijft Van Heusden als: “juist omdat wij niet in, maar mét ons *geheugen* leven, zijn we – tot op zekere hoogte – vrij” (Heusden, 2010, p.12). Door waarneming, verbeelding, conceptualisering en analyse als basisvaardigheden te koppelen aan het werken met verhalen kan het visualiseren van deze verhalen als middel én als doel ingezet worden. Professionals kunnen op deze wijze, met het cultuuronderwijsmodel van Van Heusden, “een basis leggen voor een kritisch, complex, zelfstandig cultureel burgerschap” (2010, p.20).

Door te leren verschillende ervaringshorizonten te zien en zich te spiegelen aan de ander(en) en dat wat anders is, leert men zijn oordeel uit te stellen en zich bewuster te worden van het gegeven dat een iedereen dezelfde fenomenen anders zal waarnemen én duiden. Om met Van Heusden te spreken: de visuele media zijn de dragers die verhalen als cultureel proces mogelijk maken (2010, p.27). Uiteindelijk is het aan onszelf om te bepalen hoe wij handelen.

⁴⁵ Ibidem, p. 13 “De pijl drukt de chronologische volgorde uit waarin de vaardigheden voorkomen. Waarneming en analyse zijn meer sensorisch (gericht op het kennen van de werkelijkheid), verbeelding en conceptualisering meer motorisch (gericht op het maken van werkelijkheid). Waarneming en verbeelding werken met concrete voorstellingen, conceptualisering en analyse met abstracte voorstellingen.”

4.4 DEELCONCLUSIE I

In deel I, de theoretische analyse, zijn de beschreven begrippen nader geduid. Deze begrippen zijn: sociale inclusie voor professionals, de kunst van het leren interpreteren en het dialectisch communiceren met verhalen in beeld. De theoretische analyse leidt tot inzicht voor de te gebruiken onderzoeksmethodiek.

Het begrip ‘inclusie’ omvat het ervaren van meedoen. In de politiek worden zowel de begrippen inclusie en exclusie gebruikt als hefboom om participatie te faciliteren, door te verwijzen naar armoede, achterstand en ongelijkheid, afhankelijk van de context. Om tot inclusie te geraken is het onder meer essentieel om door de leden van een groep erkend te worden als lid van die groep. Uiteindelijk gaat het bij inclusie om een volledig en gelijk recht op het kunnen genieten van alle mensenrechten.

Een sociaal inclusieve professional dient te beschikken over empathie, behulpzaamheid, morele moed, voorbeeldigheid en goede macht. Hiermee wordt een beroepshouding gedefinieerd die bovenal de morele kant van de professie belicht.

Mèt iemand zijn is er vóór de ander zijn. Baart (2010) onderscheidt in de presentiebenadering objectieve gegevens, leef- en woonsituaties, naast subjectieve gegevens, de verhalen en de betekenis hiervan. Wat betreft deze verhalen is het van belang om te leren interpreteren, waarbij een breed besef van kunst, iets origineels dat wordt gecreëerd en waarin de nadruk ligt op een inhoud die uitnodigt tot begrip, ondersteunend kan zijn.

Bij het interpreteren wordt gebruik gemaakt van de hermeneutiek. Deze leer is aanvankelijk bedoeld om grip te krijgen op de ideeënwereld, maar staat nu bekend als een leer van het leven zelf. De hermeneutische cirkel, afgeleid van deze leer, heeft een methodische strekking die de betekenis van een beelden laat ontstaan door te wijzen op de samenhang tussen de beeldelementen en hun context. Uitgaande van het gegeven dat beeldende narratieven – gevisualiseerde uitingen van het innerlijk gemoed – een weergave van het menselijk denken over de werkelijkheid weerspiegelen, is het voor de interpretatie van belang om de taal van het beeld allereerst te ontleden. Voorwaardelijk hiervoor is het aangaan van de dialoog, in een open houding en met vermijden van vooroordelen.

De lerende mens is in staat om gehoor te geven aan de behoefte om zich te uiten. Dit gebeurt onder andere door het maken van kunst. Door hier met anderen naar te kijken kan men de werkelijkheid leren kennen, omdat kunst de werkelijkheid openbaart. De visuele media worden als dragers van verhalen ingezet, als uitingsvorm van een cultuur. Professionals die de culturele basisvaardigheden waarneming, verbeelding, conceptualisering en analyse in kunnen zetten, leggen een basis voor een kritisch, complex en zelfstandig cultureel burgerschap.

“In de narratieve wereld waarin wij samenleven geven we, via interactie, ontmoetingen en gesprekken met anderen, betekenis en zin aan ons verhaal.”

Bohlmeijer, 2007

5. DEEL II METHODISCHE ANALYSE

De methodische analyse die in dit hoofdstuk toegelicht wordt is gebaseerd op inzichten ontstaan naar aanleiding van de theoretische analyse in deel I. De onderbouwing van dit praktijkgerichte deel van 'Verhalen van meedoen in beeld' is geformuleerd op basis van drie modellen. Vanuit deze modellen worden drie methodische

bouwstenen geïdentificeerd die bepalend zijn voor de onderzoekshandelingen in deel III, de narratieve analyse. How Art Works is ingezet als middel tot oriëntatie, de Photo-Projective Method wordt gebruikt bij de uitvoering en ter reflectie is tenslotte het Ui-model toegepast.

5.1 HOW ART WORKS

De eerste methodische bouwsteen is *oriëntatie*, te lezen als de eerste fase in het op waarneming beruste deel van het onderzoek (deel III). Hiertoe is gebruik gemaakt van de vier componenten van het model 'How Art Works' (2012) – te weten *input, kunst, kwaliteit van leven en het breder maatschappelijk belang*.

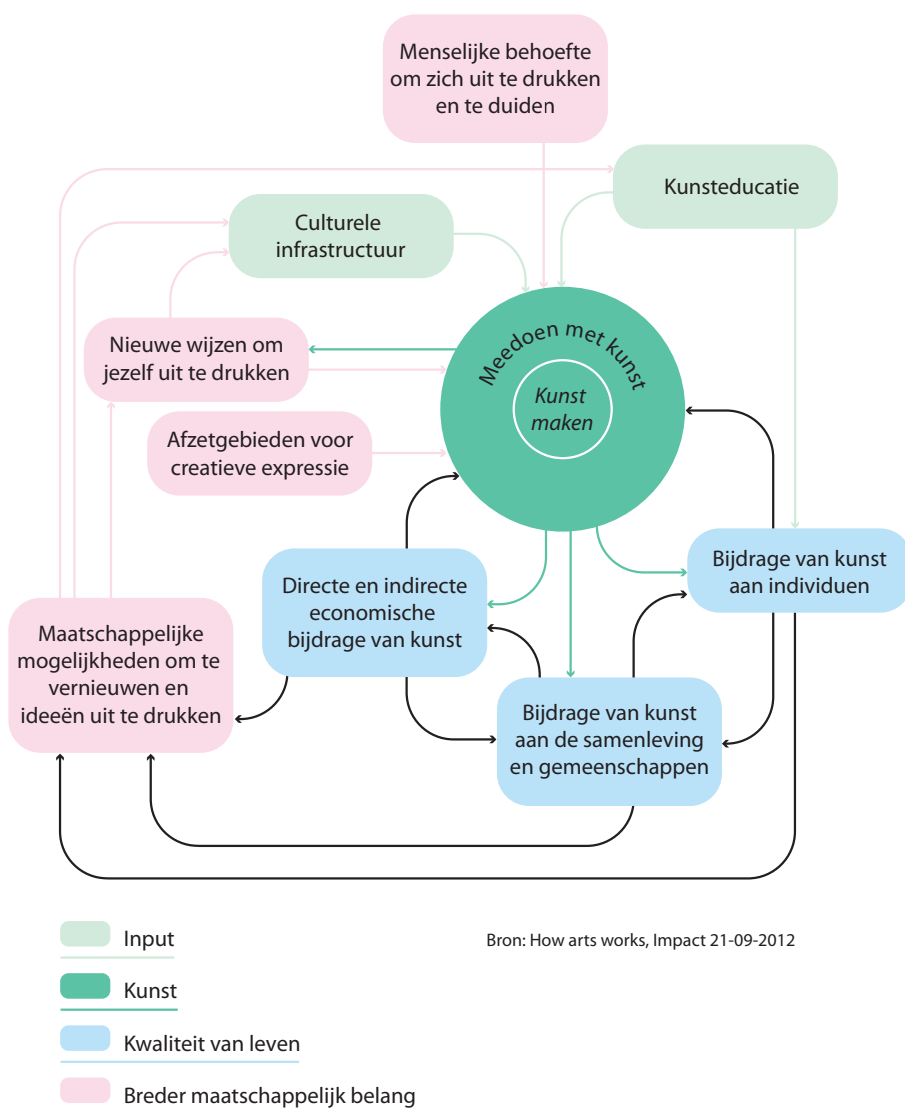
Het model 'How Art Works' is in 2012 door de National Endowment for the Arts (NEA)⁴⁶ ontwikkeld om onderzoek te doen naar de voordelen van kunstparticipatie voor individuen, gemeenschappen en de samenleving. Gestoeld op de overtuiging dat kunst bijdraagt aan de kwaliteit van leven, heeft het agentschap een kunstwaarderingsmodel in de vorm van een *meetmodel* ontwikkeld. Om de effecten van het 'systeem' kunst, dat als complex en dynamisch stelsel wordt gezien, beter te kunnen begrijpen, maakt het onderzoek ook gebruik van de door hen ontworpen zogeheten *systeemkaart*. De kwantitatieve gegevens, over hoe kunst de gezondheid, cognitieve capaciteiten, leefbaarheid en economische welvaart beïnvloedt, worden in 2017 verwacht.

Het onderzoek 'Verhalen van meedoen in beeld' maakt gebruik van de methodiek van de systeemkaart van 'How Art Works', met name voor het in kaart brengen wie door kunst

⁴⁶ De NEA is een onafhankelijk federaal agentschap dat fondsen verstrekt ter promotie van artistiek talent, creativiteit en innovatie ten gunste van individuen en gemeenschappen. De NEA is gevestigd in Amerika, in Washington DC. Voor meer informatie: <http://arts.gov>

worden verbonden en hoe dat gedaan kan worden. De NEA ontwikkelde de kaart aan de hand van een reeks dialogen met onderzoekers, beleidsmakers en praktijkmensen, onder andere in de kunst, economie, onderwijs, en gezondheidszorg (NEA, 2012).

De systeemkaart is gebaseerd op de theorie dat kunstzinnig engagement in een opwaartse spiraal bijdraagt aan de kwaliteit van leven, van het individuele niveau naar het maatschappelijk niveau, en weer terug.⁴⁷ Deze hermeneutisch op te vatten beweging maakt het voor 'Verhalen van meedoen in beeld' mogelijk om op methodische wijze de infrastructuur inzichtelijk te maken. Het illustreert hoe de wisselwerkingen tussen de kunsteducatie en de culturele infrastructuur deel uitmaken van het systeem, in relatie tot de bijdragen van kunst aan individuen en kunst aan de samenleving.

Figuur 3: How Art Works⁴⁸

⁴⁷ Vrij vertaald naar een publicatie van de National Endowment for the Arts, met betrekking tot *How Art Works*

⁴⁸ De titels zijn vrijelijk vertaald en gekoppeld aan de benamingen die in 'Verhalen van meedoen in beeld' van toepassing zijn

Meedoen met kunst, door kunst te maken, vormt het hart van het systeem. Hierbij draait het om de mensen en de gemeenschappen, als onderdeel van de samenleving. De menselijke behoefte om zich uit te drukken en te duiden, bepaalt de route richting de toegang tot dit hart. Waar de culturele infrastructuur het creëren en consumeren van kunst mogelijk maakt, faciliteert de kunsteducatie de kennis, vaardigheden en attitude tot artistieke expressie. Als toestroom leiden deze steunpunten naar drie mogelijkheden. Ten eerste de bijdrage van de kunsten aan individuen, inclusief de transformaties in het denken, de sociale vaardigheden en de ontwikkeling in houding. In de tweede en derde plaats de bijdrage aan de gemeenschappen en aan de samenleving, met inbegrip van het bevorderen van duurzaamheid van gemeenschappen, het overdragen van normen en waarden, plus de directe en indirecte economische bijdrage van kunst. Tenslotte dragen krachten, als afzetgebieden voor creatieve expressie, nieuwe wijzen om jezelf uit te drukken en maatschappelijk mogelijkheden om te vernieuwen en ideeën tot uitdrukking te brengen, bij aan de bredere maatschappelijke gevolgen en zijn in algemene zin van invloed op de effecten van het systeem *kunst* (NEA, 2012).

Om inclusie als concept te begrijpen, en de betekenisgeving aan de in beeld gebrachte verhalen te kunnen structureren en waarderen, zijn de onderstaande ingezette componenten van het model 'How Art Works' als volgt te lezen:

1. Input – culturele infrastructuur en kunsteducatie

Er is een *art-based* programma ontwikkeld zodat bewustwording van deelname aan de maatschappij bevorderd kan worden. Dit programma bestaat uit zeven bijeenkomsten in de vorm van workshops, interviews en een afsluitende tentoonstelling. Het jongerencentrum het 'MAF' in Maasbree is als voorziening beschikbaar gesteld door de organisatie van het project Kunst Verbind(e)t⁴⁹. Dit centrum geldt als de culturele infrastructuur waardoor 'Verhalen van meedoen in beeld' mogelijk is gemaakt. Het faciliteren van de workshops van dit onderzoek valt onder de noemer *kunsteducatie*. Tezamen geven zij de input waardoor meedoen met kunst, door kunst als verbindend element in te zetten, plaatsvindt.

2. Kunst – kunst maken en meedoen met kunst

Tijdens de workshops wordt het beeld als taal ingezet. Hierdoor worden de deelnemers zich bewust van de betekenis achter hun verhaal, in de vorm van kunstuitingen, in dit geval foto's in opdracht. Door samen, tijdens directe ontmoetingsvormen, in didactische werkvormen elkaars verhalen te duiden is er sprake van het delen van kennis, produceren, ervaren, interpreteren, daarna tentoonstellen en het tot zich nemen van de hieruit voortvloeiende resultaten.

3. Kwaliteit van leven

De workshops, de interviews, de in opdracht gemaakte foto's en het tentoonstellen hiervan gelden als dragers voor het overbrengen van waarden, met individuele groei als doel. Deze persoonlijke groei wordt teruggegeven aan de gemeenschap waar, in een ideale situatie, meedoen als vanzelfsprekend wordt gezien. Bovendien houdt de tentoonstelling de gemeenschap van waaruit wordt gewerkt, in het openbaar een spiegel voor, als direct reflectief middel tot kennis nemen van elkaars behoeften en streven naar participatie.

⁴⁹ Euregionaal Project 2013-2015, <http://www.kunst-verbindt.eu>

4. Breder maatschappelijke belang

Dit bewustwordingsprogramma beoogt deelnemers direct, en hun gemeenschap indirect, bloot te stellen aan een nieuwe manier van zien en handelen, met mogelijk stijgende onafhankelijkheid, sociale participatie en groeiend persoonlijk welbevinden tot gevolg.

Een constante factor van belang is de menselijke behoefte om zich te uit te drukken en te duiden (NEA, 2012). Prinzhorn beschreef dit uitgangspunt in 1922 in zijn *Bildnerei der Geisteskranken* als één van de zes fundamentele drijfveren die van wezenlijk belang zijn voor het creatieve proces (1972, p.11-28)⁵⁰. De kunsthistoricus en psychiater onderscheidde in zijn analyse naast *Ausdruckbedürfnis*, eveneens de lust om te spelen, de behoefte om te decoreren, de behoefte om te ordenen, de wil om te imiteren en de behoefte om betekenis te geven, om het ongrijpbare te duiden.

How Art Works beschouwt de behoefte om zich uit te drukken en te duiden als drijvende kracht voor meedoen met kunst (iets maken en iets uitdrukken in interactie met creatieve expressie) en alle hieruit voortvloeiende sociale consequenties. Deze behoefte is een essentiële voorwaarde voor verbinden door kunst (NEA, 2012).

‘Verhalen van meedoen in beeld’ onderzoekt, mede met behulp van de systeemkaart ‘How Art Works’, de werking van een tweede drijfveer, die van de behoefte om betekenis te geven, om het ongrijpbare te duiden.

“Engagement in arts contributes to quality of life. Quality of life contributes to society’s capacity to invent, create, and express itself. This capacity contributes back to art, both directly and indirectly. When the system works, arts engagement expands and deepens, quality of life is enhanced, and the creative capacity of a society increases.”

NEA – the National Endowment for the Arts (2012)

5.2 PHOTO-PROJECTIVE METHOD

De drijfveer dat mensen de behoefte hebben om zich uit te drukken en te duiden, om betekenis te geven aan de wereld om hen heen, het gegeven dat het vertellen van verhalen betekenis kan geven om hierop grip te krijgen en het inzicht dat, door het interpreteren van beelden mensen betekenis geven te verstaan, vragen om een passende werkvorm. Voor de *uitvoering*, de tweede methodische bouwsteen, zijn de *PhotoTherapy Techniques* van de Canadese Judy Weiser ingezet (1999).

Visuele communicatie en beeldcultuur domineren de wereld van vandaag. Het iconografisch weergeven van onze tijd brengt ons, naast informatie, ook kennis, emoties, esthetische ervaringen en waarden. Als onderzoeksmethode kan fotografie een katalyse-

⁵⁰ Hans Prinzhorn publiceerde onder deze titel zijn onderzoek naar de kunstwerken gemaakt door zijn psychiatrische patiënten in een kliniek in Heidelberg in Duitsland. Zijn analyse geldt als een algemene psychologie van de kunst en wordt binnen de opleiding SPH in Nijmegen, getuige de plek die het in de visie op het creatief profiel inneemt, nog immer gewaardeerd

rende werking hebben. In termen van *community-based* praktijkgericht onderzoek heeft bijvoorbeeld de Amerikaanse onderzoekster Catalani in 2009 in haar proefschrift aantoonbaar gemaakt hoe fotografie de afgelopen twee decennia een positieve invloed op het welzijn van individuen, gemeenschappen en op de samenleving als geheel heeft gehad. Als onderzoeksinstrument zijn foto's geschikt voor het analyseren van zowel het bewuste objectief waarnemen, als voor het beïnvloeden van de onbewuste waarneming. Het is een discipline in de kunsten die bij uitstek ingezet kan worden voor het visualiseren, vastleggen en interpreteren van de dagelijkse werkelijkheid. De eenvoudige, laagdrempelige inzetbaarheid van een camera biedt flexibele mogelijkheden voor onderzoek en betrokkenheid in actie, voor een beter voorwaardelijk begrip, voor een versterkende werking en voor het verbeteren van de gemeenschappelijke stem (Catalani, 2009).

Een andere waarde die foto's wordt toegedicht, is het gegeven dat foto's als tekst gelezen kunnen worden. Een foto kan, veel beknopter dan in woorden, informatie overbrengen over een bepaalde gedachte of keuze (Sontag, 2008). Foto's blijken aldus bij uitstek geschikt om waarneming te verbinden aan duiding.

Dat perceptie en interpretatie aan de hand van een groep geselecteerde foto's als indicatoren kunnen dienen voor het gedrag van mensen om sociale identiteit, sociale representatie en andere gebieden van sociale cognitie te meten, blijkt uit een studie waarin met behulp van een experiment sociale vooroordelen zijn gemeten door middel van de *Photo Projective Method* (PPM). Deze door Noda (1988) ontwikkelde techniek is gebaseerd op een projectieve methode om een bepaalde situatie met behulp van een camera vast te leggen. Tien studenten kregen de opdracht van twee verschillende situaties, drie foto's te maken wat resulteerde in het feit dat door middel van PPM stereotype denkbeelden zowel op micro- als op macroniveau konden worden gemeten. De PPM lokte deelnemers uit om de vrijheid te nemen en deze kwamen, in vergelijking met op taal gebaseerde methodieken, tot een hogere en daardoor uitgebreidere respons. De discussie over de mogelijkheden en voordelen van de PPM om sociale identiteit, sociale representatie en andere gebieden van sociale cognitie te meten wordt sinds dit experiment nog steeds gevoerd (Okamoto, et al., 2006).

Naast de Finse kunstenaar en sociaalpedagoog Savoleinen en de Nederlandse verpleegkundige en historicus Sitvast, heeft ook de Canadese psycholoog en creatief therapeute Weiser, een aan de PPM van Noda ontleende methodiek ontwikkeld. Bij de *Empowering Photography* van Savoleinen ligt het accent op het verbeteren van het zelfbeeld, met een sterk oog voor het maatschappelijk engagement (2000). Voor Sitvast ligt het belang van de methode vooral bij het inzetten van fotografie als middel om te interveniëren, ter wille van het bevorderen van de communicatie met vooral cliënten in de geestelijke gezondheidszorg (2004). Bij de 'PhotoTherapy Technique' van Weiser staat de mens centraal. Hij of zij geeft, in dialoog, namelijk zelf betekenis aan de in beeld gebrachte verhalen om een positief veranderingsproces in werking te zetten. De professional in kunsteducatie ondersteunt aan de hand van de compositie, het deconstrueren van het verhaal en het relateren, door de verschillende lagen van betekenis te herinterpreteren en door hierin te begeleiden (Weiser, 1999).

De zelfgemaakte foto's of foto's genomen door anderen, zelfportretten, familie albums en ook beeldende kunst, reflecteren als het ware het proces om zelfkennis en bewustzijn te

vergroten. Bovendien verdiept deze methode relaties, activeert sociale veranderingen en vermindert sociale uitsluiting, versterkt gemeenschappen en brengt vraagstukken over sociale onrechtvaardigheid op een positieve manier onder de aandacht. Tenslotte stelt Weiser (1999) vast dat PPM de beeldtaal verscherpt en het welzijn bevordert.

De toepasbaarheid van de 'PhotoTherapy Technique' kent mogelijkheden op velerlei gebieden. Te denken valt aan kwalitatief onderzoek, onderwijs en gezondheidszorg. Weiser (1999) benadrukt dat haar PhotoTherapy technieken zich niet beperken tot foto's afgedrukt op papier, maar dat ook digitale en elektronische beelden – mobiele telefoon, DVD, video en film – gebruikt kunnen worden.

De projectieve fototechnieken vormen een methode om, in begeleidingssessies, inzichten ter verkrijgen over een manier die meer mogelijkheden biedt dan één met woorden alleen. De methode behelst een vijftal technieken (Weiser, 1999).

1. Zelf gemaakte en of gekozen foto's

Vanwege het belang voor de maker is elke foto, als beeldende uiting, veelzeggend en betekenis gevend. Een zelfgemaakte foto kan worden beschouwd als afspiegeling of zelfs een zelfportret, ook al is de maker niet zelf afgebeeld, omdat deze op persoonlijke wijze is gemaakt, met alle bijpassende gevoelens, waarden en gedragingen van dien, zodanig, dat iemands identiteit aan de foto kan worden afgelezen. De wijze waarop de wereld wordt gezien wordt op non-verbale manier vastgelegd. Bewuste, formele aspecten, maar ook onbewuste elementen op de foto worden besproken. Bij het laatste kan men denken aan patronen, symbolen en metaforen die zich niet in eerste instantie openbaren. Hoe dieper hierop wordt ingegaan bij het bespreken van de foto, des te meer gevoelens, gedachten en herinneringen zullen bij de bespreking hiervan bovenkomen. Dit kan zelfs leiden tot uitgestelde ontdekkingen over foto's die jaren geleden al gemaakt zijn, wanneer de elemente eenmaal in de context gezien kunnen worden.

2. Door anderen gemaakte foto's

Drie manieren van fotograferen van mensen laten elk een verschillende mate van controle zien over hoe het model overkomt. Wanneer iemand gefotografeerd wordt, kan de bewustwording hierover resulteren in een onnatuurlijke pose voor de camera, bijvoorbeeld om wenselijk over te komen. Wanneer een fotograaf oplegt hoe iemand moet kijken of poseren, kan de wens van de maker dominant ten opzichte van de gedachte van de geposeerde zijn. In het geval dat iemand onopgemerkt wordt gefotografeerd zal het model op een natuurlijker manier over kunnen komen. Deze drie manieren leveren ook steeds andere beelden op die tijdens de besprekingsessies op verschillende wijze ingezet kunnen worden in. Zo kan het van belang zijn om zich bewust te worden van verschillende gedragingen wanneer iemand zich wel of niet bewust is van de camera. Wanneer meerdere personen iemand fotograferen kunnen de verschillende resultaten hiervan dus iets zeggen over de relatie tussen model en fotograaf. Aan de hand van een bespreking van deze foto's kan de nadruk worden gelegd op hoe iemand overkomt of zou willen overkomen.

3. Zelfportretten

Wanneer een zelfportret gemaakt wordt, is er geen sprake van tussenkomst door derden. Hierdoor is de maker in staat om volledig zichzelf te zijn, waardoor de foto's een beeld van

eigenwaarde, zelfvertrouwen en acceptatie kunnen weergeven. Juist zelfportretten kunnen in die zin veelzeggend zijn.

4. Familie album

Alle foto's bij elkaar gebracht, als afdrukken, ingelijst of als digitale bestanden, kunnen tezamen beschouwd worden als een collectief album dat bijvoorbeeld het verhaal van een gezin en de daarbij behorende identiteit vertelt. Wanneer iemand deze bezittingen kwijtraakt wordt dat in de regel als een groot verlies ervaren. Het samen kijken naar zo'n familiealbum levert vele te delen verhalen op, die sociaal en cultureel identiteitsbepalend kunnen zijn voor jongere generaties. De behoefte om aan beelden betekenis te geven kan ingezet worden tijdens sessies, waarbij er gezamenlijk naar foto's wordt gekeken.

5. Beeldende kunst

Tijdens bespreksessies kan via het kijken naar foto's gebruik worden gemaakt van het feit dat mensen geneigd zijn om vanuit een bepaalde projectie hun wereld te beschouwen. Hierbij kijkt de professional samen met de deelnemers naar al dan niet zelfgemaakte foto's, waarbij de persoonlijke geprojecteerde interpretatie vanuit de context van de deelnemer zorgt voor het naar boven halen van bruikbare informatie.

De bovengenoemde technieken zijn direct van toepassing op de uitvoeringsfase van de workshops. Wanneer de deelnemers aan deze workshops, in het op waarneming berustende deel van 'Verhalen van meedoen in beeld' (bijlage II Werkbladen workshops 'Jouw verhaal in beeld') naar beelden kijken vinden, volgens Weiser (1999), duiding en spontaan oproepen van associatieve gevoelens en herinneringen tegelijkertijd en als vanzelf plaats. Door de eigen identiteit te koppelen aan de beelden, al dan niet zelfgemaakt, kunnen de deelnemers het belang van het gebruik van deze techniek voor henzelf en in interactie met de ander onderzoeken. Met uitzondering van de techniek met betrekking tot het familie album, zijn de overige vier technieken, omdat zij het beste aansluiten bij het proces en het doel van het onderzoek 'Verhalen van meedoen in beeld', in combinatie ingezet.

"To interpret a work of art is to understand it in language. To interpret is to respond in thoughts and feelings and actions to what we see and experience, and to make sense of our responses by putting them in to words."

Terry Barrett, 2010

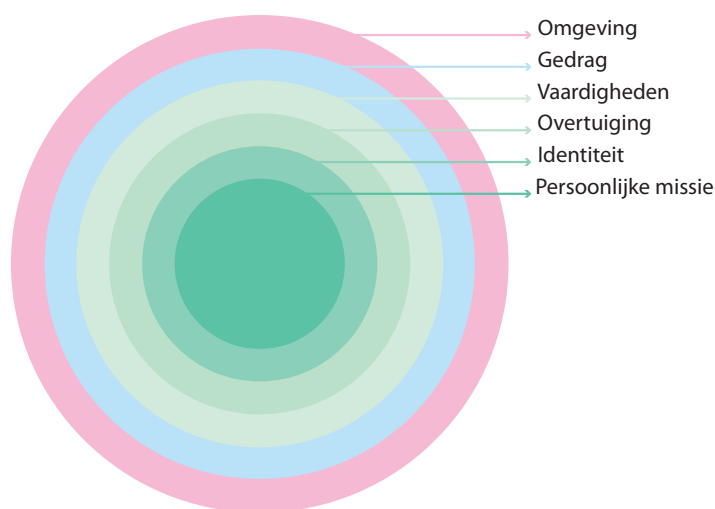
5.3 HET UI-MODEL

Voor de derde methodische bouwsteen, *reflectie*, is de uitwerking van het zogeheten *Ui-model* door Evelein & Korthagen (2011) toegepast. In deze methode draait het om de zes perspectieven van waaruit men zichzelf in een gegeven situatie kan bekijken. De nadruk bij dit, op *multi-level learning* principes gebaseerde model, ligt "... op de kracht en idealen van mensen en de ontwikkeling van hun kernkwaliteiten."⁵¹ Tijdens de eerste vier workshops zijn deze zes perspectieven, naast kennis, kunde en attitude als vierde competentie ten behoeve van inleven/navoelen ingezet, ter afronding van de

oriëntatie en fasen van uitvoering.

De perspectieven worden in de theorie van Evelein & Korthagen (2011) gezien als logisch opeenvolgende niveaus van veranderingen. Deze niveaus kunnen, als ware het de rokken van een ui, laag voor laag, tot aan de kern van de persoonlijkheid worden afgepeld. Het Ui-model ondersteunt bij herbezinning over persoonlijke kwaliteiten, overtuigingen, houding en identiteit. De gedachte is dat de verschillende lagen elkaar wederkerig beïnvloeden.

Het model van Bateson/Korthagen⁵² stelt de deelnemers in staat zich bewust te worden van dat wat zij doen, kunnen, willen en wie zij zijn, uitgaande van het gegeven dat aspecten als gedrag, overtuiging en zelfbeeld hun persoonlijkheid bepalen. Deze aspecten zijn onderverdeeld in de zes lagen in het Ui-model.

Figuur 4: Het Ui-model van Bateson/Korthagen

1. De eerste laag behelst de omgeving. Hierbij wordt letterlijk de fysieke omgeving bedoeld, maar ook de omgang met andere mensen.
2. De omgeving bepaalt hoe iemand zich gedraagt. Het gedrag is ook weer van invloed op de omgeving. Dit wordt wederzijdse beïnvloeding genoemd.
3. Vaardigheden beïnvloeden het gedrag en andersom. Wanneer vaardigheden niet toereikend zijn voor gewenst gedrag kunnen deze worden uitgebreid.
4. Het gebruik van vaardigheden en de omgang met de omgeving, in de vorm van gedrag, worden geschaard onder de noemer overtuiging. Succesvol gedrag kan de overtuiging beïnvloeden. Een sterke overtuiging kan op zijn beurt van invloed zijn op gedrag.
5. Een sterke overtuiging over de eigen persoon staat aan de basis van de identiteit. Deze persoonlijke overtuiging beïnvloedt de manier waarop vaardigheden en gedrag worden ingezet. Het resultaat hiervan is weer van belang voor de mate waarin de persoonlijke identiteit wordt ervaren.

⁵¹ Aldus Fred Korthagen op zijn website, waar hij de oorsprong en toepassingsmogelijkheden van het model nader toelicht: <http://fkorthagen.magix.net/website/kernreflectie.17.html#/Kernreflectie>

⁵² Het 'Ui-model' van Korthagen is sterk verwant aan het door de antropoloog Bateson (1904-1980) ontwikkelde, maar nimmer gepubliceerde, model voor logische overtuigingsniveaus, waarin we leren (veranderen) en functioneren. De Neurolinguïstisch programmeur Dilts en Korthagen ontwikkelden het Ui-model verder uit

6. Deze laag wordt gevormd door de eigen missie. Hierbij wordt nagedacht over de eigen plek in een groter geheel. Voor veel mensen resulteert dit in een keuze voor een religie of het beleven van enige vorm van spiritualiteit (Evelein & Korthagen, 2011, p.129-133).

De kern bepaalt in hoeverre alle bovengenoemde lagen met elkaar worden verbonden en vormt als zodanig de bron van de persoonlijke kernkwaliteiten. Wanneer bij iemand alle lagen met elkaar in overeenstemming zijn, is er sprake van harmonie met zichzelf en de omgeving, waardoor positieve energie kan stromen en er een ervaring van *flow*⁵³ optreedt. Wanneer er geen harmonie wordt gevoeld, is er sprake van enige mate van frictie of blokkade tussen de verschillende lagen van het Ui-model. Deze benaderingswijze van leren is gericht op verdieping en leidt tot fundamentele inzichten hoe competenties en gedrag zich mogelijk kunnen ontplooiën (Evelein & Korthagen, 2011).

Voor de *reflectie* is per laag van het Ui-model een vraag geformuleerd, passend binnen de context van 'Verhalen van meedoen in beeld'. Deze vragen ondersteunen de onderzoekshandelingen, in de geest van de uitwerking van het Ui-model van Evelein & Korthagen (2011) en worden genoemd en nader toegelicht in deel III (Narratieve analyse).

Tijdens de workshops kijken de deelnemers, met behulp van deze vragen, naar herhalende patronen, symbolen en metaforen om zich bewust te worden van de mogelijk in beeld gebrachte veranderingsprocessen (van uitsluiting, via aansluiting naar insluiting, door ontsluiting). Door de foto's zelf te maken en er samen naar te kijken, te bespreken en te reflecteren leren de deelnemers dat beelden een eigen taal spreken, leren ze betekenis te geven en dat deze in beeld gebrachte verhalen verbonden zijn aan de verschillende facetten van hun persoonlijkheid. De rol van de professional is om het didactisch proces van oriëntatie en uitvoering naar gewaarworden, vorm te geven.

5.4 DEELCONCLUSIE II

In dit hoofdstuk is het op de praktische uitvoering gerichte deel van 'Verhalen van meedoen in beeld' beschreven. De methodische onderbouwing bestaat uit de onderdelen 'How Art works', de Photo-Projective Method 'PhotoTherapy Technique' en het 'Ui-model'. Hierbij wordt gekeken naar de vooronderstelling dat kunstzinnig engagement bijdraagt aan de kwaliteit van het leven, waarbij bijzondere aandacht wordt gegeven aan de rol die de wisselwerking tussen kunsteducatie en culturele infrastructuur hierbij speelt. De keuze voor de drie onderdelen is gebaseerd op het idee om met een art-based programma bewustwording van deelname aan de maatschappij te bevorderen.

Door dit inzetten van de taal van het beeld, vanuit het bespreken van in opdracht gemaakte foto's, worden deelnemers aan het programma zich bewust van de betekenis achter hun verhaal. Deze groeiende bewustwording wordt teruggeven aan de gemeenschap die gestimuleerd wordt om meedoen als vanzelfsprekend te gaan beschouwen en in de praktijk te brengen. Door in te spelen op de drijvende kracht om mee te doen vanuit

⁵³ Flow, een mentaal ervaren toestand, is als theorie bovenal door de Amerikaanse psycholoog Mihály Csíkszentmihályi uiteengezet

menselijke behoeften om zich uit te drukken en betekenis te geven worden deelnemers bekend gemaakt met nieuwe manieren van zien en handelen.

In deel II Methodische analyse wordt uitgelegd hoe geschikt foto's zijn voor de analyse van bewuste en onbewuste vormen van waarneming. Door de foto's te lezen in de taal van het beeld kan deze waarneming verbonden worden aan duiding. Hierbij wordt de foto gebruikt als middel om te communiceren, waarmee uiteindelijk zelfkennis wordt vergroot.

Om dit alles te kunnen realiseren is het belangrijk om kennis te nemen van het ontwikkelen van kernkwaliteiten. In het 'Ui-model' wordt verhaald over hoe bepaalde lagen van ieders persoonlijkheid wederkerig van invloed op elkaar en de persoonlijke ontwikkeling zijn. Wanneer deze lagen in overeenstemming zijn is er sprake van harmonie en mogelijkheid tot het ervaren van 'flow', hetgeen essentieel is voor het faciliteren van de menselijke kunstzinnige uitingen zoals hierboven omschreven.

Het onderzoek 'Verhalen van meedoen in beeld' loopt parallel aan onderzoeken van Kenniscentrum HAN SOCIAAL in Nijmegen voor het Euregionaal project Kunst Verbind(e)t.

<http://www.kunst-verbindet.eu>

6. DEEL III NARRATIEVE ANALYSE

Om tenslotte te kunnen belichten op welke wijze betekenisgeving aan beeldende narratieven, als kunsteducatief middel, een bijdrage kan leveren aan de bevordering van bewustwording van deelname aan de samenleving, gaat dit deel in

op het begrip *narratief werken*. Vervolgens wordt gewag gemaakt van de praktisch ingerichte bijeenkomsten, de narratieve interviews en de hieraan gekoppelde analyse instrumenten. Dit deel sluit af met een bezinning als deelconclusie.

Allereerst is het van belang om het begrip *narratief* te verhelderen: een narratief is een structuur die op grond van aaneengesochte en causale verbanden, een betekenisvol model kan zijn, mits vormgegeven. Deze compacte bepaling – naar aanleiding van uiteenzettingen van deskundigen op het gebied van het narratief, als Elliot (2005), Bal (2009) en Sools (2010) – staat voor een verscheidenheid aan toepassingsmogelijkheden.

Volgens Sools (2010), universitair docent narratieve psychologie, is narratief onderzoek zelden verklarend van aard, wordt het veelal gebruikt om persoonlijke en sociale veranderingen te kanaliseren en is het, omdat theorie en praktijk nauw op elkaar betrokken zijn, zeer geschikt als onderzoeksvorm.

In 'Verhalen van meedoen in beeld' houdt de narratieve benadering in dat de gemaakte foto's, de in beeld gebrachte verhalen van de deelnemers, tot data leiden. De wijze van data-analyse en de verwerking hiervan is eveneens narratief van aard.

Bovendien kan het functioneel werken met narratieven in het onderwijs als methode toegepast worden, vanwege de identiteitsvormende en acterschapbevorderende kwaliteiten. Om deze reden is het werken met narratieven als middel ook ingezet bij de opdrachten voor de deelnemers. Zowel in de oriëntatiefase, als bij het uitvoeren van de in beeld gebrachte verhalen en bij het bespreken ervan.

Naar analogie van Boje's (2001) narratieve methoden wordt met narratief werken, binnen de context van het onderzoek, het deconstrueren van een ervaring die een gegeven situatie op een bepaald moment kan omvormen bedoeld. Het construct, in dit geval het in beeld gebrachte verhaal, kan in samenspraak met de deelnemers/respondenten uiteengezet en beredeneerd worden, waardoor er samenhang ontstaat. De maker van het beeldend narratief verleidt de toehoorder(s) met de feiten en de betekenissen van het

verhaal, waardoor begrip tussen twee horizonten kan ontstaan. De toehoorder(s) geven de reconstructie van het verhaal als het ware mede vorm, door het versmelten van de ervaringshorizonten. De analyse van de beeldende narratieven gebeurt op basis van zowel de besproken ervaring van de deelnemer als op basis van de taal van de in beeld gebrachte gebeurtenis. Voor beide geldt dat de betekenisgeving in acht kan worden genomen. Om een narratief op een logische en toegankelijke manier vorm te geven, is er tijdens het onderzoek onderstaand vraaganalyse-instrument toegepast.

Figuur 5: Een schematische weergave van het vraaganalyse-instrument.⁵⁴

Figuur 5 geeft de ordening van het werken met het vraaganalyse instrument weer. Dit instrument is voor het onderzoek een bepalend middel voor het structureren van de input, het bewerken van de data op tekstniveau en het bespreken van de vraagpatronen. Hiervoor is het vraaganalyse-instrument *De standaardvraag voorbij* ingezet, ontwikkeld door Kenniscentrum HAN SOCIAAL, lectoraat Lokale Dienstverlening vanuit Klantperspectief in Nijmegen (Biene et al., 2008).

Voor het onderzoek 'Verhalen van meedoen in beeld' is, om de data ook op beeldniveau te analyseren, een aanvulling op het bestaande instrument ontwikkeld. Beide varianten van het vraaganalyse-instrument staan hiernavolgend nader beschreven.

6.1 JOUW VERHAAL IN BEELD

Het art-based bewustwordingsprogramma, getiteld 'Jouw verhaal in beeld', bestaat in totaal zeven bijeenkomsten, met negentien deelnemers, in de leeftijd van 9 tot 73 jaar, waaronder enkele met een psychiatrische achtergrond, hun professionele begeleiders, mensen die geconfronteerd worden met financiële en/of sociale armoede, een beeldend kunstenaar en een beleidsmaker. Zij zijn allen inwoners van de Gemeente Peel en Maas.

De praktische ordening van de zeven bijeenkomsten is op de volgende wijze vormgegeven:

- Naar aanleiding van de workshops 'Jouw verhaal in beeld' stelt iedere deelnemer twee series van drie beeldende narratieven samen over wat het leven in de Gemeente Peel en Maas zo bijzonder maakt en welke rol zij daarin spelen. Uitgangs-

⁵⁴ Vrij vormgegeven aan de hand van figuur 4: conceptueel model vraaganalyse-instrument uit het onderzoeksrapport *De standaardvraag voorbij* van Van Biene (2008)

punt hierbij is dat, door zijn of haar verhaal met fotografie in beeld te brengen, de deelnemer bewuster waarneemt, meer mogelijkheden ervaart te zien en ziet hoe de ander(en) anders denken. (Zie bijlage II Werkbladen workshops 'Jouw verhaal in beeld'.)

- Tussen de bijeenkomsten door is tijd ingericht voor de semi-gestructureerde gesprekken aan de hand van een daartoe samengestelde interviewgide. Het gesprek, in dialoog, gaat over het waarnemen van het verhaal dat in foto's uit de eerste serie verteld is, welke gedachten over wel of niet meedoen aan de samenleving in het beeldend narratief te zien zijn en hoe de deelnemer/respondent datgene waar hij voor staat zichtbaar heeft kunnen maken. De analyse hiervan staat beschreven bij 6.2 'Doorvragen en verder kijken'.
- Tijdens de zogeheten *transdisciplinaire bijeenkomst*⁵⁵ zijn de onderzoeksresultaten aan de deelnemers/respondenten teruggekoppeld. Aan de hand van drie werkvormen zijn tijd en plaats, de overeenkomst in beleving, de standpunten en het overstijgend belang vastgesteld. Het doel van deze bijeenkomst is om bij te dragen aan het creëren van een gedeeld verhaal. (Zie bijlage II Werkbladen workshops 'Jouw verhaal in beeld'.)
- Een laatste bijeenkomst is gereserveerd voor de tentoonstelling van de foto's, die door de deelnemers zelf wordt samengesteld en ingericht in bij *KBO De Vriendenkring*, een organisatie van en voor senioren (55+). De tentoonstelling wordt geopend door Raf Janssen, wethouder van de Gemeente Peel en Maas met *Sociaal Domein* als portefeuille, samen met de oudste en jongste deelnemer van de workshop 'Jouw verhaal in beeld' en een van de bewoners van het naastgelegen woonzorgcomplex *In den Clockenslagh*. De opening wordt, in aanwezigheid van alle deelnemers, bewoners van het woonzorgcomplex, leerlingen van groep 5b en 5c van Basisschool de Violier, betrokkenen bij het project 'Kunst Verbind(e)t' en de lokale pers, feestelijk omkleed met een theater-act, een kijkwijzer en stripstoepkrijt-verhaal-in-beeld-tekening. (De opening vindt plaats na het verschijnen van deze thesis en is om die reden buiten de analyse gebleven. Het draaiboek, de uitnodiging, de persberichten en de foto's zijn nadien toegevoegd - zie 'Etui').

Inhoudelijk is de opzet van 'Jouw verhaal in beeld' als volgt opgebouwd:

- Ten behoeve van de *oriëntatie* zijn de vier categorieën van het model 'How Art Works' – input, kunst, kwaliteit van leven en het breder maatschappelijk belang – bepalend voor de onderbouwing van de opzet van het bewustwordingsprogramma.
- De technieken van 'PhotoTherapy' bakenen de *uitvoering* ten behoeve van de perceptie en de interpretatie af, aan de hand van zelfgemaakte foto's in opdracht, als indicatoren voor het gedrag van mensen om sociale identiteit en sociale representatie en andere gebieden van sociale cognitie te meten.
- Het 'Ui-model' van Bateson/Korthagen geeft, met de zes perspectieven van waaruit men zichzelf in een gegeven situatie kan bekijken, richting aan de *reflectie*.

⁵⁵ Bij een transdisciplinaire bijeenkomst gaat het om het gezamenlijk creëren van betekenisgeving, waarbij iedere betrokkene gelijkwaardig aan elkaar is. Het uitgangspunt van deze vorm van co-creatie is dat de opbrengst die ontstaat, binnen de context van de bijeenkomst wordt toegepast

Om de *taal* van het beeld te decoderen en de betekenis te duiden is als een natuurlijke manier van denken, de hermeneutiek, de kunst van het interpreteren toegepast. Hierbij is uitgegaan van het gegeven dat de beeldende narratieven, de gevisualiseerde uitingen van het innerlijk gemoed, weergaven van het menselijk denken over de werkelijkheid weerspiegelen.

Vanuit dialectisch didactisch oogpunt bekeken is, door bewust te worden van de eigen beleavingswereld, met toepassen van kunstbeschouwing en inzetten van de eigen kunstzinnige activiteiten, het concept van de werkelijkheid en het eigen betekenisrepertoire inzichtelijk gemaakt. Door te kijken naar kunst en de taal van het beeld te verkennen en zichzelf en de omgeving te fotograferen, ontdekken de deelnemers dat iedereen anders ziet. Door te benoemen wat zij zien en er met eigen werk op te reageren werken de deelnemers aan het bewuster waarnemen, zien hierdoor meer mogelijkheden en leren hoe anderen anders denken.

Didactisch gezien is het bewustwordingsprogramma aangestuurd vanuit de fenomenen 'direct waarnemen' en 'intuïtief ervaren'. Beide bepalen de invalshoeken voor de workshops: kijken naar kunst + kunst maken en maken van kunst + kijken naar kunst. Aan de hand van kunstbeschouwing en het zelf creëren van kunst, zijn de deelnemers in de opdracht ingeleid, waarbij voorbeelden uit de geschiedenis van de beeldende kunsten is gebruikt. De workshops zijn ondersteund met PowerPoint presentaties, werkbladen en bijbehorend tekenmateriaal en de afdrukken van de gemaakte foto's.

Voor het maken van de opdracht zijn de deelnemers gevraagd om hun verhaal over het leven in Maasbree door fotografie in beeld te brengen, eenmaal vanuit van buiten naar binnen en eenmaal vanuit van binnen naar buiten gezien (zowel letterlijk als overdrachtelijk op te vatten). De titels van de opdrachten verwijzen hier dan ook naar. De titels van de afzonderlijke workshops van het bewustwordingsprogramma 'Jouw verhaal in beeld' verwijzen op hun beurt zowel naar de fasen van het proces op weg naar inclusie, zoals weergegeven in figuur 1. op pagina 26, als naar fotografietermen.

De uitwerking van de workshops zijn met behulp van werkbladen samengesteld (zie bijlage II 'Jouw verhaal in beeld') en ziet er beknopt als volgt uit:

Workshop 1 – Uitsluiting objectief bekeken > opdracht 'Jouw plek in de samenleving'

Workshop 2 – Aansluiting met de ontspalknop > opdracht 'Jouw blik op de wereld'

Workshop 3 – Ontsluiting in de zoeker > opdracht 'Jouw venster op de werkelijkheid'

Workshop 4 – Insluiting positief ontwikkeld > opdracht 'Jouw verhaal in beeld'

Als voorbereiding op het daadwerkelijk inzetten van het programma is een testfase ingelast. Tijdens de *International Week ISS 2014*, van het Instituut voor Sociale Studies aan de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen, is een ingekorte versie van de vier workshops als pilot uitgevoerd. Tweedeaars studenten van de opleidingen Sociaal Pedagogische Hulpverlening, Creatieve Therapie, Toegepaste Psychologie, Pedagogiek, Culturele en Maatschappelijke Vorming en Maatschappelijk Werk en Dienstverlening namen, op basis van inschrijving, deel aan deze pilot. Onder de vlag van het centrale thema van de week,

Trends en maatschappelijke ontwikkelingen in de sociale sector in Nederland en in het buitenland, hebben 3 x 30 studenten kennis kunnen maken met het project 'Kunst Verbind(e)t' en de opdrachten in het kader van 'Verhalen van meedoen in beeld' kunnen realiseren.

De aanpassingen die naar aanleiding van de uitkomst van de pilot doorgevoerd zijn, hebben vooral van doen met het aanbrengen van verdieping die nodig is voor het naar boven halen van de juiste data. Het in opdracht maken van een zogeheten *selfie*⁵⁶, heeft om deze reden plaats gemaakt voor een gefotografeerd zelfportret dat als *genre*⁵⁷ breder in de kunsthistorie is ingebed. De selfies resulteerden in stereotype uitingen zoals de duim omhoog steken als teken van welzijn. Om technische redenen zijn de gemaakte foto's, naast digitaal beschikbaar op het internet, afgedrukt teneinde besprekingen te allen tijde mogelijk te maken. Omwille van het creëren van een community, is besloten om meerdere bijeenkomsten te organiseren. Tenslotte is gekozen voor de Gemeente Peel en Maas vanwege de ontstane hechte contacten tijdens het project 'Kunst Verbind(e)t'. Het aldaar aanwezige grote netwerk van de projectcoördinator is, mede door het opgebouwde vertrouwen, voor het onderzoek opengesteld. Door het verspreiden van flyers en met aandacht in de plaatselijke pers is geworven voor deelname aan het onderzoek. Bij navraag blijkt dat de gratis deelname en het persoonlijk karakter van de workshops de voornaamste redenen voor de succesvolle opkomst zijn geweest.

Tijdens de workshops staan twee opdrachten centraal. De eerste opdracht vraagt van de deelnemers driemaal een zelfportret te maken, door zichzelf te fotograferen in een interieur, in het bijzijn van een raam (van binnen naar buiten). De tweede opdracht vraagt van hen om een ontmoeting met zichzelf en de ander(en) te arrangeren en deze vast te leggen (van buiten naar binnen). Door te werken met beeldende narratieven, blijken de deelnemers bewuster van zichzelf te worden. Een appèl doen op het vermogen tot (zelf) reflectie, draagt hiertoe bij. De opdrachten stellen de deelnemers in staat zichzelf in beeld uit te drukken en er vorm aan te geven, omdat bij de opdrachten het accent ligt op het maken, met name in het bedenken en creëren van nieuwe perspectieven. Dit *spelen* met verbeelding geeft de deelnemers inzicht in hoe zij om kunnen gaan met veranderingen en hoe zij zich eventueel aan kunnen passen aan veranderende omstandigheden, door nieuwe mogelijkheden te leren zien. De negentien deelnemers ontdekken dat met kijken naar kunst en het verkennen van de taal van het beeld, dat hij of zij, door zichzelf en de omgeving te fotograferen, iedereen iets anders ziet, ieder vanuit een eigen kijk op het leven. De deelnemers ontdekken dat nadenken moeilijk is, dat je door samen de foto's te bespreken, elkaar op een veilige manier leert kennen en samen werken plezier geeft. betekenis geven aan verhalen in beeld, levert een bijdrage tot het in contact komen met de ander(en).

⁵⁶ Een selfie is een zelfportret. Meestal is een selfie met een mobiele telefoon gefotografeerd en via social media gedeeld

⁵⁷ *Genre* is een term die gebruikt wordt om een categorie van een kunstvorm aan te geven op basis van een aantal criteria. Het zelfportret als genre kent met name in de schilderkunst gebaseerd op een lange traditie

6.2 DOORVRAGEN EN VERDER KIJKEN

Tijdens dit deel van het onderzoek is gebruik gemaakt van het werken met het vraaganalyse-instrument, om aan de hand van narratieve data, innerlijke ervaringen te verkennen. Voor 'Verhalen van meedoen in beeld' leveren de gehouden interviews en de gemaakte foto's de data. Beide vormen het uitgangspunt voor het geven van inzicht in het hoe, wat en waarom van de ervaringen van de deelnemers, specifiek waar het gaat om inclusie in relatie tot waarneming, betekenisgeving en bewustwording. Ten aanzien hiervan is het de verwachting dat "...kennis over en inzicht in de vragen en de behoeften van de... [deelnemers]... een zekere samenhang vertonen..." (Biene et al., 2008, p.7) en de zogeheten *vraagpatronen* opleveren. De vraagpatronen kunnen mogelijk, voor de professionals in de kunsteducatie en in het sociale domein, leiden tot het creëren van maatschappelijke mogelijkheden om te vernieuwen en ideeën tot uitdrukking te brengen (How Art Works, 2012). Voor de deelnemers reiken de vraagpatronen mogelijk de gewenste ondersteuning aan bij het open staan voor en bereid zijn tot het in contact komen met de samenleving en andersom. De verwachting is dat beide componenten als geheel een belangrijk aandeel vormen, om voor beide groepen hiertoe mogelijkheden aan te reiken.

Interviews – Subjectief bekeken > topics waarnemen, betekenisgeven, bewust worden

Elf van de negentien deelnemers aan de workshops van het bewustwordingsprogramma 'Jouw verhaal in beeld' hebben zich vrijwillig bereid getoond om geïnterviewd te worden over het waarnemen van het verhaal dat in de foto verteld is, welke gedachten over wel of niet meedoen aan de samenleving in de foto's te zien zijn en hoe dat waar je voor staat zichtbaar is gemaakt. Hiertoe is een interviewgids samengesteld, waarin de doelen niet vast liggen, maar waarvoor wel sprake is van een doelrichting. Drie onderwerpen, de zogeheten *topics*, bepalen de invalshoeken. Door open vragen te stellen, oprecht te luisteren en een uitnodigende houding aan te nemen, is zoveel als mogelijk ruimte gegeven aan het verhaal van de deelnemer/respondent (zie bijlage III 'Interviewgids').

De semi-gestructureerde gesprekken hebben plaatsgevonden nadat zij de zelfportretten hebben gefotografeerd en besproken. Zonder selectie vooraf blijkt de spontaan ontstane groep respondenten divers, zowel qua leeftijd, als qua achtergrond en sekse.

Het interview start met een vraag die de deelnemers als het ware verleidt om in gesprek te gaan, "wanneer de interviewer een idee heeft van de parameters van het verhaal van de respondent, dat wil zeggen van wat vertellenswaardig is gelet op de sociale, culturele of organisationele achtergrond van de verteller..." (Biene et al., 2008, p.56). De drie voor dit onderzoek bepalende *topics* zijn gekoppeld aan de sociale setting waarbinnen het onderzoek valt: meedoen door met kunst actief deel uit te maken van de samenleving. Deze topics sluiten tevens aan bij de thema's van het vraaganalyse-instrument 'De standaard-vraag voorbij': wonen, welzijn en zorg in verleden, heden en toekomst (Biene et al., 2008, p. 56). Om de woorden van de deelnemer/respondent letterlijk te kunnen inzetten voor de analyse, inclusief stopwoorden, versprekingen en dergelijke vergissingen, zijn de narratieve interviews opgenomen. De letterlijk uitgeschreven gesprekken vormen, samen met de zelfportretten, de data. Om aan de hand van de gesprekken betekenissen aan de innerlijke ervaringen toe te kennen, is op systematische wijze een zo goed als mogelijk genuanceerd beeld geschetst. Hiervoor is het vraaganalyse-instrument ingezet als hulpmiddel voor het verhelderen van de vragen van de deelnemers/respondenten, om verder te kijken.

Voordat zichtbaar gemaakt kan worden wat de deelnemers, betreffende meedoen aan de samenleving, verlangen, wensen, essentieel vinden en daar zelf aan bij willen dragen, zijn de transcripties gecodeerd en geanalyseerd op tekst-⁵⁸ en beeldniveau.

Nadat de dialoog tussen de onderzoeker en de deelnemers/respondenten heeft plaatsgevonden zijn de transcripties bewerkt voor codering. Door de teksten op te delen in fragmenteren, wordt deze gedeconstrueerd. De foto's zijn op eenzelfde wijze gedeconstrueerd. De ontstane narratieven kennen hierdoor op tekstniveau ieder een eigen eenheid, met een kop, midden en staart. De gefotografeerde aspecten kennen een eigen eenheid op beeldniveau. Op deze wijze kan, waar het de teksten betreft, met behulp van drie categorieënsystemen, het zogenaamde *WAT*, *WIE* en *het HOE* geanalyseerd worden (zie bijlage V 'Categorieënsysteem'). De eerste categorie, het 'WAT', betreft datgene waarover tijdens de dialoog wordt gesproken. Het 'WIE' gaat over het perspectief van waaruit de respondent vertelt en het 'HOE' is een kwaliteitsindicatie van het 'wat', en raakt de kleuring van de interne ervaring van de verteller. Deze categorieën zijn, ontleend aan Schalock & Verdugo's (2002), kwaliteitsindicatoren van de dimensies van bestaan en bepalen de richtlijnen voor het coderen. Binnen het model van Schalock & Verdugo (2002, p.182) worden drie factoren onderscheiden, waaraan verschillende domeinen zijn gekoppeld: *onafhankelijkheid* (persoonlijke ontwikkeling en zelfbepaling), *sociale participatie* (interpersoonlijke relaties, sociale inclusie en rechten) en *welbevinden* (emotioneel-, fysiek- en materieel welbevinden). Volgens Schalock en Verdugo (2002) zijn deze domeinen essentieel in het begrijpen en realiseren van de dromen en wensen van mensen. Noemenswaardig, binnen de context van 'Verhalen van meedoen in beeld', zijn voor het domein *sociale participatie* de indicatoren acceptatie, status, support, werkomgeving, integratie en participatie in de samenleving, rollen en actief aan de samenleving bijdragen (Schalock & Verdugo, 2002, p.182-188).

Om het 'HOE' met betrekking tot de in beeld gebrachte aspecten te kunnen analyseren, is speciaal voor dit onderzoek een vierde categorie ontwikkeld. Met betrekking tot deze categorie is het belang om inzicht te krijgen in *hoe* iemand een uitspraak doet met behulp van de taal van het beeld. Het beeldanalyse-instrument heeft met name betrekking op de in de foto's in beeld gebrachte aspecten voor het duiden van het 'WAT' door de respondent, geschaard onder de categorie van het 'HOE': hoe is het narratief van de respondent in beeld gebracht?

Om te weten te komen op welke wijze iemand een uitspraak doet aan de hand van de beeldtaal, zijn voor deze categorie van het 'HOE' twaalf labels ingezet. Deze toegepaste labels, hier uiteengezet in een overzicht, zijn aspecten, afgeleid van het model voor retorische beeldanalyse van Broek, Koetsenruijter, Jong & Smit (2010, p. 91-110). Met behulp van het beeldanalyse-instrument kunnen de middelen die worden ingezet om de overtuigingskunsten, de argumenten, waarmee de respondent de inhoud van zijn of haar narratief vorm geeft, worden geanalyseerd.

⁵⁸ Voor het werken met het vraaganalyse-instrument van Kenniscentrum HAN SOCIAAL, lectoraat Lokale Dienstverlening vanuit Klantperspectief, is gebruik gemaakt van de ter beschikking gestelde DVD *De standaardvraag voorbij, leren werken met vraagpatronen, versie 2012*

HOE	Categorielabel	Omschrijving
1	Moment	de geïnterviewde geeft door waarneming het 'wat' zodanig weer dat het past bij zijn of haar sociale constructie van het 'wat' (framing – selectie)
2	Symbool	de geïnterviewde geeft door waarneming het 'wat' op een bepaalde manier opvallend weer (framing – salience)
3	Gedachte	de geïnterviewde geeft door waarneming het 'wat' weer door er een draai aan te geven waardoor het onderwerp van het 'wat' in een gewenst perspectief wordt geplaatst (framing – spin)
4	Kleur	de geïnterviewde geeft de inhoud van het 'wat' overtuigend weer door 'wat' overwegend met behulp van het beeldaspect kleur te ordenen
5	Ruimtesuggestie	de geïnterviewde geeft de inhoud van het 'wat' overtuigend weer door het 'wat' overwegend met behulp van het beeldaspect ruimte te ordenen
6	Licht	de geïnterviewde geeft de inhoud van het 'wat' overtuigend weer door het 'wat' overwegend met behulp van het beeldaspect licht te ordenen
7	Herhaling	de geïnterviewde verbeeldt de inhoud van het 'wat' door het middel repetitio (herhaling, ritme, bewegingssuggestie) toe te passen
8	Contrast	de geïnterviewde verbeeldt de inhoud van het 'wat' door het middel contrast (tegenstelling) toe te passen
9	Metaforen	de geïnterviewde verbeeldt de inhoud van het 'wat' door het middel metafoor (beeldspraak) toe te passen
10	Ethos	de geïnterviewde overtuigt in de weergave door direct of indirect naar zijn of haar eigen kwaliteiten te verwijzen (geloofwaardigheid)
11	Pathos	de geïnterviewde overtuigt in de weergave door in te spelen op het gevoel van de beschouwer (emotie)
12	Logos	de geïnterviewde overtuigt in de weergave door zijn of haar argumenten feitelijk weer te geven (ratio)

Figuur 6: Het beeldanalyse-instrument

In het beeldanalyse-instrument wordt het 'HOE' aangemerkt om de betekenis van het beeld nader te kunnen duiden. Het gaat hierbij om wat ook wel de *focalisatie*⁵⁹ van het narratief wordt genoemd: hoe wordt de inhoud daadwerkelijk in beeld gebracht door de maker? Dit kan zowel gaan over de mening van de respondent over het 'WAT', maar ook over de wijze waarop de beeldtaal vormgegeven wordt in termen van framing, compositie, stijl- en overtuigingsmiddelen. Bij *inventio*, de eerste categorie, gaat het om de keuzes die gemaakt zijn 'hoe' het 'wat' in beeld te brengen. Bij de *dispositio* is bepalend 'hoe' iemand, in de compositie, binnen het 'wat' de hoofd- en bijzaken heeft geordend. Bij de derde categorie *elocutio* wordt aangemerkt met welk van de drietal stijlmiddelen de keuzes en de ordening van het 'wat' is vertaald in beeld. De laatste categorie *actio* gaat in op de wijze van overtuigen waarop de *rhetor* zijn of haar 'wat' in beeld heeft uitgevoerd. De vier categoriegroepen zijn drieledig, maar dit sluit evenwel niet uit dat alle labels van een trio tegelijk op een narratief van toepassing kunnen zijn.

⁵⁹ Het begrip focalisatie heeft betrekking op het standpunt van waaruit iemand iets vertelt. Het omvat de relatie tussen het hoe en wat van een vertelling

De keuze voor het fotograferen van een zelfportret in het bijzijn van een raam, is gebruikt als metafoor voor het begrip meedoen: hoe verhoudt de binnenwereld van de geportretteerde zich tot de buitenwereld? De labels licht, kleur en ruimtesuggestie kunnen mogelijk als vanzelfsprekend uit de opdracht voortvloeien (bij een raam is er meestal sprake van licht), maar zijn meer bedoeld als kapstok voor elementaire beeldanalyse. De tweede opdracht die als onderwerp een ontmoeting heeft, verwijst op figuurlijke wijze naar meedoen als begrip.

6.3 BETEKENIS GEVEN

Door de narratieven, met behulp van de aan de categorieën toegeschreven labels, te coderen komen, in een overkoepelend beeld, de meest betekenisvolle uitspraken naar voren. Deze uitspraken leiden, na (h)erkenning van alle deelnemers aan het onderzoek, tot overstijgende vraagpatronen. De uitkomst van de transdisciplinaire bijeenkomst draagt mogelijk bij aan het antwoord op de vraag op welke wijze betekenisgeving aan beeldende narratieven, als kunsteducatief middel, een bijdrage levert aan bevordering van bewustwording van deelname aan de samenleving.

Alle narratieven, zowel in tekst als in beeld, van alle geïnterviewden zijn verzameld en gecodeerd, zoals beschreven staat in 6.2, *Doorvragen en verder kijken*. Door uit deze collectie specifieke analyse-sets samen te stellen, is het mogelijk om vragen aan gecombineerde data te stellen (zie IV 'Analyse-sets'). Voor 'Verhalen van meedoen in beeld' zijn drie vragen aan de data gesteld. De ontstane kennis over de resultaten, naar aanleiding van de narratieve analyse, zijn als concluderende antwoorden op de deze vragen samengevat.

• Wat vertellen de deelnemers over hoe zijn hun samenleving waarnemen?

Het kijken naar en leren kennen van beelden laat de beschouwer kennis maken met de maker van het beeld, waardoor begrip en gemeenschapszin ontstaat. Leren kijken naar beelden levert algemene en specifieke kennis en gevoelens op, waardoor er geleerd is naar de samenleving en de ander te kijken. Door anders te kijken leert men anderen zien.

• Over welk idee over meedoen aan de samenleving verhalen de deelnemers?

Voor kijken naar beelden is concentratie nodig. Deze concentratie leidt tot reflectie. Reflectie nodigt uit tot nieuwsgierigheid, waardoor de beschouwer zich wil openen voor de ander. Bij het delen van elkaars beelden wordt gezocht naar een gemeenschappelijk element: wat hebben wij gemeen, waarin verschillen wij van elkaar en hoe ziet dat eruit? Men kan zien wat een ander nodig heeft.

• Hoe maken de deelnemers zichtbaar dat zij ervaren mee te doen aan de samenleving?

Het kijken naar beelden roept op tot het zichtbaar maken van een verborgen chaos. Bewustwording, het product van zichtbaar ordenen, ligt aan de basis van actie. Actie leidt naar ervaring, bij voorkeur een gedeelde. De in de beelden besloten vertelling geldt als betekenisvolle verbinding tussen maken en beschouwen en is om die reden van waarde.

Aan de hand van het overkoepelend thema *Jouw verhaal in beeld* kan vervolgens de betekenis van de narratieven aan elk concluderend antwoord toegekend worden. De bekrach-

tiging van deze toekenning ontstaat uiteindelijk tijdens de transdisciplinaire bijeenkomst (Biene et al., 2008, p.65).

Workshop 5 – Transdisciplinaire bijeenkomst > Uit de donkere kamer

De uit deze toekenning voortvloeiende behoefteloga's, dat wat de deelnemers verlangen, wensen, essentieel vinden en willen bijdragen, hebben geleid tot vraagpatronen (zie bijlage VI 'Vraagpatronen'). Deze vraagpatronen zijn overstijgend en worden ingezet om tot een gemeenschappelijk beeld van de data te komen.

Een patroon is, in de narratieve analyse, de ordening die ontstaat *nadat* een vraag bij alle betrokkenen zichtbaar is geworden en *doordat* de betrokkenen er tijdens de transdisciplinaire bijeenkomst er betekenis aan geven (Biene et al., 2008, p.65).

Om mogelijke raakvlakken te begrijpen en zichtbaar te kunnen maken, zodat de deelnemers zich als *community* kunnen openbaren, worden de behoefteloga's praktijkgericht benaderd. Naar aanleiding van de narratieve analyse zijn drie patronen naar voren gekomen, die de volgende titels hebben gekregen:

• Vóór de geraniums gaan staan!

Het is belangrijk om gelijkwaardig aan een ander te zijn en de ander ook als gelijkwaardig te zien. De algemene mening daarbij is, dat als mensen elkaar blijven uitsluiten, we als mensheid geen stap vooruit komen. Tegelijkertijd is het lastig om bij nieuwe, vreemde mensen aan te sluiten, hoewel het juist zeer goed zou zijn om dat wel te doen.

• Nut heeft zin!

Het idee is om vanuit een veilige basis te kunnen vertrekken, wat maakt dat je het nieuwe kunt gaan ontdekken. Er wordt ervaren dat diegene die van nut is en zo een positie in de samenleving inneemt, meedoet en van betekenis is. Meedoen is niet vanzelfsprekend. Het gaat ook niet vanzelf. Iemand die meedoet, door aanwezig te zijn, zichzelf in alle kwetsbaarheid open te stellen voor de ander en te vragen wat hij voor de anderen kan betekenen, maakt zichzelf van betekenis. Door omgang met anderen staat hij midden in de samenleving.

• Ik ben er, dus ik doe mee!

Mee doen ontstaat uit wezenlijk contact met de ander, wanneer men voelt dat er een beroep op de persoonlijke kwaliteiten wordt gedaan, in een gedeelde harmonie met de omgeving. Helpen waar nodig, er zijn voor de ander en iets voor diegene doen, maakt dat men meedoet. Het volgen van laagdrempelige activiteiten is een middel om samenkomen, werken, kijken en delen te ervaren. Een bijkomend voordeel van meedoen aan de samenleving, waar ook school, werk, vereniging onder worden geschaard, is de groei van het persoonlijk welbevinden.

Met behulp van drie werkvormen zijn deze patronen met de deelnemers geïnventariseerd, bediscussieerd en nader ingevuld (zie bijlage VI 'Vraagpatronen'). De werkvormen zijn afgerond met een eensluitende opdracht. Alle betrokkenen is gevraagd na te denken over de eigen rol, de rol van een mogelijke in te schakelen intermediair of de rol van anderen. Bij elk van de drie tot stand gekomen vraagpatronen is beschreven wat er volgens hen moet gebeuren om de samengestelde initiatieven ook daadwerkelijk uit te kunnen

voeren, door te beschrijven wie een bijdrage kan leveren en welke bijdrage dat kan zijn. Het gaat om de hieronder beschreven perspectieven.

Naar aanleiding van het eerste vraagpatroon, getiteld *Voor de geraniums staan!*, laten de deelnemers weten *zelf* als respectievelijk verbinder, kartrekker, initiatiefnemer of algemeen sociaal betrokken te willen optreden. Steekwoorden die hierbij vallen zijn enthousiasme, nieuwsgierigheid, inzet, openheid, acceptatie en begrip. Er is geopperd om met de mensen om hen heen in gesprek te gaan, zelfs wanneer het onbekenden betreft. Ook is er voorgesteld om de verhalen in Maasbree op te schrijven of op een andere manier vast te leggen. Voor de intermediair is een taak weggelegd om te spiegelen, nieuwe perspectieven te bieden, te bemiddelen en samen te vatten, en zelfs grenzen te verleggen om ander inzicht te geven. De anderen, zowel de lokale overheid als het thuisfront, worden geacht om te luisteren, toe te stemmen, te faciliteren of zich open te stellen om zodoende te kunnen verbinden.

Voor het tweede vraagpatroon, genoemd *Nut heeft zin!* is eveneens gevraagd wat men van de ander nodig heeft en wat men de ander te bieden heeft. De voorgestelde bijdrage van de deelnemers laten kennis en competenties inzetten, alsmede vriendschap, vertrouwen, luisterend oor, eerlijkheid, zorg, respect, steun, liefde, begrip en acceptatie zien. Initiatief nemen is ook hier genoemd, net als nieuwe contacten maken en ervaringen delen. Voor de intermediair is het van belang om te kunnen schakelen tussen de talenten, deze samen te brengen en de gesprekken te leiden, zodat de plannen ook gerealiseerd kunnen worden. De ander tenslotte, wordt ook aangesproken op acceptatie, waardering, liefde, vrijheid, steun, zorg en luisteren. Faciliteren en het inzetten van kennis en competenties zijn voor deze categorie van groot belang.

Ik ben er, dus ik doe mee! is de titeldrager van het derde vraagpatroon, waarbij de uitwerking van het onderzoek door middel van een tentoonstelling centraal staat. Hoe ziet dat er uit en wat zijn hier de verschillende taken en rollen? Voor de deelnemers is het helder dat zij hun netwerk willen inzetten, de aankleding willen verzorgen en anderen erbij betrekken. Er wordt ter plekke graag uitleg over de tentoonstelling geven om anderen te prikkelen. Koffie drinken en inzetten van sociale media zijn ook genoemd. De intermediair dient hier ook weer te kunnen schakelen, uitleg te geven, als aanspreekpunt en als gastheer/vrouw te fungeren. Anderen kunnen bijdragen door het beschikbaar stellen van een locatie, bekendheid te genereren en interesse te tonen door een bezoek te brengen aan de tentoonstelling.

De tentoonstelling – Ingeprent en ingelijst > Jouw verhaal in beeld

De reeks van zeven bijeenkomsten wordt afgesloten met een tentoonstelling. De verantwoording van de tentoonstelling valt, vanwege het feit dat ze na de inleverdatum van de thesis plaatsvindt, buiten het onderzoek. Het programma, de kijkwijzer en een samenvatting van 'Verhalen van meedoen in beeld' is voor de deelnemers, in de vorm van een gids met korte resultaten van het onderzoek, nadien in het etui van deze thesis toegevoegd. Op pagina 59 staat de opzet in het kort beschreven.

Zo zijn de narratieven tot betekenisvolle patronen geordend. Ze maken per slot van rekening de samenhang tussen dat wat de deelnemers verlangen, wensen, essentieel vinden

en daar zelf aan bij willen dragen zichtbaar. Ze creëren maatschappelijke mogelijkheden om te vernieuwen en ideeën tot uitdrukking te brengen (How Art Works, 2012).

Dit proces van constructie, deconstructie en reconstructie stelt de onderzoeker in staat om de betekenis van het narratief te verschuiven naar een ander aspect van dat narratief. Het gesprek én de foto's, vanuit het perspectief van iedere deelnemer afzonderlijk, maken het mogelijk een reconstructie te realiseren die uiteindelijk de verhalen van alle deelnemers en de relaties hiertussen verbindt. Deze werkwijze kan, op weg naar het creëren van maatschappelijke mogelijkheden om te vernieuwen en ideeën uit te drukken, gezien worden als "... een proces van voortdurend bijstellen van de interpretatie van waarnemingen en de aanpassing van theorieën en feiten" (Biene et al., 2008, p.65).

6.4 DEELCONCLUSIE III

Dit deel behelst de werkwijze en de uitkomsten van de narratieve analyse. Een narratief is een structuur die op grond van aaneengesochte en causale verbanden een betekenisvol model kan zijn, mits vormgegeven. Narratief onderzoek wordt veelal gebruikt om persoonlijke en sociale veranderingen te kanaliseren en is, vanwege de identiteitsvormende kwaliteiten, zeer geschikt als onderzoeksvorm.

Om zeker te zijn van de slagingskansen van het onderzoek en om het proces tijdig bij te kunnen stellen is er in februari 2014 een pilot workshop gegeven op de HAN in Nijmegen. Hier werd al snel duidelijk dat het, teneinde verdieping te bewerkstelligen, een serie bijeenkomsten moest worden georganiseerd, in plaats van de enkele ontmoeting tijdens de pilot.

Tijdens de bijeenkomsten van het onderzoek stelt iedere deelnemer twee series van drie beeldende narratieven samen in de vorm van foto's. De eerste foto-opdracht is een zelfportret, de tweede vraagt een ontmoeting met de ander te arrangeren en vast te leggen. Het beeldend narratief wordt, in de taal van het beeld, gedragen door het gebruik van de fotografie. Het maken van de foto's stimuleert de deelnemers om te spelen met de verbeelding. Het kijken naar de foto's en benoemen wat er te zien is, om daar weer met eigen werk op te reageren, leidt tot bewuster waarnemen, waardoor de deelnemers meer mogelijkheden zien en leren hoe de ander(en) anders denken. Dit wordt, via het spel van de verbeelding, aangestuurd vanuit de directe waarneming en de intuïtieve ervaring. Naderhand, tijdens het bekijken van de foto's, ontdekken de deelnemers dat nadenken moeilijk is, maar ook dat het, door de gezamenlijke bespreking, mogelijk is om elkaar op een veilige manier te leren kennen en zo dus in contact te komen.

Daarnaast is met elf van de negentien deelnemers aan de hand van een interviewgids een semi-gestructureerd gesprek gehouden, dat terugverwijst naar de eerste serie van drie foto's. De invalshoeken voor de interviews zijn bepaald vanuit drie onderwerpen. Deze onderwerpen zijn gekoppeld aan de sociale setting van het onderzoek, namelijk meedoen door mét kunst actief deel uit te maken van de samenleving. De interviews zijn naderhand getranscribeerd en bewerkt voor codering, teneinde de data voor de vraagparatronen op te leveren. Hierbij zijn zowel de interviews als de foto's (samen de constructies) opgedeeld in fragmenten. Dit deconstrueren van de interviews en de foto's levert data op

over het WAT, WIE en HOE. Om de foto's in de taal van het beeld te kunnen coderen, voor de beeldende narratieven, is een tweede HOE onderzocht in een speciaal voor het onderzoek ontwikkelde vierde categorie. Alleen de foto's van de geïnterviewden zijn voor het onderzoek geanalyseerd, de overige foto's zijn enkel in de workshops besproken. De gecombineerde data uit de interviews en de foto's zijn onderworpen aan de volgende drie vragen: Wat *vertellen* de deelnemers over hoe zij hun samenleving waarnemen? Over welk idee van meedoen *verhalen* de deelnemers? Hoe maken de deelnemers *zichtbaar* dat zij ervaren mee te doen aan de samenleving?

De antwoorden op deze vragen leiden tot de zogenaamde behoefteloga's, die vervolgens leiden tot vraagpatronen. We spreken van een patroon wanneer, nadat een vraag bij alle betrokkenen zichtbaar is geworden, er een ordening ontstaat en hier door de betrokkenen betekenis aan wordt gegeven. Vraagpatronen kunnen voor professionals in de kunsteducatie en het sociale domein leiden tot maatschappelijk mogelijkheden om te vernieuwen en ideeën tot uitdrukking te brengen.

De uit dit onderzoek voortkomende vraagpatronen geven mogelijk de gewenste ondersteuning aan de deelnemers bij het in contact komen met de samenleving. Deze vraagpatronen hebben tijdens het onderzoek 'Verhalen van meedoen in beeld' belicht dat het belangrijk wordt gevonden gelijkwaardig te zijn, dat wie meedoet van nut en betekenis is en dat wezenlijk contact leidt tot groei van persoonlijk welbevinden.

De transdisciplinaire bijeenkomst is gebruikt om de onderzoeksresultaten terug te koppelen. De laatste bijeenkomst behelst de inrichting en de opening van de tentoonstelling van de in opdracht gemaakte foto's behorende bij dit onderzoek.

“Long before we understand ourselves through the process of self-examination, we understand ourselves in a self-evident way in the family, society and state in which we live.”

Hans-Georg Gadamer (1900-2002)

7. CONCLUSIE EN DISCUSSIE

Mensen in kwetsbare situaties lopen het risico te worden buitengesloten, waardoor ze minder mogelijkheden hebben om te ervaren dat ze meedoen aan de samenleving. Juist zij vragen om ondersteuning bij het openstaan voor

en bereid zijn tot het in contact komen met de ander(en), en andersom. Mensen geven aan behoefte te hebben om hiertoe mogelijkheden aangereikt te krijgen. De beeldtaal biedt hen wellicht een alternatief om zichzelf uit te drukken en te duiden.

‘Verhalen van meedoen in beeld’ is een exploratief onderzoek, een middel om een idee te krijgen over mogelijke samenhangen. Het zoekt naar antwoorden op de onderzoeksvraag: ‘Op welke wijze levert betekenisgeving aan beeldende narratieven, als kunsteducatief middel, een bijdrage aan bevordering van bewustwording van deelname aan de samenleving?’

De deelnemers aan het onderzoek ontdekken, door zichzelf en de omgeving te fotograferen, te kijken naar kunst en door het verkennen van de taal van het beeld, dat iedereen iets anders ziet, ieder vanuit een eigen kijk op het leven. Hierbij wordt gebruik gemaakt van het vermogen om beeldtaal te interpreteren. Bij dit interpreteren van beeldtaal wordt gebruik gemaakt van de hermeneutiek. Deze leer heeft een methodische strekking die de betekenis van een beeldelement laat ontstaan, door te wijzen op de samenhang tussen de elementen en hun context. Met behulp van dialoog wordt kennis geconstrueerd en maakt interpreteren het mogelijk de wereld om hen heen te begrijpen en het leven als zinvol te ervaren. Hierbij wordt de foto gebruikt als middel om te communiceren, waarmee uiteindelijk zelfkennis is vergroot.

Met elf van de negentien deelnemers is, aan de hand van een interviewguide, een semi-gestructureerd gesprek gevoerd. De invalshoeken voor de interviews zijn bepaald vanuit drie onderwerpen. De gecombineerde data uit de, voor dit onderzoek, in fragmenten opgedeelde en geanalyseerde interviews én foto's zijn onderworpen aan de volgende drie vragen: Wat *vertellen* de deelnemers over hoe zij hun samenleving waarnemen? Over welk idee van meedoen *verhalen* de deelnemers? Hoe maken de deelnemers *zichtbaar* dat zij ervaren mee te doen aan de samenleving?

De antwoorden op deze vragen hebben geleid tot zogenaamde behoeftelogica's, die vervolgens leidden tot vraagpatronen. Deze vraagpatronen hebben tijdens het onderzoek 'Verhalen van meedoen in beeld' belicht dat de deelnemers het belangrijk vinden gelijkwaardig aan de ander(en) te zijn, dat wie meedoet van nut en betekenis is en dat wezenlijk contact leidt tot groei van persoonlijk welbevinden.

Deze bevindingen vormen de basis voor het ontwikkelen van een didactisch model ten behoeve van een inclusief programma voor professionals in de kunsteducatie en in het sociaal pedagogisch domein, waarin beeldend narratief werken voor en door mensen in kwetsbare situaties centraal staat. Dit is gedacht vanuit het principe dat de lerende mens in staat is om gehoor te geven aan de behoefte om zich te uiten en te duiden, om betekenis te geven aan de wereld om hem heen en dat kunstzinnig engagement bijdraagt aan de kwaliteit van het leven.

Als kunstvakdocent heb ik nieuwe horizonten mogen verkennen en gezien dat het sociale domein waarin ik werk sterker naar buiten kan treden, waarbij de docenten, samen met de studenten, het beroepenveld meer met kunst mogen omarmen, waardoor er grotere aandacht kan zijn voor *meedoen*.

Kunst en kunsteducatie behoren tot een rijk gebied dat velen kan verbinden.

8. BRONNEN

- Abrams, D., Hogg, M.A. & Marques, J.M. (2005), *The Social Psychology of Inclusion and Exclusion*. New York: Psychology Press.
- Amnesty International. (z.d.). *Universele Verklaring van de Rechten van de Mens*. Geraadpleegd op 2 juni 2014, van <http://www.amnesty.nl/mensenrechten/encyclopedie/universele-verklaring-de-rechten-de-mens-uvrm-0>
- Arnstein, S.R. (1969). *A Ladder Of Citizen Participation*. *Journal of the American Institute of Planners* 35 (4): 216-224. Geraadpleegd op 2 juni 2014, van <http://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/01944366908977225>
- Baarda, D.B., Goede, M.P.M. de & Teunissen, J. (2009). *Basisboek Kwalitatief onderzoek. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen: Noordhoff Uitgevers bv.
- Baart, A.J. (2005). *Aandacht. Etudes in presentie*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.
- Baart, A.J. (2010). *Wat nog niet telt als goede zorg*. Kwaliteitsdebat Universiteit van Tilburg, Tilburg.
- Bal, M. (2009). *Narratology. Introduction to the theory of narrative*. Toronto: University of Toronto Press (third edition).
- Barrett, T. (2003). *Interpreting Art. Reflecting, wondering and responding*. New York: McGraw-Hill.
- Biene, M. van, Basten, F., Erp, M. van, Satink, T., Meesters, J., Hoof, P. van, Joosten, H., Hulst, H. van der, Lenkhoff, M., & Lips, K. (2008). *De standaardvraag voorbij. Narratief onderzoek naar vraagpatronen*. Nijmegen: Hogeschool van Arnhem en Nijmegen.
- Biene, M. van (2005). *Wederkerig leren. Onderzoek naar georganiseerde leerondersteuning voor mensen met een verstandelijke beperking en professionals*. Delft: Uitgeverij Eburon.
- Biene, M. van, Jansen, E., Satink, T. & Basten, F. (2012). *De standaardvraag voorbij. Leren werken met vraagpatronen*. [DVD]. Nijmegen: Kenniscentrum HAN SOCIAAL.
- Bohlmeijer, E., Mies, L. & Westerhof, G. (2007). *De betekenis van levensverhalen. Theoretische beschouwingen en toepassingen in onderzoek en praktijk*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Boje, D.M. (2001). *Narrative Methods for Organizational & Communication Research*. London: SAGE Publications Ltd.

- Bosch, R. & Boeije, H. (2005). *Wetenschapsfilosofische grondslagen bij Analyseren in kwalitatief onderzoek* (artikel). Geraadpleegd op 2 juni 2014 van http://www.analysereninkwalitatiefonderzoek.nl/documenten/artikel_wetenschapsfilosofische_grondslagen.pdf
- Broek, J. van, Koetsenruijter, W., Jong, J. de & Smit, L. (2010). *Beeldtaal. Perspectieven voor makers en gebruikers*. Amsterdam: Boom Onderwijs.
- Catalani, C.E.C. (2009). *Visual methodologies in community based participatory research for health: using photography, video, and new media to engage communities in research and action* (dissertation). University of California, Berkeley, U.S.A.
- Dries, M. & Hoffman, E.M. (2008). *Diversiteit en aandacht: een behandelingskader voor sociale activering*. Nijmegen: HAN, Instituut Sociale Studies.
- Elliot, J. (2005). *Using narrative in social research. Qualitative and quantitative approaches*. Los Angeles: Sage Publications.
- Evelein, F. & Korthagen, F. (2011). *Werken vanuit je kern. Professionele ontwikkeling vanuit kwaliteiten, flow en inspiratie*. Amsterdam: Uitgeverij Nelissen.
- Gadamer, H.G. (2010). *Het Schone*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Gennep, A.T.G. van (2001). *De kwaliteit van bestaan van mensen met een meervoudige handicap* (lezing). Geraadpleegd op 2 juni 2014, van <http://www.platformemg.nl/wp-content/uploads/2012/08/lezinggennep.pdf>
- Heidegger, M. (2005). *Over Het Humanisme*. Budel: Damon B.V.
- Higgs, J., Paterson, M. & Kinsella, E.A. (z.d.). *Interpretation and understanding in research practice*. Geraadpleegd op 2 juni 2014, van <http://www.contemporarypsychotherapy.org/vol-4-no-1-spring-2012/hermeneutic-inquiry/>
- Heusden, B. van (2010). *Cultuur in de Spiegel naar een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs* (betoot). Rijksuniversiteit Groningen, Groningen. Geraadpleegd op 2 juni 2014, van <http://www.rug.nl/research/arts-in-society/expertisedomeinen/vanheusdencis.pdf>
- Irigaray, L. (1992). *Ik, jij, wij. Voor een cultuur van het onderscheid*. Kampen: Uitgeverij Kok.
- Jenson, J. (1998). *Mapping Social cohesion: The state of Canadian research*. Canadian Policy Research Networks Study No. F-03 p.15.
- Kal, D. (2010). *Kwartiermaken. Werken aan ruimte voor mensen met een psychiatrische achtergrond* (3e druk). Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Karkou, V., & Glasman, J. (2004). Arts, education and society: the role of the arts in promoting the emotional wellbeing and social inclusion of young people. *Support for Learning*, volume 9 (2), 57-65.
- Kunneman, H. (2012). *Het belang van moreel kapitaal in zorg en welzijn*. Stichting Paul Creemers Lezing, Rotterdam.
- Leyenaar, M.H. (2009). *De burger aan zet. Vormen van burgerparticipatie: inventarisatie en evaluatie* (deelrapport). Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Den Haag. Geraadpleegd op 2 juni 2014, van <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/rapporten/2010/02/25/onderzoek-de-burger-aan-zet-over-burgerfora-en-burgerjuries.html>
- Matarasso, F. (1997). *Use or Ornament? The Social Impact of Participation in the Arts*. Stroud: Comedia.
- Mooren, J.H.M. (2011). *Verbeelding en Bestaansoriëntatie*. Utrecht: Uitgeverij De Graaff.
- Noda, M. (1988). *Bleached Children: The City Reflected in Their Eyes*. Tokyo: Joho Sentah Shuppanyoku.
- Nussbaum, M. (2012). *Niet voor de winst. Waarom de democratie de geesteswetenschappen nodig heeft* (7e druk). Amsterdam: Ambo Anthos Uitgevers.

- Okamoto, T., Fujihara, T., Kato, J., Kosugi, K., Nakazato, N., Hayashi, Y., Ikeuchi, H., Nakagawa, N., Mori, K. & Nonami, H. (2006). Measuring social stereotypes with the Photo Projective Method. *Social Behavior & Personality: an international journal* (Vol. 34 Issue 3), p319-332.
- Oostwoud Wijdenes, J. & Haanstra, F. (1997). *Over actief, receptief en reflectief. Literatuurverkenning samenhang kunsteducatie* (Katernen Kunsteducatie). LOKV, Nederlands Instituut voor Kunsteducatie, Utrecht. Geraadpleegd op 2 juni 2014, van http://www.cultuurnetwerk.nl/producten_en_diensten/publicaties/pdf/KKOveractiefreceptiefreflectief.pdf
- Pee, K. van (2003). *De sociaal-artistieke praktijk in België. Een kwalitatief onderzoek naar methodiekontwikkeling*. Kunst en democratie, Hoger Instituut voor de arbeid, Katholieke Universiteit, Leuven.
- Prinzhorn, H. (1922). *Bildneri der Geisteskranken: ein Beitrag zur Psychologie und Psychopathologie der Gestaltung*. Berlin: Verlag von Julius Springer.
- Prinzhorn, H. (1972). *Artistry of the Mentally Ill. A contribution to the psychology and pathology of configuration*. Berlin : Springer Verlag.
- Ringelestein, W. van (1978). *Beeld en werkelijkheid*. Amsterdam: Meulenhoff Educatief.
- Savoleinen, M. (2007). *Empowering Photography*. Geraadpleegd op 2 juni 2014, van <http://www.voimauttavavalokuva.net/english/menetelma.htm>
- Schalock, R.L. & Verdugo Alonso, M.A. (2002). *Handbook of Quality of Life for Human Service Practitioners*. Washington: American Association on Mental Retardation.
- Schnabel, P., Bijl R. & Hart J. de (2008). *Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie*. Sociaal en Cultureel Rapport. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Sitvast, J. (2204). *Fotografie als verpleegkundige interventie*. Dwingeloo: Kavanah.
- Smeijsters, H. (2008). *De kunsten van het leven. Hoe kunst bijdraagt aan een emotioneel gezond leven*. Diemen: Veen Magazines.
- Sontag, S. (2008). *Over fotografie*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Sools, A. (2010). *De ontwikkeling van narratieve competentie. Bijdrage aan een onderzoeksmethodologie voor de besturing van gezond leven* (proefschrift). Universiteit voor Humanistiek, Utrecht.
- Tepaske, E., Groenestein, T. van, Spangenberg, F. & Schoemaker, R. (2010). *Betekenis van kunst en cultuur in het dagelijks leven*. Rapport Motivaction International B.V. voor Stichting Cultuur Ondernemen.
- The National Endowment for the Arts. (2012). *How Art Works*. Geraadpleegd op 2 juni 2014, van http://arts.gov/sites/default/files/How-Art-Works_0.pdf
- Vosters, N., Petrina, R. & Heemskerk, I. (2013). *Inclusief. Werken aan zorg en welzijn voor iedereen*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Weiser, J. (1999). *PhotoTherapy Techniques. Exploring the Secrets of Personal Snapshots and Family Albums*. Vancouver: Photo Therapy Centre Press.
- Westers, F. & Biene, M. van (2013). *Sturing in de Wmo-praktijk. Op weg naar nieuwe sturingsmodellen in de Wmo* (publicatie). MOVISIE, Utrecht.
- Wilken, J.P. & Dankers, T. (2012). *Supportgericht werken in de Wmo* (publicatie). MOVISIE, Utrecht.
- Wiebusch, M. & Moulijn, M. (2013). *Van verzorgingsstaat naar participatiesamenleving? Een zoektocht naar een andere rolverdeling tussen overheid, burgers, zorg- en welzijnsinstellingen* (literatuurstudie). Stichting Arcon, Borne.

BIJLAGEN

- I Begripsomschrijvingen**
 - II Werkbladen workshops 'Jouw verhaal in beeld'**
 - III Interviewguide**
 - IV Analyse-sets**
 - V Categoriesysteem**
 - VI Vraagpatronen**
 - VII Verhalen van meedoen in beeld**
-
- Etui Ingeprent en ingelijst**

I BEGRIPSOMSCHRIJVINGEN

Beeldend narratief werken

Beeldend narratief werken is het werken met visuele weergaven van vertellingen over het verleden, heden en het handelen in het hier en nu, via daartoe geëigende media. Beeldend narratief werken geeft inzicht in het hoe, wat en waartoe van het leven van de daarin centraal gestelde mens (actor).

Betekenisgeving aan beeldende narratieven

Een benadering waarbij betekenis toegekend wordt, waardoor duiding optreedt.

Burgerschap

Bijdragen aan de samenleving en deelnemen aan activiteiten op het terrein van sociale samenhang, met als doel om participatie te vergroten (voorafgaand aan het versterken van sociale samenhang als maatschappelijk doel).

Kunsteducatie

Een dynamisch leerproces, waarbij kunst als doel en kunst als middel, op alle niveaus in het werkveld van binnen- en buitenschools onderwijs, formeel en informeel wordt ingezet. Kunsteducatie kan zowel kunstgericht, persoonsgericht als maatschappijgericht zijn. De leerstrategie kan actief, receptief, reflectief of (re)productief zijn.

Mensen in kwetsbare situaties

Burgers die een achterstand in de maatschappij hebben opgelopen of in een sociaal isolement zijn geraakt, zoals chronisch zieken, hulp- en zorgbehoevende ouderen, verslaafden, dak- en thuislozen, et cetera.

Narratief

Een narratief is een structuur die, op grond van aaneengeschaalde en causale verbanden, een betekenisvol model kan zijn, mits vormgegeven.

Sociale cohesie

De mate waarin mensen in gedrag en beleving uitdrukking geven aan hun betrokkenheid bij maatschappelijke verbanden in hun persoonlijk leven, als burger in de maatschappij en als lid van de samenleving (Schnabel et al., 2008, p.13).

VN Verdrag voor rechten van mensen met een handicap, Artikel 8

1. De Staten die Partij zijn verplichten zich onmiddellijke, doeltreffende en passende maatregelen te nemen:

- a. teneinde binnen de gehele maatschappij, waaronder ook op gezinsniveau, de bewustwording te bevorderen ten aanzien van personen met een handicap, en de eerbiediging van de rechten en waardigheid van personen met een handicap te stimuleren;
- b. om op alle terreinen van het leven stigmatisering, vooroordelen en schadelijke praktijken ten opzichte van personen met een handicap te bestrijden, met inbegrip van die gebaseerd op grond van sekse en leeftijd;
- c. om de bewustwording van de capaciteiten en bijdragen van personen met een handicap te bevorderen.

2. Maatregelen daartoe omvatten:

- a. het initiëren en handhaven van effectieve bewustwordingscampagnes om:
 - i. ervoor zorg te dragen dat de samenleving openstaat voor de rechten van personen met een handicap;
 - ii. een positieve beeldvorming van, en grotere sociale bewustwording ten opzichte van personen met een handicap te bevorderen;
 - iii. de erkenning van de vaardigheden, verdiensten en talenten van personen met een handicap en van hun bijdragen op de werkplek en arbeidsmarkt te bevorderen;
- b. het op alle niveaus van het onderwijssysteem, dus ook onder jonge kinderen, bevorderen van een respectvolle houding ten opzichte van de rechten van personen met een handicap;
- c. het aanmoedigen van alle onderdelen van de media, personen met een handicap te portretteren op een wijze die verenigbaar is met het doel van dit Verdrag;
- d. het aanmoedigen van het organiseren van programma's voor bewustwordings-trainingen met betrekking tot personen met een handicap en de rechten van personen met een handicap.

Vraagpatroon

Een patroon is, in de narratieve analyse, de ordening die ontstaat nadat een vraag bij alle betrokkenen zichtbaar is geworden en doordat de betrokkenen er, tijdens de transdisciplinaire bijeenkomst, betekenis aan geven (Biene et al., 2008, p.65).

II WERKBLADEN WORKSHOPS

‘JOUW VERHAAL IN BEELD’

Workshop ‘Jouw verhaal in beeld’ deel 1 – Uitsluiting objectief bekeken

Perspectieven 1, 2 en 3 – omgeving, gedrag en vaardigheden

Opdracht – ‘Jouw plek in de samenleving’

Doel – De deelnemers leren om zich op een volwaardige, inclusieve manier te presenteren en te luisteren naar verhalen van mensen, teineinde wederzijds begrip en sympathie en een samenwerking te kunnen laten ontstaan.

Methodiek – Input: vragen naar wie, wat, waar en hoe.

Evaluatie – Iedereen is in staat geweest zijn of haar verhaal te vertellen, heeft stil gestaan bij de ander door actief te luisteren en er is een basis gelegd om met elkaar in contact te komen en samen te werken.

Na een korte introductie over de methode, het narratief onderzoek, de ‘Photo- Projective’ techniek en basis camera-techniek, krijgen de deelnemers de gelegenheid om te ervaren hoe interactie met beelden plaatsvindt.

Op tafel ligt een groot vel papier waarop in samenspraak grote kringen getekend worden die de samenleving symboliseren. In het midden komt een stip. Dit symboliseert het hart van de samenleving. Het vel ligt zodanig op tafel, dat iedereen er omheen kan zitten. Iedereen kiest een kunstkaart die zijn of haar identiteit vertegenwoordigt en wordt gevraagd waarom men juist voor deze kaart heeft gekozen. Daarna wordt gevraagd om in gedachten terug te gaan naar een belevenis (gedachte/ervaring/idee) waarin hij of zij het gevoel had in de samenleving mee te doen en om het symbool op de kaart op die plek in de samenleving te leggen, die de plek van de belevenis vertegenwoordigt. Dit kunnen de deelnemers tegelijkertijd doen. Daarna kiest iedereen een kleur die hij/zij passend vindt bij zijn of haar visueel en wordt de ruimte om het symbool uit de kaart zodanig getekend, dat men er vanuit die positie naar ieder aan toe kan tekenen, om elkaar op die manier te ontmoeten.

Tijdens het tekenen wordt een gesprek opgestart over het beeld dat ontstaat. Vragen die aan bod komen hebben een directe relatie met de in gedachte genomen belevenis.

Wat versta jij onder een samenleving? Waar ben je en welke invloed heeft de omgeving op deze ervaring? Wat doe je om deel te nemen aan deze samenleving? Wat is het wat je doet, waardoor krijg je het gevoel krijgt mee te doen? Welke vaardigheden om mee te doen heb jij in huis? De deelnemers reageren op elkaar en er is ruimte om dat wat zich voordoet te bespreken.

Tenslotte wordt gevraagd de samenhang tussen de drie perspectieven te benoemen (inleven/navoelen) en worden de verschillen en overeenkomsten waargenomen en vergeleken met de in gedachten genomen belevenis (herbeleven).

Ter voorbereiding op de foto-opdracht wordt, aan de hand van voorbeelden uit de kunstgeschiedenis, een aantal kunstwerken beschouwd en besproken. Een viertal schilderijen, bijvoorbeeld 'De keukenmeid' van Johannes Vermeer en een viertal kunstwerken uit de fotografie, zoals Gregory Crewdson's 'Brief Encounters', illustreren de thematiek van de opdracht met betrekking tot de inhoud, de vormgeving en op het niveau van betekenis.

Opdracht voor de tweede bijeenkomst: maak driemaal een zelfportret door je te fotograferen in een interieur in het bijzijn van een raam.

De foto's worden digitaal verstuurd, om afgedrukt te kunnen worden voor de bespreking ervan tijdens de tweede workshop.

Workshop 'Jouw verhaal in beeld' deel 2 – Aansluiting met de ontspanknop

Perspectieven 3 en 4 – vaardigheden en overtuiging

Opdracht – 'Jouw blik op de wereld'

Doel – Het bespreken van het werkelijkheidsconcept van het narratief (waar naar plaats, tijd en cultuur verschillend inhoud aan wordt gegeven). Het demonstreren van de nieuw opgedane kennis en inzichten, door de verbeelding van de werkelijkheid in het in beeld gebrachte verhaal te interpreteren en meedoen te herkennen.

Methodiek – Kunst: vragen naar het waartoe en een toelichting op het belang van kunst, kunst als communicatievorm die de mensen met elkaar, de ander(en) en dat wat anders is verbindt.

Evaluatie – Iedereen is in staat geweest zijn of haar verhaal te analyseren, heeft bewuster leren waarnemen en hierdoor meer zicht gekregen op de beeldaspecten.

Na een korte introductie van de inhoud van deel 2 wordt, voorafgaand aan de interpretatie van de in beeld gebrachte verhalen, benadrukt dat de workshop een kunsteducatieve leerervaring betreft die niet therapeutisch van aard is.

Alle gemaakte foto's zijn per beeld gezamenlijk geïnterpreteerd aan de hand van specifieke vragen, die gezamenlijk betekenis aan de beeldende narratieven geven.

Om de gefotografeerde zelfportretten te analyseren (objectief) worden allereerst vragen over compositie, mis-en-scène en de techniek gesteld. Wat zie je, waar kijk je naar? Hoe is het gemaakt? Hoe zijn licht, kleur en ruimte toegepast? Welke vormen worden er gehan-

teerd? Hoe zijn de vormen over het vlak verdeeld? Wat kun je vertellen over de ensce-
nering, het zichtbare gedeelte van de regie? Hoe is de techniek van de camera ingezet
(in-uitzoomen, scherpte/diepte, beweging, licht/donkercontrast).

Om de gefotografeerde zelfportretten te interpreteren (subjectief) worden de volgende
vragen gesteld. Waar doet het beeld je aan denken (associatief)? Welk gevoel roept het
beeld bij je op / drukt het uit? Wat wil de maker met het beeld vertellen, denk je? In welke
context(en) kun je deze associaties plaatsen, wat is herkenbaar voor je? Waar is het werk
op gericht? Wissel met elkaar van gedachten over de kenmerken die je hebt herkend.

Tenslotte worden, om meedoen te herkennen, vragen gelieerd aan de perspectieven vaar-
digheden en overtuiging, gesteld. Welke vaardigheden laat je zien? Geloof je in meedoen?
Wat zijn de belangrijkste overtuigingen die je ziet?
Welke rol(len) heb jij in de samenleving? Waar streef jij in de samenleving naar?

Ter afsluiting worden, om van gedachten te wisselen, vragen voorgelegd. Is iedereen in
staat geweest zijn of haar verhaal te analyseren? Heeft iedereen bewuster leren waarne-
men? Heeft iedereen hierdoor meer zicht op de beeldaspecten en de betekenis ervan
gekregen?

Workshop 'Jouw verhaal in beeld' deel 3 – Ontsluiting in de zoeker

Perspectieven 4 en 5 – overtuiging en identiteit

Opdracht – 'Jouw venster op de werkelijkheid'

Doel – Kijken in hoeverre de narratieven in beeld en de socialisatie hebben bijgedragen
aan die persoonlijkheid: wie jij bent en waarin jij jezelf herkent.

Methodiek – Kwaliteit van leven: (h)erkennen van meedoen.

Evaluatie – Iedereen is in staat geweest zijn of haar verhaal te vertellen, heeft stil gestaan
bij de ander door actief te luisteren en er is een basis gelegd om met elkaar in contact te
komen en samen te werken.

De deelnemers vormen duo's en laten aan elkaar de foto's van de zelfportretten zien. De
foto's worden hierna, met het beeld naar beneden, op tafel gelegd.

Beide schrijven het verhaal van zowel de eigen foto, als het verhaal dat op de foto's van de
ander is gezien, in steekwoorden op een memoblaadje.

De resultaten worden nadien met elkaar uitgewisseld, door de overeenkomsten en de
verschillen van de interpretaties met elkaar te bespreken.

In een tweede opdracht worden nieuwe duo's gevormd, door met de ruggen naar elkaar
toe plaats te nemen. De een vertelt, met een van de zelfportretten in de hand, wat hij/zij
op de foto ziet. Door een zo beeldend mogelijke beschrijving te geven, wordt de ander
in staat gesteld, de beschrijving zo goed als mogelijk te tekenen. De ander mag hierbij
vragen stellen.

Het duo wisselt van rol en herhaalt de opdracht, in dit geval mogen er geen vragen worden gesteld en wordt er in stilte getekend.

Na afloop worden alle resultaten op de tafel gelegd om er gezamenlijk naar te kijken en door de overeenkomsten en de verschillen van de interpretaties met elkaar te bespreken.

Ter voorbereiding op de foto-opdracht wordt, aan de hand van voorbeelden uit de kunstgeschiedenis, een aantal kunstwerken beschouwd en besproken. Een viertal schilderijen, zoals 'De ontmoeting' van Gustave Courbet en een viertal kunstwerken uit de fotografie, zoals een still uit 'The Passing' van Bill Viola, illustreren de thematiek van de opdracht met betrekking tot de inhoud, de vormgeving en op het betekenisniveau.

Opdracht voor de vierde bijeenkomst: arrangeer driemaal een ontmoeting met jezelf en de ander(en) en leg deze vast.

Workshop 'Jouw verhaal in beeld' deel 4 – Insluiting positief ontwikkeld

Perspectieven 5 en 6 – identiteit en betrokkenheid

Opdracht – 'Jouw verhaal in beeld'

Doel – Meedoen erkennen en zien/ervaren dat iedereen anders ziet.

Methodiek – Een breder maatschappelijk belang wordt gediend: de relevantie van beelden, symbolen en metaforen wordt ingezet ten behoeve van kunst als communicatievorm die mensen verbindt.

Evaluatie – De samenhang tussen beelden, symbolen en metaforen wordt besproken. Iedereen is in staat geweest zijn of haar verhaal te analyseren, heeft bewuster leren waarnemen en heeft hierdoor inzicht gekregen op de betekenisgeving aan de in beeld gebrachte verhalen.

De gemaakte foto's van de tweede opdracht worden per beeld gezamenlijk geïnterpreteerd aan de hand van specifieke vragen die gezamenlijk betekenis aan de beeldende narratieven geven.

Om de gefotografeerde ontmoetingen te analyseren (objectief) worden allereerst vragen over compositie, mis-en-scène en de techniek gesteld. Wat zie je, waar kijk je naar? Hoe is het gemaakt? Hoe zijn licht, kleur en ruimte toegepast? Welke vormen worden er gehanteerd? Hoe zijn de vormen over het vlak verdeeld? Wat kun je vertellen over de inscenering, het zichtbare gedeelte van de regie? Hoe is de techniek van de camera ingezet (in-uitzoomen, scherpte/diepte, beweging, licht/donkercontrast).

Om de gefotografeerde ontmoetingen te interpreteren (subjectief) worden de volgende vragen gesteld: Waar doet het beeld je aan denken, welke directe associaties roept het bij je op? In welke context(en) kun je deze associaties plaatsen, wat is herkenbaar voor je? Waar is het werk op gericht?

Wissel met elkaar van gedachten over de symbolen en metaforen die je hebt herkend.

Ter afsluiting worden, om meedoen te erkennen, vragen gelieerd aan de perspectieven identiteit en betrokkenheid gesteld. Wat is voor jou meedoen? Wat is het waardoor jij je in deze situatie hebt laten leiden? Welke rol heb jij in de samenleving? Neem jezelf in deze situatie nog eens waar: beschrijf de rol(len) die jij op je hebt genomen. Wat ben je van de ander te weten gekomen? Wat heb je van jezelf leren kennen (waardoor je je vrijer voelt wellicht)?

Ter afsluiting wordt, om te verifiëren of meedoen wordt erkend, vragen gesteld. Hoe zie jij jezelf in de gegeven situatie? Waar streef je naar? Wat ben je van de ander te weten gekomen? Nu je kunt terugblikken op 'Jouw verhaal in beeld', welk positief gevoel overheerst?

De bovenstaande werkvormen wisselen elkaar qua setting af. Naar gelang het aantal deelnemers wordt het aantal opgedeeld in groepen van 6-8 personen.

III INTERVIEWGUIDE

Deze interviewguide wordt gebruikt in een onderzoek dat voor ArtEZ hogeschool voor de kunsten, Master Kunsteducatie wordt uitgevoerd. Doel van het onderzoek is om te belichten dat er een causaal verband gelegd kan worden tussen het inzetten van het betekenis geven aan beeldende narratieven, als kunsteducatief middel, aan bevordering van bewustwording van deelname aan de samenleving.

Het gesprek wordt geïntroduceerd met de onderstaande informatie en vragen, in de aangegeven volgorde.	
Intro	Ik ben blij dat je deel wilt nemen aan mijn onderzoek en dit interview en hiervoor de tijd wilt nemen. Als het goed is, heb je van mij de bijbehorende workshop 'Jouw verhaal in beeld' en de bijbehorende opdrachten ontvangen. Klopt dat? Heb je nog vragen hierover?
Topics aangeven	De thema's waar het in het interview over gaat zijn: ▪ Waarnemen ▪ Betekenis geven ▪ Bewust worden
Uitleg over het doel van het onderzoek	Graag wil ik met jou een gesprek voeren in de vorm van een interview, om erachter te komen wat je belangrijk vindt en nodig hebt om te ervaren deel te kunnen nemen de samenleving. Deze interviews worden met meerdere mensen gehouden. Als duidelijk is wat mensen belangrijk vinden en nodig hebben om deel te kunnen nemen aan de samenleving, kan er in de toekomst door middel van kunsteducatie een programma worden ontwikkeld om het bewustzijn van meedoen te bevorderen. Jouw verhaal is belangrijk bij dit onderzoek en ik zal naar je luisteren.
Aangeven dat de gegevens anoniem en vertrouwelijk worden verwerkt	Bij het uitwerken van de gegevens word je naam niet genoemd. Zo kan niemand achterhalen wat je gezegd hebt. De dingen die je mij vertelt zullen alleen voor dit onderzoek worden gebruikt.
Als de respondent wil stoppen	Als je tijdens het interview besluit dat je niet meer verder wilt, dan kun je dat aangeven, ik stop dan met het interview.
Vertellen dat het gesprek op band wordt opgenomen	Ik heb apparatuur meegenomen zodat dit gesprek kan worden opgenomen. Dit zorgt er ook voor dat ik nu niet veel hoeft op te schrijven. De opname van het interview zal later worden uitgeschreven. Vanuit de wet is voorgeschreven dat ik je om toestemming moet vragen als ik een geluidsopname maak. Daarom vraag ik je zo meteen, als de opname loopt, of je toestemming geeft dat dit gesprek wordt opgenomen. <u>Vind je het goed dat dit gesprek wordt opgenomen?</u>

Introducerende vragen	
Hoe was het om de foto's te maken?	Wat was de reden voor je om aan de workshop mee te doen? Hoe heb je de foto-opdracht aangepakt?
Kun je een gemiddelde dag in gedachten nemen en beschrijven wat je doet waardoor je ervaart mee te doen aan de samenleving?	Wat doe je nog meer? Dat is interessant, kun je daar iets meer over vertellen? <i>Alternatieven:</i> ▪ Je noemt (....), kun je dat toelichten? ▪ Je hebt net (....) gezegd. Kun je dat verduidelijken? ▪ Het is mij opgevallen dat (...). Wat bedoel je daarmee? ▪ Wat zijn je ervaringen daarbij? <i>Alternatieven:</i> ▪ Wat voor gevoel geeft je dat? ▪ Hoe denk je daarover? ▪ Wat vindt je daarvan?
Controlerende vraag	Heb ik het goed begrepen dat...?
Vragen stellen over waarnemen, betekenis geven en bewust worden (de topics)	
<u>Waarnemen</u> Kun je iets vertellen over het verhaal dat je in je foto's hebt verteld?	Kun je iets vertellen over hoe jij naar jouw eigen omgeving kijkt? <i>Alternatieven:</i> ▪ Wat vindt je prettig/fijn/positief in jouw eigen omgeving? ▪ Wat niet prettig/fijn/positief is, hoe zou dat kunnen veranderen zodat het wel prettig/fijn/positief wordt? ▪ Is deze situatie in de loop van de jaren veranderd? ▪ Hoe komt dat? <i>Afsluitende vraag</i> • Dus als ik het goed begrijp is je ideale omgeving...? • Begrijp ik het goed dat ... • Belangrijk voor je is? • Hoe is, wat je vertelt, terug te zien op de foto's?

<u>Betekenis geven</u> Welke betekenis ten opzichte van wel of niet meedoen aan de samenleving heb je in je foto's laten zien?	Waar komt dit idee, deze betekenis (bedoeling, boodschap) vandaan? <i>Alternatieven</i> ▪ Hoe voel je je wanneer je meedoet? ▪ Hoe voel je je wanneer je niet meedoet? ▪ Hoe komt dat? ▪ Wat heb jij nodig om mee te kunnen doen? <i>Afsluitende vraag:</i> ▪ Heb ik het goed begrepen als ...? ▪ Is het waar dat je meedoet wanneer je...?
<u>Bewust worden</u> Hoe heb je die betekenis in de foto zichtbaar kunnen maken?	Welke van de beeldaspecten kleur, ruimte en licht zijn bewust toegepast? Welke van de beeldaspecten kleur, ruimte en licht zijn onbewust toegepast? <i>Alternatieve vragen</i> • Welke rol speelt kleur in de foto's? • Welke rol speelt ruimte in de foto's? • Welke rol speelt licht in de foto's? • Wat heb je in scène gezet? • Wat is door toeval ontstaan? • Hoe heb je je camera gebruikt? <i>Afsluitende vraag</i> ▪ Op welke wijze hebben de foto's bijgedragen aan je idee over meedoen? ▪ Als je het voor het zeggen had, wat zou je willen veranderen zodat iedereen mee kan doen?
Afsluiting interview	Wil je nog iets toevoegen aan dit gesprek? Zijn er nog dingen die niet aan bod zijn gekomen in het gesprek maar die je wel belangrijk vindt? Wat vond je van het interview?
Uitleggen wat het vervolg zal zijn	Dit interview zal letterlijk uitgetypt worden. Het uitgetypte interview zal gebruikt worden om jouw wensen en behoeften tot kernpunten te verwerken. Deze kernpunten worden vergeleken met de kernpunten uit de andere interviews die worden gehouden en de foto's die zijn gemaakt.

IV ANALYSE-SETS

WAT inhoud x WIE perspectief x HOE waardering x HOE focalisatie.

In relatie tot onderzoeksvraag:

Op welke wijze levert betekenisgeving aan beeldende narratieven, als kunsteducatief middel, een bijdrage aan bevordering van bewustwording van meedoen aan de samenleving?

1. Wat vertellen de deelnemers over hoe zij hun samenleving waarnemen?
 - a. Sociale relaties – Derden – Betrokken – Symbool
 - b. Sociale relaties – Derden – Probleem – Symbool
 - c. Zingeving – Actief – Harmonie – Moment
 - d. Gemeenschapsactiviteiten – Eigen – Aanbod – Gedachte
2. Over welk idee over meedoen aan de samenleving verhalen de deelnemers?
 - a. Sociale relaties – Actief – Aanbod – Ethos
 - b. Zingeving – Helper – Oplossing – Pathos
 - c. Autonomie – Machthebber – Probleem – Logos
3. Hoe maken de deelnemers zichtbaar dat zij ervaren mee te doen aan de samenleving?
 - a. Welbevinden psychisch – Helper – Aanbod – Herhaling / Ethos
 - b. Gemeenschapsactiviteiten – Wijk – Betrokken – Contrast / Pathos
 - c. Persoonlijke ontwikkeling – Actief – Aanbod – Metafoor / Logos

V CATEGORIESYSTEEM

Kenniscentrum HAN SOCIAAL, lectoraat Lokale Dienstverlening vanuit Klantperspectief, versie 3 codeerinstrument op tekstniveau

Het instrument bevat drie categorieënsystemen, of clusters van categorieën. Het eerste categorieënsysteem betreft inhoudsdomeinen voor kwaliteit van leven, oftewel categorieën van het 'WAT': waar gaat de opmerking van de respondent over? Deze inhoudsdomeinen zijn met name gebaseerd op de levensdomeinen van Schalock en Begab (1990), de classificatie van het menselijk functioneren ICF (WHO, 2001). Deze categorieën van onderwerpen worden niet gebruikt als vragenlijst voor de respondent (tijdens de dataverzameling), maar als richtlijn voor het coderen (na de dataverzameling).

Het tweede systeem gaat over de radius of schaal waar de geïnterviewde, van dichtbij tot veraf, over spreekt, ook wel aangeduid als het perspectief van de spreker, en de rollen van spreker of andere actanten in de narratieven. Dit zijn de categorieën van het WIE.

Tenslotte bevat het derde systeem categorieën van de *kwaliteit* of de *modus* van het WAT, namelijk het HOE: is de respondent er positief over of juist negatief, biedt de respondent iets aan anderen aan, of heeft de respondent zelf juist een behoefte, ziet de respondent het als een probleem en zo ja welke oplossing ziet de respondent daarvoor? Met deze indeling geven we aan of de onderwerpen die de respondent noemenswaardig vindt een keuzes, zorgen of discussiepunten weerspiegelen. Daarnaast wordt ook het gebruik van stijlfiguren geanalyseerd. Hoe probeert iemand zijn verhaal te verduidelijken? Dit laatste aspect biedt meerwaarde omdat juist in de wijze waarop iemand zijn taal kiest informatie besloten kan zitten die niet in de woorden zelf tot uitdrukking komt. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het gebruik van clichématige uitdrukkingen om commentaar te geven op pijnlijke zaken of taboes.

Categorieën van het WAT. De categorieën geven aan binnen welk domein van de kwaliteit van leven het onderwerp van het narratief valt. In feite geeft deze categorie weer *waarover* de respondent spreekt.

WAT	Categorielabel	Omschrijving
1	Fysieke omgeving	Fysieke omgeving betreft alle fysieke aspecten in de omgeving van een geïnterviewde, bijvoorbeeld voorzieningen of obstakels IN een woning , huisvesting of gebouw (fysieke toegankelijkheid, grote van een woning, aanwezigheid badkamer, drempels, etc.), staat van de woning, obstakels in een straat of bijvoorbeeld het groen of riolering in een wijk .
2	Toegankelijkheid	Toegankelijkheid van voorzieningen gaat over de vraag in hoeverre iedereen recht heeft op of van een product of vorm van dienstverlening gebruik kan maken. Bv. over de wijze waarop klanten worden ontvangen door baliepersoneel, of ze worden bijgestaan bij het invullen van formulieren aan de hand van een duidelijke handleiding, enzovoort. Het gaat hier om <i>figuurlijke</i> bereikbaarheid.
3	Bereikbaarheid	Bereikbaarheid betreft de geografische ligging of afstand tot gebouwen, voorzieningen of activiteiten, evenals de vervoersmogelijkheden om hier te komen. Het gaat hier om <i>letterlijke</i> (fysieke) bereikbaarheid.
4	Sociale relaties	Sociale relaties betreft de sociale samenhang, controle, contacten, of mensen iets voor elkaar over hebben en vertrouwen tussen mensen binnen één huis (familie en vrienden), in een straat (buren) of een wijk (alle mensen met wie men een sociale relatie kan hebben). Tevens valt hieronder het 'gevoel' van mensen 'er bij te horen' of de aan- of afwezigheid van een sociaal netwerk. Alles wat tussen mensen gebeurt en als betekenisvol wordt gezien kan hier onder vallen.
5	Welbevinden: somatisch	Onder somatisch welbevinden wordt verstaan de uitingen ten aanzien van de fysieke gezondheid en de lichamelijke situatie van de geïnterviewden.
6	Welbevinden: psychisch	Onder psychisch welbevinden wordt verstaan de uitingen ten aanzien van de psychische en emotionele (stemmings-)gesteldheid van de geïnterviewden.
7	Zelfredzaamheid	Zelfredzaamheid betreft de mate van (on-)afhankelijkheid van zorg, service, ondersteuning, begeleiding, of voorzieningen ten behoeve van beperkingen in het persoonlijke welbevinden. Bijvoorbeeld ondersteuning door mantelzorg, professionele zorg, een boodschappenservice, buurttaxi, strijkwasservice of een aanpassing van een woning of een rolstoel.
8	Financieel en materieel	Concrete of gevoelsmatige uitingen over de financiële en materiële situatie van de geïnterviewde of zijn/haar omgeving. Hieronder kunnen vallen inkomen, uitkeringen, subsidies, persoonsgebonden budget en materiële bezittingen.
9	Zingeving	Zingeving betekent het zoeken naar of toewijzen van zin, bedoeling of doel van of aan het leven, grote gebeurtenissen of activiteiten in het leven. Hieronder vallen ook uitspraken over levenshouding. Bijvoorbeeld praktiseren van een religie, lidmaatschap van een vrijwilligersorganisatie, coping van life events, levensmotto's.
10	Gemeenschapsactiviteiten	Gemeenschapsactiviteiten zijn alle (georganiseerde) activiteiten welke in een gemeenschap worden georganiseerd en waar mensen elkaar kunnen ontmoeten (Bingo, Kaarten, Fanfare, Volkstuin, activiteiten in een buurthuis, wandeltochten, etc.).
11	Culturele voorzieningen	Culturele activiteiten of deelname aan cultuur. (zoals bibliotheek, filmhuis, museum, galerie, et cetera)
12	Commerciële voorzieningen	Commerciële voorzieningen zijn dagelijkse voorzieningen in het maatschappelijk verkeer die commerciële diensten of producten aanbieden zoals winkels en banken.
13	Zorg- en dienstverlening	Zorg- en dienstverlening gaan over diensten of producten die ingrijpen in aspecten van gezondheid en ziekte. Hieronder wordt verstaan lichamelijke zowel als geestelijke gezondheidszorg alsook aanverwante paramedische of alternatieve diensten (zoals bijv. homeopathie)
14	Veiligheid	Veiligheid betekent zowel algemene gevoelens van veiligheid en/of angst als ook specifieke aspecten van veiligheid zoals verkeersveiligheid, criminaliteit, (in)stabiële, (on)voorspelbare omgeving of (on)veilig fysieke inrichting van de woonomgeving.
15	Persoonlijke Ontwikkeling	Onderwijs, cursussen, vrijwilligerswerk, beroeps- en vrijetijdsactiviteiten, omgaan met technologie welke de geïnterviewde onderneemt of doet in het kader van de persoonlijke ontwikkeling .
16	Autonomie	Autonomie heeft betrekking op de ervaren mogelijkheden van mensen om eigen beslissingen in vrijheid te kunnen nemen (keuzevrijheid, zelfbeschikking).
17	Biografische informatie	De respondent gaat in op biografische en persoonlijke informatie zoals leeftijd, aantal kinderen, achtergrondinformatie over het verleden, hoe lang in X woonachtig.
18	Overig	Alles wat door de geïnterviewde gezegd wordt, wat niet geplaatst kan worden in de hierboven genoemde categorieën

Categorieën van het WIE. Hierbij wordt onderscheiden vanuit welk perspectief het WAT moet worden geïnterpreteerd. De eerste drie rijen gaan over het ruimtelijk perspectief. 'Woning', 'straat' en 'wijk' en kunnen gezien worden als schaalniveaus, de nabijheid van waar de respondenten het over hebben. De laatste drie rijen gaan over de verteller en het vertelniveau. Door de inbedding van taaluitingen in narratieve teksten ontstaan verschillende vertelniveaus. De verteller haalt immers anderen aan, die op hun beurt weer een ander kunnen citeren. Daarnaast is de identiteit van degene die spreekt van belang. Er zijn vertellers die niet alleen als verteller optreden, maar tevens zelf deel uitmaken van het verhaal; dat is zeker bij narratieve interviews het geval. Dit onderscheid wordt aangegeven met de categorieën 'eigen', 'naasten' en 'veraf'.

De auteur van de tekst is altijd de respondent zelf, deze vertelt immers. De respondent kan echter fungeren als verteller van zijn eigen of andermans verhaal. Ten aanzien van de categorieën 1, 2 en 3: het gaat hier om het *perspectief*, vanuit welke positie spreekt de verteller. Ten aanzien van de categorieën 4, 5 en 6: het gaat hier om de *relationele aspecten*, presenteert de verteller zichzelf als de centrale figuur (primaire verteller), of een naaste of een derde (secundaire verteller). Ten aanzien van de categorieën 7 t/m 12: deze labels geven de *rolinvulling* van de verteller weer, welke kenmerken worden het centrale personage toegedicht.

WIE	Categorielabel	Omschrijving
1	Woning	Eigen woning, wooneenheid
2	Straat	Straat, omvat verscheidene wooneenheden ook op te vatten als gang of galerij in een flat/complex
3	Wijk	Wijk, omvat verscheidene straten ook op te vatten als buurt of complex
4	Eigen	De geïnterviewde spreekt over/namens zichzelf
5	Naasten	De geïnterviewde spreekt over/namens directe familie en bureu, goede vrienden
6	Derden	De geïnterviewde spreekt over/namens een abstracte ander, zoals 'jongeren', 'ouderen' of 'allochtonen', niet-bewoners, of een concrete ander zoals een professional, een buurtbewoner, vrijwilliger
7	Machthebber	De persoon vanwaaruit gesproken wordt heeft invloed over (zaken in) de eigen situatie
8	Onderdaan	De persoon vanwaaruit gesproken wordt heeft geen of weinig invloed over (zaken in) de eigen situatie
9	Helper	De persoon vanwaaruit gesproken wordt helpt of ondersteunt een ander
10	Tegenstander	De persoon vanwaaruit gesproken wordt werkt een ander tegen
11	Actief	De persoon vanwaaruit gesproken wordt neemt initiatief, komt in beweging of handelt
12	Passief	De persoon vanwaaruit gesproken wordt laat het initiatief bij anderen, staat stil of staat buiten de handeling

Categorieën van het HOE. Voor de analyse van het HOE is van belang op welke wijze iemand een uitspraak doet. Het gaat hierbij om wat ook wel genoemd wordt de *focalisatie* van het narratief, of: hoe wordt de inhoud in beeld gebracht door de verteller? Dit kan zowel gaan over de mening van de respondent over het WAT, maar ook over de wijze waarop de taal vorm gegeven wordt in termen van stijlfiguren en idioom. Bij de eerste twee categorieën gaat het om positieve dan wel negatieve geladenheid of emoties, opgevat als positieve dan wel negatieve kwalificaties van het 'wat'. Bij de categorieën vraag versus aanbod, probleem versus oplossing, betrokken versus neutraal en conflict versus

harmonie is bepalend hoe iemand het 'wat' ziet. Dit zijn zogeheten dichotome paren, maar dit sluit evenwel niet uit dat beide termen van een paar tegelijk van toepassing zijn op een narratief. De laatste vijf categorieën gaan in op de diverse stijlfiguren die mensen hanteren om hun verhaal kracht bij te zetten, en geven inzicht in het gebruik van de taal (dit is voornamelijk van belang omdat hier letterlijk iets anders wordt gezegd dan eigenlijk wordt bedoeld, zoals bij spot, bijv. "nou dat is lekker!").

HOE	Categorielabel	Omschrijving
1	Positief	de geïnterviewde geeft een positieve kwalificatie over het 'wat', of is tevreden over de kwaliteit van het 'wat', vindt het 'wat' waardevol, is trots op het 'wat', heeft sympathie voor het 'wat'
2	Negatief	de geïnterviewde geeft een negatieve kwalificatie over het 'wat', of is niet tevreden over de kwaliteit van het 'wat', hecht geen waarde aan het 'wat', schaamt zich voor het 'wat', heeft een afkeer voor het 'wat'
3	Aanbod	de geïnterviewde biedt zelf het 'wat' aan, heeft iets bij te dragen
4	Vraag	de geïnterviewde heeft behoefte aan het 'wat' vraagt ernaar of ervaart het 'wat' als een gemis
5	Probleem	de geïnterviewde beschouwt het 'wat' als een probleem, of problematiseert een situatie
6	Oplossing	de geïnterviewde ziet het 'wat' als een oplossing, of oppert een oplossingsrichting
7	Betrokken	de geïnterviewde geeft blijk van persoonlijke of emotionele binding met het 'wat' (zowel positief als negatief)
8	Neutraal	de geïnterviewde geeft geen blijk van betrokkenheid dan wel emotionele binding met het 'wat', spreekt op zakelijke wijze over het 'wat'
9	Conflict	de geïnterviewde spreekt over sterk tegengestelde standpunten of frictie tussen betrokken personen of gebeurtenissen
10	Harmonie	de geïnterviewde spreekt over met elkaar overeenstemmende standpunten of kwalificaties van personen of gebeurtenissen of is het met anderen eens
11	Beeldspraak	De geïnterviewde probeert zijn verhaal te verduidelijken door een vergelijking te maken met iets anders
12	Overdrijving	Om het verhaal kracht bij te zetten maakt de geïnterviewde gebruik van overdrijving
13	Cliché	De geïnterviewde gebruikt afgezaagde uitdrukkingen
14	Cynisme	De geïnterviewde gebruikt een verbitterde vorm van spot om wat duidelijk te maken
15	Ironie	De geïnterviewde gebruikt een milde vorm van spot, niet kwetsend bedoeld

Paola de Bruijn versie 1 codeerinstrument op beeldniveau

Om het **'HOE'** met betrekking tot de in beeld gebrachte aspecten te kunnen analyseren, is speciaal voor dit onderzoek een vierde categorie ontwikkeld. Met betrekking tot deze categorie is het belang om inzicht te krijgen in *hoe* iemand een uitspraak doet met behulp van de taal van het beeld. Het beeldanalyse-instrument heeft met name betrekking op de in de foto's in beeld gebrachte aspecten voor het duiden van het **'WAT'** door de respondent, geschaard onder de categorie van het **'HOE'**: hoe is het narratief van de respondent in beeld gebracht?

Om te weten te komen op welke wijze iemand een uitspraak doet aan de hand van de beeldtaal, zijn voor deze categorie van het **'HOE'** twaalf labels ingezet. Deze toegepaste labels zijn aspecten, afgeleid van het model voor retorische beeldanalyse van Broek, Koetsenruijter, Jong & Smit (2010, p. 91-110). Met behulp van het beeldanalyse-instrument kunnen de middelen die worden ingezet om de overtuigingskunsten, de argumenten, waarmee de respondent de inhoud van zijn of haar narratief vorm geeft, worden geanalyseerd.

HOE	Categorielabel	Omschrijving
1	Moment	de geïnterviewde geeft door waarneming het 'wat' zodanig weer dat het past bij zijn of haar sociale constructie van het 'wat' (framing – selectie)
2	Symbool	de geïnterviewde geeft door waarneming het 'wat' op een bepaalde manier opvallend weer (framing – salience)
3	Gedachte	de geïnterviewde geeft door waarneming het 'wat' weer door er een draai aan te geven waardoor het onderwerp van het 'wat' in een gewenst perspectief wordt geplaatst (framing – spin)
4	Kleur	de geïnterviewde geeft de inhoud van het 'wat' overtuigend weer door 'wat' overwegend met behulp van het beeldaspect kleur te ordenen
5	Ruimtesuggestie	de geïnterviewde geeft de inhoud van het 'wat' overtuigend weer door het 'wat' overwegend met behulp van het beeldaspect ruimte te ordenen
6	Licht	de geïnterviewde geeft de inhoud van het 'wat' overtuigend weer door het 'wat' overwegend met behulp van het beeldaspect licht te ordenen
7	Herhaling	de geïnterviewde verbeeldt de inhoud van het 'wat' door het middel repetitio (herhaling, ritme, bewegingssuggestie) toe te passen
8	Contrast	de geïnterviewde verbeeldt de inhoud van het 'wat' door het middel contrast (tegenstelling) toe te passen
9	Metaforen	de geïnterviewde verbeeldt de inhoud van het 'wat' door het middel metafoor (beeldspraak) toe te passen
10	Ethos	de geïnterviewde overtuigt in de weergave door direct of indirect naar zijn of haar eigen kwaliteiten te verwijzen (geloofwaardigheid)
11	Pathos	de geïnterviewde overtuigt in de weergave door in te spelen op het gevoel van de beschouwer (emotie)
12	Logos	de geïnterviewde overtuigt in de weergave door zijn of haar argumenten feitelijk weer te geven (ratio)

Het **'HOE'** wordt gebruikt om de betekenis van het beeld nader te kunnen duiden. Het gaat hierbij om wat ook wel genoemd wordt de *focalisatie* van het narratief, of: hoe wordt de inhoud daadwerkelijk in beeld gebracht door de maker? Dit kan zowel gaan over de mening van de respondent over het **'WAT'**, maar ook over de wijze waarop de beeldtaal vormgegeven wordt in termen van framing, compositie, stijl- en overtuigingsmiddelen. Bij *inventio*, de eerste categorie gaat het om de keuzes die gemaakt zijn 'hoe' het 'wat' in beeld te brengen. Bij de *dispositio* is bepalend 'hoe' iemand, in de compositie, binnen het 'wat' de hoofd- en bijzaken heeft geordend. Bij de derde categorie *elocutio* wordt aangemerkt met welk van de drietal stijlmiddelen de keuzes en de ordening van het 'wat' is

Voor het werken met het vraaganalyse-instrument van Kenniscentrum HAN SOCIAAL, lectoraat Lokale Dienstverlening vanuit Klantperspectief, is gebruik gemaakt van de ter beschikking gestelde DVD De standaardvraag voorbij, leren werken met vraagpatronen, versie 2012

VI VRAAGPATRONEN

Vraagpatroon 1 Wat vertellen de deelnemers over hoe zij hun samenleving waarnemen?

Titel vraagpatroon	<i>Vóór de geraniums gaan staan!</i>
Beschrijving vraagpatroon	Het is belangrijk om gelijkwaardig aan een ander te zijn en de ander ook als gelijkwaardig te zien. De algemene mening daarbij is, dat als mensen elkaar blijven uitsluiten, we als mensheid geen stap vooruit komen. Tegelijkertijd is het lastig om bij nieuwe, vreemde mensen aan te sluiten, hoewel het juist zeer goed zou zijn om dat wel te doen.
Verlangen	In een dynamische beweging zijn mensen op zoek naar harmonie. Beeldvormende <i>etiketten</i> en <i>stempels</i> worden, bij het kunnen accepteren van de hardheid van de wereld om hen heen, als hardnekkig fenomenen ervaren. Bestaande stigma's en vooroordelen wegnemen, door wederzijds wat aardiger voor elkaar te zijn, zou er voor kunnen zorgen dat iedereen gelijk kan zijn.
Wensen	Om te voorkomen dat mensen <i>zomaar</i> wat doen, is het van belang om hen na te laten denken. Hiervoor is een onbelemmerde toegang tot ontwikkeling nodig. Men vindt het noodzakelijk om te voelen dat men meedoet en een schakel vormt, door bevestiging van een ander te ontvangen.
Essentieel	Essentieel is om de mens als mens te kunnen zien, om anderen de kans te geven zichzelf te laten zien en hen niet bij voorbaat uit te sluiten. Hierbij worden veiligheid en commitment als uitgangspunten gezien, zichzelf te kunnen zijn. Bovendien wordt het belangrijk gevonden om zowel in de eigen omgeving te zijn, als ook naar mensen waar men om geeft te gaan.
Bijdragen	Elkaar vragen stellen, eventueel onder begeleiding van een intermediair die kan vertalen wat iemand niet onder woorden kan brengen, zal bijdragen aan openheid om met elkaar verhalen te vertellen en naar elkaar te luisteren. <i>R06 "Ja dan moet je natuurlijk niet thuis blijven zitten achter de geraniums, je moet het ook opzoeken..."</i>

Vraagpatroon 2 Over welk idee over meedoen aan de samenleving verhalen de deelnemers?

Titel vraagpatroon	<i>Nut heeft zin!</i>
Beschrijving vraagpatroon	Het idee is om vanuit een veilige basis te kunnen vertrekken, wat maakt dat je het nieuwe kunt gaan ontdekken. Er wordt ervaren dat diegene die van nut is en zo een positie in de samenleving inneemt, meedoet en van betekenis is. Meedoen is niet vanzelfsprekend. Het gaat ook niet vanzelf. Iemand die meedoet, door aanwezig te zijn, zichzelf in alle kwetsbaarheid open te stellen voor de ander en te vragen wat hij voor de anderen kan betekenen, maakt zichzelf van betekenis. Door omgang met anderen staat hij midden in de samenleving.
Verlangen	Om mensen te kunnen helpen zijn doelen nodig. Iets betekenen voor een ander, met mensen in contact komen, onderdeel van de samenleving zijn; het zijn betekenisvolle zaken die het gevoel geven mee te doen en een bijdrage aan de samenleving opleveren. Hierbij wordt veiligheid en het zichzelf zijn als voorwaarden gesteld.
Wensen	Meedoen aan nieuwe dingen, een manier om zichzelf te kunnen en blijven zijn en de wijze waarop een bijdrage aan de samenleving te leveren is, zijn als aandachtspunten gesteld.
Essentieel	<i>R04 "Ja als een als een dat lukt dan vind ik, ja wat voor gevoel geeft je dat, eehm, gelukkig, denk ik."</i> Echt contact maken, een blijk van waardering, hoe klein dan ook, én activiteiten waaraan iedereen mee kan doen worden als essentieel beschouwd.
Bijdragen	Men kan een bijdrage leveren door vrijwilligerswerk te doen, om zo tot nut te zijn en mensen vreugde te geven door iets voor ze te doen, door bijvoorbeeld mensen op te zoeken voor een praatje. Het is van belang om kansen hiervoor te zien en deze op te pakken. Dit wordt bevorderd door uit de eigen comfort zone te stappen en eens iets in een andere groep te gaan ondernemen.

Vraagpatroon 3

Hoe maken de deelnemers zichtbaar dat zij ervaren mee te doen aan de samenleving?

Titel vraagpatroon	<i>Ik ben er, dus ik doe mee!</i>
Beschrijving vraagpatroon	Mee doen ontstaat uit wezenlijk contact met de ander, wanneer men voelt dat er een beroep op de persoonlijke kwaliteiten wordt gedaan, in een gedeelde harmonie met de omgeving. Helpen waar nodig, er zijn voor de ander en iets voor diegene doen, maakt dat men meedoet. Het volgen van laagdrempelige activiteiten is een middel om samen komen, werken, kijken en delen te ervaren. Een bijkomend voordeel van meedoen aan de samenleving, waar ook school, werk, vereniging onder worden geschaard, is de groei van het persoonlijk welbevinden. <i>R09 "... ik ben in een in een samenleving in een groep en dan ben ik er."</i>
Verlangen	Afgewogen invulling geven aan tijdbesteding en hier zeggenschap over hebben worden als een groot goed gezien. Sociale structuren van informele circuits vormen de basisvoorziening voor het zinvol invulling kunnen geven aan ontplooiing van initiatieven, bij voorkeur in de eigen omgeving. Het aangaan van sociale contacten is hierbij leidend. Meedoen gaat niet vanzelf. Er mag hiertoe geëxperimenteerd worden, om zodoende de basisvaardigheden van het meedoen onder de knie te krijgen.
Wensen	Het nemen van verantwoordelijkheid kan als motivator gelden voor een zinvolle tijdsbesteding waar naar uitgekeken wordt. Hiervoor is het van belang om vooraf aan deelname, geïnformeerd te zijn over bijvoorbeeld inhoud en tijdsinvestering. Het nog niet kennen van de ander mag geen beletsel zijn om niet bij elkaar te komen.
Essentieel	Meedoen is een voorwaarde, ongeacht afkomst of status, en ongeacht of men elkaar kent of niet. Hierbij wil men elkaar in waarde laten. Iedereen mag meepraten en in gesprek gaan. Voor sommige mensen is ruimte en rust in het hoofd belangrijk om mee te kunnen doen.
Bijdragen	Er mag geknutseld worden, koffie gedronken, gesport, en muziek gemaakt worden. Sociale media en culturele activiteiten staan ook op het programma.

Vraagpatroon 1

Instructie: benoem wat er moet gebeuren om het initiatief daadwerkelijk uit te voeren door te beschrijven wie een bijdrage kan leveren en welke bijdrage dat kan zijn.

<i>Vóór de geraniums gaan staan!</i>	Breng met behulp van de collage-techniek onder de titel 'Meedoen' jullie gemeenschap in beeld. Gebruik hierbij de plattegrond van de gemeente Peel en Maas, jullie gefotografeerde portretten in het bijzijn van een venster en verschillende tijdschriften/kranten.
Formuleer het initiatief	Elkaar vragen stellen, eventueel onder begeleiding van een intermediair die kan vertalen wat iemand niet onder woorden kan brengen, zal bijdragen aan openheid om met elkaar verhalen te vertellen en naar elkaar te luisteren.
Wat kan <i>jullie</i> bijdrage zijn?	"Verbinden, meedoen, kartrekken, sociaal betrokken zijn. KVV en verhalen in Maasbree schrijven en vastleggen." "Andere mensen accepteren, begrip voor elkaar hebben. In gesprek gaan met mensen om je heen (ook onbekenden)." "Groep, onderwerp, ruimte, initiatief, ideeën, enthousiasme, inzet, openheid, nieuwsgierigheid."
Wat kan de bijdrage van een <i>intermediair</i> zijn?	"Veranderingen, nieuwe perspectieven en spiegelen." "Ander inzicht geven, verbindingen leggen. Grenzen verleggen." "Gespreksleider, gesprek in goede banen leiden, tussendoor samenvatten."
Wat kan de bijdrage van <i>anderen</i> zijn? (benoem wie je in gedachten hebt)	'Gemeente: faciliteren. Verbinden door open te worden. Van elkaar leren en kennis delen.' "Mensen accepteren (ons) en dat de anderen ons mee laten doen. Luisteren. (Vriendinnen, familie, relatie/partner)." "Gemeente: subsidie, vergunningen. Thuisfront: toestemming in overleg. Samenleving: ?"

Vraagpatroon 2

Instructie: benoem wat er moet gebeuren om het initiatief daadwerkelijk uit te voeren door te beschrijven wie een bijdrage kan leveren en welke bijdrage dat kan zijn.

<i>Nut heeft zin!</i>	Wat heb je van de ander nodig? Wat heb je de ander te bieden? Reik elkaars getekende linker- en rechterhand uit en schrijf hierin wat je wil geven en wenst te ontvangen.
Formuleer het initiatief	Men kan een bijdrage leveren door vrijwilligerswerk te doen, om zo tot nut te zijn en mensen vreugde te geven door iets voor ze te doen, door bijvoorbeeld mensen op te zoeken voor een praatje. Het is van belang om kansen hiervoor te zien en deze op te pakken. Dit wordt bevorderd door uit de eigen comfort zone te stappen en eens iets in een andere groep te gaan ondernemen.
Wat kan <i>jullie</i> bijdrage zijn?	“Kennis inzetten, competenties/netwerk inzetten, ter plaatse uit-helpen, de reddende engel zijn.” “Vriendschap, respect, steun, vertrouwen, geluk, liefde, luisterend oor, zorg, plezier, eerlijkheid, begrip, acceptatie en hulp.” “Ervaring(en) delen, nieuwe invalshoeken, nieuwe contacten zoeken en vinden, initiatief nemen en tijd.”
Wat kan de bijdrage van een <i>intermediair</i> zijn?	“Schakelen tussen de talenten. Iets terug geven (kansen) waar mogelijk.” “Samenbrengen en bewust maken van je rol”. “Mensen bij elkaar brengen, gesprekken leiden en realiseerbaar maken.”
Wat kan de bijdrage van <i>anderen</i> zijn? (benoem wie je in gedachten hebt)	“Idem, kennis/competenties inzetten. Wat ik geef, hoop ik terug te krijgen. Ieders talenten benutten, wederkerigheid.” “Acceptatie, waardering, liefde, vertrouwen, steun, vrijheid, geluk, respect, vriendschap, blijdschap, zorg, luisteren, instanties en andere vrijwilligers.” “Organisaties: faciliteren. Inzet (deelnemers) en actief zijn (deelnemers).”

Vraagpatroon 3

Instructie: benoem wat er moet gebeuren om het initiatief daadwerkelijk uit te voeren door te beschrijven wie een bijdrage kan leveren en welke bijdrage dat kan zijn.

<i>Ik ben er, dus ik doe mee!</i>	Binnenkort worden de foto's van <i>Jouw verhaal in beeld</i> tentoongesteld in 't Hofje in Maasbree. Hoe ziet de tentoonstelling er uit, welk beeld zie je voor je?
Formuleer het initiatief	Er mag geknutseld worden, koffie gedronken, gesport, en muziek gemaakt worden. Sociale media en culturele activiteiten staan ook op het programma. Het verhaal van meedoen kan verteld worden met behulp van andere media, zoals fotografie.
Wat kan <i>jullie</i> bijdrage zijn?	"Promotie (posters, folders), communicatie tussen verschillende mensen, horeca, netwerk inzetten en aankleding." "Verhaal vertellen, verhaal opschrijven, informatiemiddag, vragen stellen en prikkelen, anderen betrekken en opdracht meegeven." "Uitleg geven tentoonstelling, workshop geven, koffie drinken, delen op social-media, foto's maken van tentoonstelling, werkstukken/collages/voorbereiding en laten zien. Foto's bevestigen op foam. Opening door burgemeester /bijzonder persoon."
Wat kan de bijdrage van een <i>intermediair</i> zijn?	"Schakelen, goed luisteren naar ideeën en bemiddelen." "Uitleg geven en huis-aan-huisbladen." "Delegeren, gastheer/vrouw, presentaties waarom van de tentoonstelling, aanspreekpunt."
Wat kan de bijdrage van <i>anderen</i> zijn? (benoem wie je in gedachten hebt)	"Locatie beschikbaar stellen". "Bekendheid geven door pers uit te nodigen. Muziek laten maken. Vrijwilligers die koffie zetten en quotes van het interview." "Bezoeken, nieuwsgierigheid/interesse en iemand van de gemeente laten komen."

JOB

SOFIE

THEO

LOES

PIET

TOM

BART

ROSA

NICOLE

PIEN

NATASJA

KIM

SAMANTHA

DENNIE

SHELBY

ITY

KEVIN

ANGIE

RINY

ANGIE

SHELBY

RINY

JOB

TOM

KEVIN

PIET

NATASJA

NICOLE

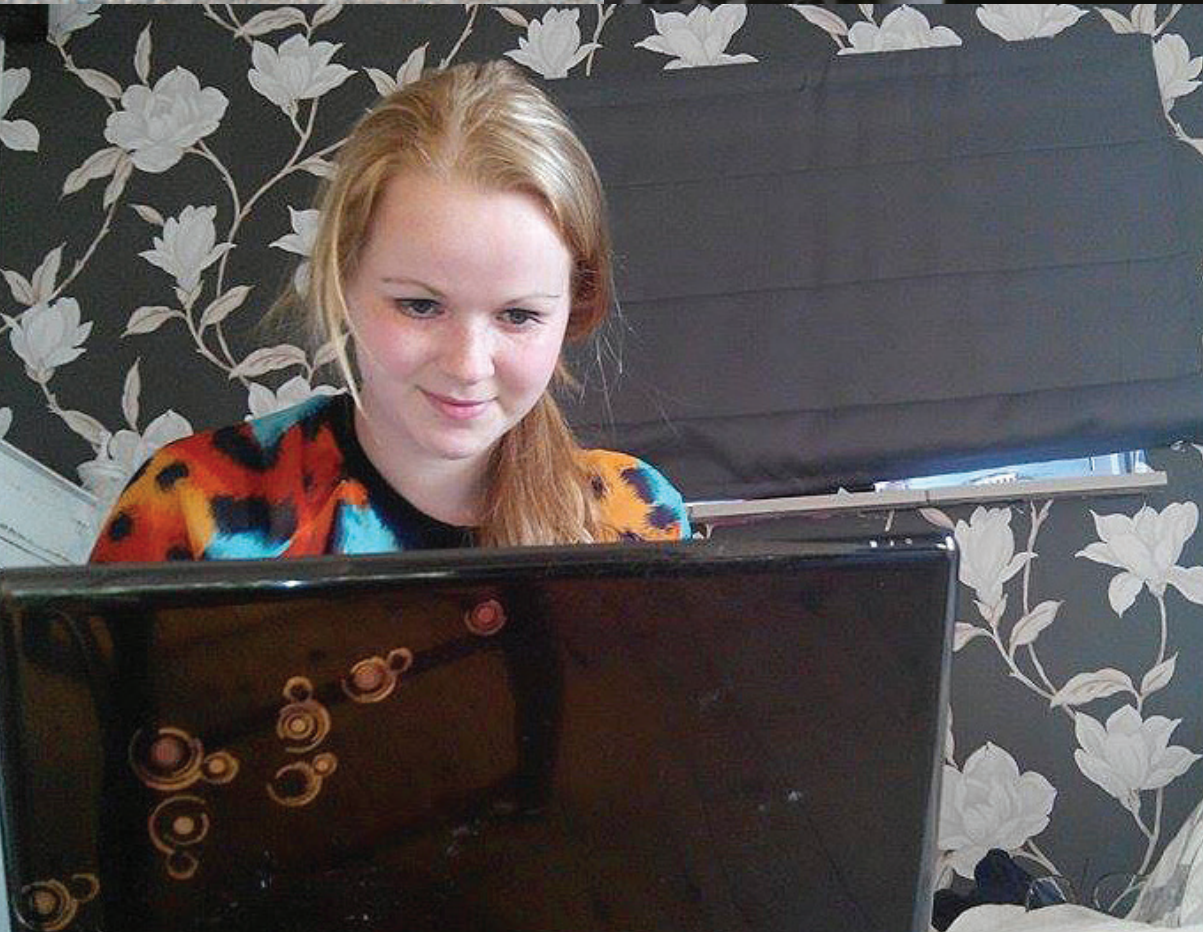
ROSA

LOES

KIM

SOFIE

PIEN

ITY

THEO

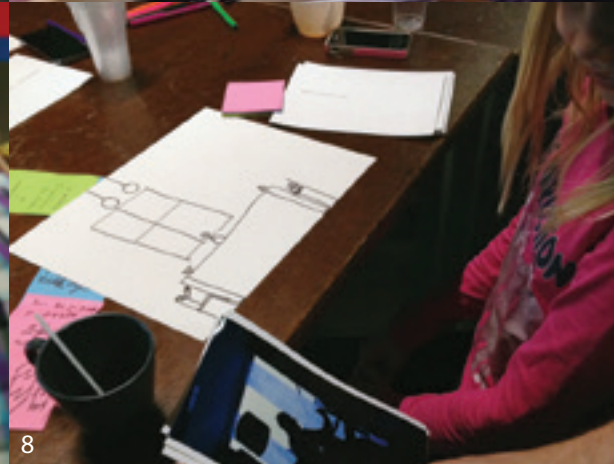
AFB. 1 - 5 Uitsluiting
objectief bekeken

AFB. 6 - 7 Aansluiting
met de ontspanknop

AFB. 8 - 14
Ontsluiting in de zoeker

AFB. 15 - 17 Insluiting positief ontwikkeld

17

18

AFB. 18 - 29
Subjectief bekeken

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29